

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ
УКРАЇНИ**

ВІСНИК

**ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ В.Н. КАРАЗІНА**

№ 978

Харків — 2011

ISSN 2073-3771

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. Н. КАРАЗІНА

ВІСНИК

Харківського національного університету

імені В. Н. Каразіна

№ 978

Серія

«Валеологія: сучасність і майбутнє»

Випуск 11

**«Теорія і методика навчання фізичній культурі та
основам здоров'я»**

Започаткована у 2004 році

Харків-2011

Вісник являє собою збірник наукових праць, який містить результати наукових досліджень з теоретичних і прикладних питань валеологічної освіти та виховання населення з використанням сучасних валеотехнологій.

Призначається для викладачів, наукових співробітників, аспірантів і студентів, що спеціалізуються у відповідних та суміжних галузях науки.

Затверджено до друку рішенням Вченої ради Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (протокол № 11 від 11 листопада 2011р.).

Редакційна колегія: головний редактор — Гончаренко М. С., д. б. н., проф., зав. каф. валеології ХНУ імені В. Н. Каразіна.

Пасинок В. Г., д. пед.н., проф., ХНУ імені В. Н. Каразіна.

Ткачова Н. О., д. пед. н., проф. ХНУ імені В. Н. Каразіна.

Черноватий Л. М., д. пед., н., проф., ХНУ імені В. Н. Каразіна.

Іонова О. М., д. пед. н., проф. ХНПУ імені Г. С. Сковороди.

Горашук В. П., д. пед. н., проф. Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка

Гриньова М. В., д. пед., н., проф. Полтавського державного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

Атраментова Л. О., д.б.н., проф. ХНУ імені В. Н. Каразіна.

Бабенко Н. О., д. б. н., зав. відділом фізіології онтогенезу Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

Кузнецова О. Ю., д. пед. н., проф. кафедри теорії та практики англійської мови Харківського національного університету імені Г. С. Сковороди.

Бондаренко В. А., д. б. н., проф. ХНУ імені В. Н. Каразіна.

Перський Є. Е., д. б. н., проф. ХНУ імені В. Н. Каразіна.

Карпенко І. В., д. філос. н., проф., декан філософського факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

Білик Я. М., д. філос. н., проф. ХНУ імені В. Н. Каразіна.

Кулініченко В. Л., д. філос. н., проф. НМАПО імені П. Л. Шупика.

Відповідальний секретар — Шахненко В. І., канд. пед. н., доцент ХНУ імені В. Н. Каразіна.

Адреса редакційної колегії: 61077, Харків, пл. Свободи, 6, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, філософський факультет, тел. 707-56-33, електронна адреса: valeolog@univer.kharkov.ua

Видання здійснене за фінансової підтримки Всеукраїнської громадської організації «Українська асоціація валеологів».

Статті прорецензовано.

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 11825-696 ПР від 04.12.2006.

© Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, оформлення, 2011.

ЗМІСТ

	Стор.
ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВАЛЕОЛОГІЇ	
Гончаренко М. С., Гончаренко В. Г. Теоретичні аспекти формування світогляду і розуміння здоров'я людини.....	6
Буніна Є. І., Давидова Н. В. Інноваційна культура в контексті інноваційного розвитку суспільства.....	11
Дем'яненко М. С. Розкриття змісту взаємодії як наукової категорії.....	19
Старосельська Ю. І. Аналіз підходів до визначення змісту поняття «відповідальність».....	23
Шарун Ю. Ф. Визначення змісту та структури інтелектуальних умінь особистості в сучасній науковій літературі.....	27
ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВ'Я	
Бугаєвська Ю. В. Формування корпоративної культури майбутніх фахівців у різних студентських спільнотах.....	31
Гончаренко М. С., Тимченко А. М. Вплив індивідуальних оздоровчих програм на показники особистісного розвитку та здоров'я студентів класичного університету.....	34
Шахненко В. І., Набока І. Є. Українська народна (родинна) педагогіка про виховання здорових дітей та підготовку їх до створення сім'ї.....	40
ВАЛЕОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ЕКСПЕРИМЕНТ	
Безугла Л. І. Відмінні особливості гендерного виховання.....	49
Воскобойнікова Г. Л. Методологічні основи визначення рівня здоров'я та адаптаційних можливостей молодших школярів.....	54
Гончаренко М. С., Кучук Н. Г. Вплив інформаційних технологій на навчання студентів класичного університету.....	58
Гончаренко М. С., Суза К. І. Порівняльний аналіз показників функціонування серцево-судинної системи здорових студентів та студентів із порушеннями зору.....	61
Рибалка О. Я. Репродуктивне здоров'я сучасних підлітків: проблеми та шляхи збереження.....	65
Слесик К. М. Етична компетентність і моральне здоров'я як складові професіоналізму учителя гуманітарних предметів.....	69
ЗДОРОВ'Я УЧНІВ ТА СТУДЕНТІВ — ЧЕРЕЗ ОСВІТУ	
Водолазька О. М. Ідеї гуманізації освіти та виховання в сучасній педагогічній практиці.....	74
Глухов І. Г. Формування еколого-правової компетентності майбутнього вчителя у процесі валеологічної підготовки.....	78
Котова А. В. Роль інформаційних технологій в організації процесу навчання студентів ВНЗ з англійської мови.....	81
Макеєв М. В., Набока І. Є. Харківський обласний палац дитячої та юнацької творчості — освітньо-інформаційний центр з розвитку національної мережі шкіл сприяння здоров'ю.....	84
Пліско О. В. Моніторинг навчальних досягнень учнів як педагогічна проблема.....	88

СОДЕРЖАНИЕ

	Стр.
ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ВАЛЕОЛОГИИ	
Гончаренко М. С., Гончаренко В. Г. Теоретические аспекты формирования мировоззрения и понимания здоровья человека.....	6
Бунина Е. И., Давыдова Н. В. Инновационная культура в контексте инновационного развития общества...	11
Демьяненко М. С. Раскрытие содержания взаимодействия как научной категории.....	19
Старосельская Ю. И. Анализ подходов к определению содержания понятия «ответственность».....	23
Шарун Ю. Ф. Определение содержания и структуры интеллектуальных умений личности в современной научной литературе.....	27
ПУТИ ФОРМИРОВАНИЯ ЗДОРОВЬЯ	
Бугаевская Ю. В. Формирование корпоративной культуры будущих специалистов в различных студенческих сообществах.....	31
Гончаренко М. С., Тимченко А. Н. Влияние индивидуальных оздоровительных программ на показатели личностного развития и здоровья студентов классического университета.....	34
Шахненко В. И., Набока И. Е. Украинская народная (семейная) педагогика о воспитании здоровых детей и подготовку их к созданию семьи.....	40
ВАЛЕОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ЭКСПЕРИМЕНТ	
Безуглая Л. И. Отличительные особенности гендерного воспитания.....	49
Воскобойникова Г. Л. Методологические основы определения уровня здоровья и адаптационных возможностей младших школьников.....	54
Гончаренко М. С., Кучук Н. Г. Влияние информационных технологий на учёбу студентов классического университета.....	58
Гончаренко М. С., Суза К. И. Сравнительный анализ показателей функционирования сердечнососудистой системы здоровых студентов и студентов с нарушениями зрения.....	61
Рыбалка О. Я. Репродуктивное здоровье современных подростков: проблемы и пути сохранения.....	65
Слесик Е. М. Этическая компетентность и моральное здоровье как составляющие профессионализма учителя гуманитарных предметов.....	69
ЗДОРОВЬЕ УЧЕНИКОВ И СТУДЕНТОВ — ЧЕРЕЗ ОБРАЗОВАНИЕ	
Водолазская Е. М. Идеи гуманизации образования и воспитания в современной педагогической практике.....	74
Глухов И. Г. Формирование эколого-правовой компетентности будущего учителя в процессе валеологической подготовки.....	78
Котова А. В. Роль информационных технологий в организации процесса обучения студентов ВУЗ английскому языку.....	81
Макеев М. В., Набока И. Е. Харьковский областной дворец детского и юношеского творчества — образовательно-информационный центр по развитию национальной сети школ содействия здоровью.....	84
Плиско О. В. Мониторинг научных достижений учеников как педагогическая проблема.....	88

CONTENT

	Pg
THEORETICAL FUNDAMENTALS OF VALEOLOGY	
Goncharenko M. S., Goncharenko V. G. The theoretical questions of forming world outlook and understanding the human health	6
Bunina E. I. Davydova N. V. Innovative culture in the context of innovative development.....	11
Dem'yanenko M. S. Disclosure of scientific interaction as category.....	19
Staroselska J. I. Analysis of approaches to defining the content of the concept of «responsibility».....	23
Sharun Y. F. Defining the content and structure of intellectual skills modern person in modern literature.....	27
WAYS OF HEALTH FORMATION	
Bugaevska J. V. Corporate culture of the future specialists in student community.....	31
Goncharenko M. S. Timchenko A. N. The influence of individual fitness programs for personal development indicators and the Health Protection classical university students.....	34
Shahnenko V. I. Naboka I. E. A Ukrainian folk (family), pedagogy about raising healthy children and to create their own family.....	40
VALEOLOGY-PEDAGOGICAL EXPERIMENT	
Bezuglaya L. I. Features gender education.....	49
Voskoboynikova G. L. Metodological determines the level of health and adaptation abilities of juniors.....	54
Goncharenko M. S., Kucuk H. Effect of Information Technology students to study classical universitates.....	58
Goncharenko M. S., Souza K. I. Comparative performance indicators analiz cardiovascular system healthy Students and students with disabilities	61
Rybalka O. J. Reproductive Health today's teenagers: issues and conservation.....	65
Slesyk K. M. Etic competence and moral health as belonging to a teacher of professionalism of humanitarian.....	69
PUPIL'S AND STUDENT'S HEALTH— THROUGH EDUCATION	
Vodolazska O. M. Ideas humanization of education and training in modern teaching practices.....	74
Glukhov I. G. Forming environmental legal competence of future teachers in the process valeological.....	78
Kotova A. V. Role of IT in the organization process of BIS students English.....	81
Makeev M V. Naboka I. E. Kharkiv regional t palace of children and youth creativity — an educational information center for the development of a network of schools natsioalnoy perception of health.....	84
Plisko O. V. Monitoring scientific advances students as a pedagogical problem.....	88

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВАЛЕОЛОГІЇ

613.140.8

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ МИРОВОЗЗРЕНИЯ И ПОНИМАНИЯ ЗДОРОВЬЯ ЧЕЛОВЕКА

Гончаренко М. С., Гончаренко В. Г.
Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
Харьков, Украина

Данное учебное пособие посвящено описанию фундаментальных основ современного мировоззрения, мироустройства и миропонимания. Формирование этих представлений является научной платформой для развития интегральной науки о здоровье — валеологии, ее принципов, задач, новых методов оздоровления и управления здоровьем. Учебное пособие рассматривает исторические аспекты формирования валеологического мировоззрения, роль знаний о голографичности, фрактальности, целостности, гармоничности, иерархичности в расшифровке механизмов функционирования физической и энергоинформационной составляющих здоровья человека. Особое внимание уделяется освещению духовной составляющей здоровья, а также волновой природе функционирования человека и энергоинформационным методам его здоровья.

Ключевые слова: валеология, мировоззрение, энергоинформационная структура человека, духовность. Даний навчальний посібник присвячено опису фундаментальних основ сучасного світогляду, світоустрою і світорозуміння. Формування цих уявлень є науковою платформою для розвитку інтегральної науки про здоров'я — валеології, її принципів, завдань, нових методів оздоровлення і управління здоров'ям. Навчальний посібник розглядає історичні аспекти формування валеологічного світогляду, роль знань про голографічності, фрактальності, цілісності, гармонійності, ієрархічності в розшифровці механізмів функціонування фізичної та енергоінформаційного складових здоров'я людини. Особлива увага приділяється висвітленню духовної складової здоров'я, а також хвильову природу функціонування людини і енергоінформаційним методам його здоров'я.

Ключові слова: валеологія, світогляд, енергоінформаційна структура людини, духовність.

This textbook is devoted to describing the fundamentals of the modern world, the world order and world view. The formation of these representations is a scientific platform for the development of integrated health sciences — valeology, its principles, objectives, new methods of rehabilitation and health management. Textbook examines the historical aspects of the formation valeological world, the role of knowledge of holographic, fractal integrity, harmony, hierarchy in deciphering the mechanisms of the physical and energy-components of human health. Particular attention is paid to the mental component of health coverage, as well as the wave nature of human functioning and energy-methods of health.

Keywords: valeology, world view, energy-structure of the human, spirituality.

Цель настоящей работы состоит в знакомстве читателей Вестника с кратким содержанием учебно-методического пособия «Научные основы современного мировоззрения. Валеологический аспект».

Данный научный труд представляет собой анализ и обобщение современных исследований, которые явились фундаментом формирования мировоззрения, мироустройства, миропонимания человечества конца XX-начала XXI веков и научной платформой возникновения и развития науки о здоровье — валеологии.

Согласно сложившихся к началу XXI века представлений ведущим концептуальным положением характеристики феномена человека является некартезианская модель. Ее разработчиками являются такие ученые как Ф.Капра, А.Еддингтон, С. Сарага и др.

Суть некартезианской модели человека, прежде всего, базируется на целостной (холистической) связи человека и мира.

В формировании нового образа человека используются принципы квантовой физики, голографии, иерархичности, синергетики и т.д. Мироустройство описывается квантовой теорией, материя выявляет свойства корпускулярно-волнового дуализма, вселенная рассматривается как единая система, в которой человек является интегральным компонентом, способным развиваться в пространстве и времени.

Данная модель обуславливает новое представление о структурной организации физического и тонких тел человека, которые взаимодействуют с окружающим миром через семь энергетических центров, способных преобразовывать (кодировать) поступающую информацию как из вне, так и из внутри организма.

Современное представление об устройстве человека позволяет рассматривать здоровье как результирующую гармоничного взаимодействия человека с окружающей средой через информационный, энергетический и вещественный обмен.

Исторические аспекты формирования современного мировоззрения о мироустройстве и организации человека (человекоустройстве) находят свои корни еще в семи принципах Гермеса Трисмегиста — как законах универсума по здоровьесозиданию.

Дальнейшее развитие представления о человеке как триединой структуре духа, души и тела находим в трудах античных философов, в учениях Аюрведы и других работах Восточной медицины.

Период развития западной науки до середины XX века характеризовался углубленным изучением физического тела человека, т.е. исследованием горизонтальных закономерностей в физическом теле, что укладывалось в существующую в тот период развития человечества — ньютоно-картезианскую модель.

С середины XX века развитие науки обогатилось открытием теории относительности взаимосвязи вещества (массы) и энергии ($E=mc^2$); прогресс в термодинамике привел к появлению науки синергетики, объясняющей возможность самоорганизации хаоса; исследования об окружающем мире дополнились представлением о переходе с 4-х (твердое тело, жидкость, газ, плазма) до 7-ми уровней реальности с включением физического вакуума, информационного уровня, абсолютного ничто; углубилось понимание фундаментальной сущности информатики, позволяющей на уровне физического вакуума осуществлять информационное отображение всего сущего. Итак, наработки и достижения термодинамики, информатики, теоретической физики, психологии и других наук обосновали развитие нового научного направления — биоэнергоинформатики, и возможность существования «тонкого» мира.

Эти научные наработки позволили утверждать, что в мире, по религиозной терминологии, божественном, и по научной терминологии информационном хранятся сведения обо всем сущем, иными словами, в гигантском компьютере с бесконечной памятью и с информатором бесконечных размеров в условиях неограниченного времени. Сознание представляется как ограниченная часть этого суперкомпьютера, которое объединило научные, эзотерические, религиозные знания, наработанные человечеством на разных этапах его существования.

Фактически, — это мировоззрение нынешнего периода развития человечества, отражающее степень познания им мироустройства и человекознания. Этот стартовый уровень, который является трамплином и освещает путь дальнейшего развития познания человеком себя и Вселенной. Валеологический аспект рассмотрения формирования современного мировоззрения связан с тем, что долгие годы (более трех столетий) на основе ньютоно-картезианской модели устройства мира человек рассматривается в качестве только физического тела и все процессы, протекающие в нем, ограничивались уровнем структурно-функциональных взаимодействий различных органов и систем.

Валеологія — першая из наук, родившаяся в конце XX века, подошла к рассмотрению здоровья человека как к системе, включающей взаимодействие его духовной, психической и физической составляющих.

Для глубокого осмысления нового подхода валеологу необходимы знания о новой парадигме устройства мира и человека, с позиции которых будут осуществляться валеологические принципы холизма, системности, голографичности, иерархичности, являющиеся руководством к действию при изучении любых вопросов о здоровье. Так как этот вопрос требует специальных знаний о биоэнергоинформации, синергетике, понимании пространства-времени, голографии, сознании и других научных положений современного мировоззрения, в данной статье дается их рассмотрение в валеологическом аспекте, применительно к человеку и его здоровью.

Пути реализации проблемы

Первоначально в пособии дается описание физических основ биоэнергоинформации, позволяющей обосновать экспериментально структуру и функции тонких тел человека.

Знакомя читателя с холистическим принципом и раскрывая понимание здоровья как гармоничного взаимодействия структурной организации человека с окружающим миром и внутри себя, автор, постепенно усложняя, переходит к формированию у читателя понимания пространства и времени, раскрывая роль и вклад великого учёного В. И. Вернадского в описание информационного поля ноосферы. Проводя аналогию между квантовыми уровнями структурной организации Вселенной и человека, подтверждая тем самым принцип холизма (целостности), особая роль уделяется описанию тонких тел с акцентом на функциональных свойствах высших тонких тел и сознания человека.

Особое внимание уделяется в работе знакомству с голограммными механизмами устройства Вселенной и человека. Рассматриваются существующие научные теории голограммных механизмов зрения, функционирования мозга.

Так как согласно современному мировоззрению человек обладает свойствами нелокальности, представляет интерес рассмотреть свойства человека как нелинейного фрактала вселенной. Фрактал является основной структурно-системной организацией функционирования и управления человека, который представляет собой открытую систему, которой свойственны саморегуляция и самоорганизация. Рассматривая человека как многоуровневую систему, как часть глобальной фрактальной конструкции Вселенной, учёные пришли к выводу, что человек и Вселенная всецело зависят друг от друга.

Настоящие знания подтверждают, что нарушение гармонии между человеком и окружающим миром сначала происходит на энергоинформационном уровне и только потом проявляется в физическом теле. Эти знания открывают валеологу новое понимание о механизмах нарушения здоровья и методах его коррекции.

В свете изучения механизмов формирования, нарушения, управления здоровьем человека в пособии дается понимание аттрактора (силы, извлекающей порядок из беспорядка (хаоса)). Классификация аттракторов (точечный, циклический, странный) определяется особенностью организации диссипативных структур, которыми управляет аттрактор.

Диссипативные системы — это системы, энергия которых при движении убывает, переходя в другие виды энергии.

Реакция организма на те или иные воздействия в значительной степени зависит от состояния ее энергетического обмена.

Разделы 12 и 13 посвящены подробному рассмотрению энергетических и биоэнергетических систем организма человека, в которых подробно освещаются уровни, ресурс и проблемы здоровья в зависимости от состояния биоэнергетических и энергетических организменных структур. Завершается раздел описанием механизма преобразования сигнала тонких тел человека в его физическое тело.

Следующей ступенью в познании энергоинформационного обмена и его роли в процессе жизнедеятельности человека является его информационное содержание, которое строит: личность человека, его мировоззрение, все виды взаимодействия с окружающим

миром, уровень здоровья. Качественные характеристики информации выстраиваются соотношением следующих полевых характеристик:

- зарядность, которая проявляет силовые потенции информации и уровень её функциональной активности;
- вибрационность;
- импульсивность;
- тонусность;
- жизненный ритм, который является соизмеряющим уровни зарядности, вибрационности, импульсивности и тонусности.

Информационный поток может иметь следующие формы:

1) энергии матери-природы, которые формируют жизнепотоки жизненного процесса на земле;

2) энергии творческого разума формируют насыщенность духовного тела планеты;

3) духовное и физическое тела разумной сущности.

Энергоинформационные образования имеют формы:

1) жизнепотока природной формы;

2) мыслепоток разумной сущности: многоуровневые построения сознания человека обеспечивают непрерывность формирования и движения мыслепотока, его объем в звуковом сопровождении;

3) живая мысль, мыслеобраз, мыследействие — эти формы формируются на уровне сознания.

В основе всех этих видов информационного взаимодействия лежит волновая природа функционирования человека, основанная на резонансном взаимодействии.

Учитывая, что энергоинформационная структура человека одновременно является и причиной, и следствием его здоровья, можно через изменение вибраций влиять на состояние человека на разных его уровнях.

Завершается пособие раскрытием теоретических и научных представлений о духовности, духе и душе и их роли в формировании здоровья.

Анализ философско-этической и психологической литературы показывает, что духовность — это весьма сложное, многомерное качество человека, которое проявляется:

- как процесс восхождения к высшим идеалам и ценностям;
- как процесс гармонизации противоположных начал (интеллектуального и эмоционального, идеального и материального, рационального и иррационального);
- как психическое состояние, позволяющее испытать человеку творческое вдохновение, постижение истины, осознание себя как части космического, божественного, понять свое единство с миром природы, как состояния любви и других высших человеческих чувств;
- гармонизация взаимоотношений в семье, в школе с друзьями, педагогами, с любым человеком;
- как высшее проявление нравственных качеств: гуманности, доброты, совестливости, любви.

Духовное здоровье реализуется через:

- уровень становления мировоззрения;
- формирование смысловой сферы — цели жизни;
- формирование жизненных принципов и общечеловеческих ценностей;
- формирование интеллектуальной сферы путем развития логики и интуиции, обеспечивающих культуру мышления на основе приобретенных знаний;
- формирование эмоциональной волевой сферы, обеспечивающей культуру эмоций, поведения, свободу совести.

Как социальная компонента духовное здоровье зависит от соблюдения морально-нравственных законов.

И переходя от рассмотрения валеологического аспекта роли мировоззренческих установок в формировании здоровья человека и его гармоничного взаимодействия с природой и внутри себя, следует завершить рассматриваемую проблему характеристикой общих критериев сформированности мировоззрения. Согласно с мнением Б. Лихачева, общими критериями сформированности мировоззрения являются:

1. глубина научных знаний, их объединенность в целостную систему, объясняющую сущность и закономерности явлений природы, общества, мышления, здоровья;
2. развитая способность диалектического осмысления действительности, совершенствования мировоззрения, превращение знаний и взглядов в убеждения;
3. проявление социальной активности, эмоционально-волевой, общественной целеустремленности, направленности деятельности на воплощение идеалов в жизнь. Мировоззренческие убеждения становятся духовной основой социальной активности.

Поэтому каждый студент, как и каждый образованный человек, должен быть обязательно знаком с изложенными выше философскими идеями и научными открытиями, т. к. они через формирование современного мировоззрения могут занять научно-обоснованную позицию в развитии собственных идей в различных научных направлениях, исследованиях и достойно оценить наработки других областей науки.

ЛИТЕРАТУРА

1. Акимов А. Е. Облик физики и технологий в начале XXI века / А. Е. Акимов. — М.: Шарк, 1999. — 78 с.
2. Астафьев Б. А. Теория творения и генетического единства мира / Б. А. Астафьев. — М.: Институт холодинамики, 2010. — 672 с.
3. Апанасенко Г. Л. Медицинская валеология / Г. Л. Апанасенко, Л. А. Попова. — К.: Здоров'я, 1998. — 248с.
4. Брехман И. И. Валеология — наука о здоровье / И. И. Брехман. — М.: Физкульт. и спорт, 1990. — 207 с.
5. Вернадский В. И. Научная мысль как планетное явление. Кн. 2 / В. И. Вернадский. — М.: Наука, 1991. — 271 с.
6. Вернадский В. И. Философские мысли натуралиста / В. И. Вернадский. — М.: Наука, 1988. — 520 с.
7. Волченко В. Н. Духовная экоэтика в мире сознания и в Интернете / В. Н. Волченко // Сознание и физическая реальность. — 1997. — Т. 2, — № 4. — С. 1–14.
8. Гончаренко М. С. Этапы формирования духовности человека в учебно-воспитательном процессе. Теоретические и практические аспекты / М. С. Гончаренко, В. Г. Гончаренко, Н. В. Михайличенко // Валеология: сучасний стан, напрямки та перспективи розвитку: Матер. III Міжнарод. наук.-практ. конф.: Т. 1, ч. 2. — Харків, 2005. — С. 6–12.
9. Гоч В. П. От концепции здорового образа жизни к технологии здоровья / В. П. Гоч, С. В. Белов // Мат. наук.-практ. конф. Валеология: сучасний стан, напрямки та перспективи розвитку: X., 2002. — С. 26–42.
10. Гундаров И. А. Духовные аспекты гармонизации человека как причина демографической катастрофы: почему умирают в России, как нам жить? / И. А. Гундаров. — М.: МедиаСфера, 1995. — 100 с.
11. Дульнев Г. Н. Энергоинформационный обмен в природе / Г. Н. Дульнев. — СПб: ГИТМО (ТУ), 2000. — 140 с.
12. Казначеев В. П. Здоровье нации, просвещение, образование: Монография. — М.: Кострома, 1996. — С. 12–16.
13. Казначеев В. П. Феномен человека: космические и земные истоки / В. П. Казначеев. — Новосибирск : Книжное изд-во, 1991. — 128 с.
14. Колпаков В. М. Самоменеджмент: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / В. М. Колпаков. — К.: Персонал, 2008. — 528 с.
15. Коротков К. Г. Модели интерференционных, пространственно-полевых структур в биологии / К. Г. Коротков, А. А. Кузнецов // Биомедицинская информатика и эниология. — СПб.: Ольга, 1995. — С. 33–48.
16. Кулиниченко В. Л. Современная медицина: Трансформация парадигм теории и практики / В. Л. Кулиниченко / В. Л. Кулиниченко. — К.: Вид-во Центру практичної філософії, 2001. — 240 с.
17. Максимович И. Ф. Духовная валеология / И. Ф. Максимович. — М.: Яхтсмен, 2000. — В 3-х томах. Т.1 — 230 с., Т.2. — 284 с.; Т.3 — 248 с.
18. Моисеев Н. Н. Универсум. Информация. Общество / Н. Н. Моисеев. — М.: Устойчивый мир, 2001. — 200 с.
19. Полонников Р. И. Феномен информации и информационного взаимодействия / Р. И. Полонников. — СПб.: Изд-во Санкт-Петербургского ин-та информатики и автоматизации, 2001. — 189 с.
20. Пригожин И. Время, хаос, квант / И. Пригожий, И. Стенгерс. — М.: Прогресс, 1986. — 268 с.

21. Святитель Лука (Войно-Ясенецкий). Дух. Душа и тело. — М., 1999.
22. Тихоплав В. Ю. Физика веры / В. Ю. Тихоплав. — СПб.: ВЕСЬ, 2001. — 256 с.
23. Успенский П. Д. Новая модель Вселенной / П. Д. Успенский. — СПб.: Изд-во Чернышева, 1993. — 560 с.
24. Шевцов А. Г. Синергетична парадигма комплексної реабілітації та корекційної педагогіки / А. Г. Шевцов // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова: Серія №19. Корекційна педагогіка та психологія: Зб. наукових праць. — К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. — № 7. — 169 с. — С. 75–79.
25. Ярцев В. В. Жизнь в настоящем времени / В. В. Ярцев. — Омск: Книж. изд-во, 2002. — 98 с.

УДК 001/895

ИННОВАЦИОННАЯ КУЛЬТУРА В КОНТЕКСТЕ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ ОБЩЕСТВА

Бунина Е. И., Давыдова Н. В.
Санкт-Петербург, Россия

Рассмотрена роль инновационной культуры в процессе построения экономики, основанной на новых знаниях. Раскрыты причины, определяющие временной разрыв между «технической» и «адаптивной» культурами. Авторы считают, что задержка внедрения технических новшеств, значительное «культурное отставание» «адаптивной» культуры от «технической», безусловно, приведет к стагнации общества, его социокультурной деградации, а в предельном случае может явиться «спусковым крючком» социальной катастрофы. Показано, что временной разрыв определяется уровнем инновационной культуры личности и общества в целом.

Ключевые слова: инновации, инновационная культура, «культурное отставание», «техническая» культура, «адаптивная» культура.

Розглянуто роль інноваційної культури у процесі побудови економіки, основаної на нових знаннях. Розкрито причини, що визначають часовий розрив між «технічною» і «адаптивною» культурами. Автори вважають, що затримка впровадження технічних новинок, значне «культурне відставання» «адаптивної» культури від «технічної», безумовно, приведе до стагнації суспільства, його соціокультурної деградації, а в кінцевому випадку може стати спусковим крючком соціальної катастрофи. Показано, що часовий розрив визначається рівнем інноваційної культури особистості та суспільством в цілому.

Ключові слова: інновації, інноваційна культура, «культурне відставання», «технічна» культура, «адаптивна» культура.

The role of innovation culture in the process of building an economy based on new knowledges has been examined. Disclosed the reasons for the lag between the «technical» and «adaptive» cultures. It is shown that the time lag depends on the level of innovation culture of the individual and society as a whole. Authors said that delay the introduction of technological innovations, a large «cultural gap» «adaptive» cultures of the «technical» will certainly lead to the stagnation of society, its social and cultural degradation, and in extreme case may be the «trigger» a social catastrophe, which is a consequence of long-term suppression of not finding out creative forces of society

Keywords: innovation, innovation culture, «cultural lag», «technical» culture, «adaptive» culture.

Тенденции развития современного общества указывают, что нормальная и неизбежная конкуренция между странами будет реализовываться не в войне, а в экономической сфере. Оружием станут темпы развития, наукоемкая продукция, импорт и экспорт. Борьба в экономической сфере приводит к возрастанию потребности в высококвалифицированных кадрах. В экономических исследованиях страны оцениваются по качеству государственного образования, обучения в процессе профессиональной деятельности. Другими словами существует глобальная потребность в широко образованных, технически грамотных кадрах. Изменения в глобальной экономике указывают на движение от экономики, где многие выполняют тяжелую физическую работу, к экономике, где немногие выполняют интеллектуальную работу.

Однако еще в начале XX века стало очевидным, что развитие цивилизации в решающей степени определяется также культурой. Все актуальней становится проблема «культурного отставания», заключающаяся в разрыве между «материальной» культурой и «нематериальной» (собственно культурой), характеризуемой как «адаптивная» [1, 14].

Феномен «культурного отставания» обусловлен, прежде всего, происходящими процессами замены труда знанием, трансформации общественного производства из материального в инновационное, ускоряющими замену старого в новое.

Термин «инновация» вошел в науку XIX века через антропологию и этнографию, где стал использоваться при исследовании процессов изменений в культуре, выступая как антоним термину «традиция». Этим термином характеризовали процессы диффузии культурных новообразований в соответствующей среде, включая их перенос в иные культуры.

Термин и понятие «инновация» как новой экономической категории ввел в научный оборот австрийский (позже американский) ученый Йозеф Алоиз Шумпетер (Schumpeter) в первом десятилетии XX века, публикации которого послужили толчком к работам других ученых в области инноваций.

Эти первые работы положили начало становлению новой отрасли знаний — инноватики, как науки о преобразованиях новых видов и способов человеческой жизнедеятельности в социально-культурные нормы и образцы.

Однако в научной литературе допускается некорректное, узкое понимание инновации, сводящееся к определению производственных инноваций.

В связи с потребностью в социальных инновациях, в отличие от производственных, в 30-е годы прошлого века произошло бурное развитие инноватики в США — работы Б. Адамса (Adams), А. Маслоу (Maslow), Ф. Тейлора (Taylor), Г. Эмерсон (Emerson) и др. В этих работах рассмотрены процессы изобретения и внедрения новых форм стимулирования и мотивации трудовой деятельности, разделения труда, организации управления, а также сделаны попытки осмысления методологии внедрения нового, т.е. преодоления психологического сопротивления людей нововведениям.

В работах отечественных ученых, например [9], показано, что «инновационная деятельность — это метадеятельность, функцией которой в обществе является функция изменения, развития способов и механизмов его функционирования во всех сферах жизнедеятельности». Инновационная деятельность заключается в преобразовании новых видов и способов человеческой жизнедеятельности (инновации) в социально-культурные нормы и образцы, обеспечивающие их институциональное оформление, интеграцию в культуру общества.

Другими словами, инновации представляют собой явления культуры, которых не было на предшествующих стадиях ее развития, но которые появились на данной стадии и получили в ней признание, т.е. социализировались. Сущность инноваций, закрепившихся в знаковой форме и/или деятельности посредством изменения способов, механизмов, результатов, содержаний самой этой деятельности, чаще называемых нововведениями, выражают в терминах «инновационной деятельности» и «инновационных процессов».

Таким образом, содержание нововведения может быть представлено как комплексный процесс создания, распространения и использования нового практического средства (новшества) для удовлетворения человеческих потребностей, меняющихся в ходе развития социокультурных систем и субъектов [15, с.35]. Такое определение инновации приемлемо по отношению к человеческой деятельности в любой сфере, например, в технической сфере, в управлении, в военном деле, в образовании и т.д.

В общем случае исходным выступает представление о культуре как о сложно организованной целостности, формируемой двумя типами разнонаправленных процессов: креативности и структурирования культуры (рис.1).

Вектор креативности определяет в культуре процессы, направленные на дестереотипизацию деятельности (общения, мышления), дестандартизацию уже имеющихся

наличных содержаний, проблематизацию «очевидностей», деструктуризацию и деинституциализацию сложившихся ценностей. Определяющую роль в этих процессах играет процессуальность творчества, под которой понимается «создание нового качественно новым образом, по существенно новым правилам» [9], т.е. продуцирование креационных инноваций, а также введение в культуру инновационных заимствований из других культур.

Вектор структурирования обеспечивает внутри культуры стереотипизацию возможных форм активности (деятельности, общения, мышления), стандартизацию имеющихся в ней наличных содержаний и их структурно-институционное закрепление.

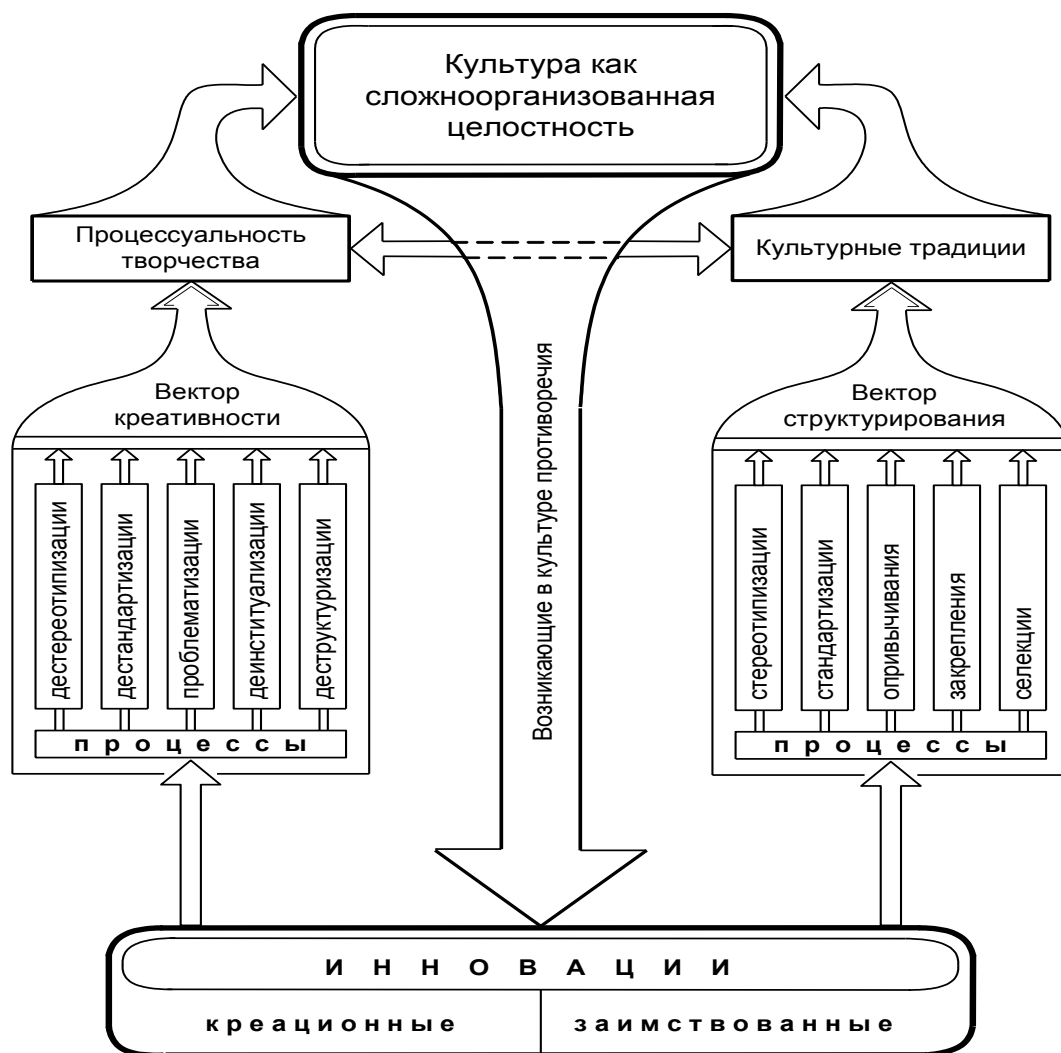

Рис. 1. К определению понятия "инновация"

Основой этого процесса является культурная традиция как универсальный информационно-регуляционный механизм, осуществляющий селекцию, оформление, модификацию и закрепление как креационных, так и заимствованных инноваций, т.е. их интеграцию в культуру. Векторы структурирования и креативности, несмотря на их разнонаправленность, не только предполагают одновременное существование связанных с ними процессов, но и их реальную совместимость в функционировании и развитии культурных феноменов, в том числе феномена «культурного отставания». При этом любая инновация становится достоянием культуры, лишь встраиваясь в наличные системы норм и традиций, т.е. стереотипизируясь и стандартизируясь. Но и всякий стереотип и стандарт генетически произведен от имевшей место в культуре инновации.

Очевидно, что в конкретных исторических и социальных условиях соотношение векторов структурирования и креативности позволяет различать культуры «инновационного» и «традиционного» типов. В обоих случаях речь идет, прежде всего, о различном соотношении традиций и инноваций в культуре, а также о специфике способов введения инноваций в традицию, т.е. о разных технологиях введения. В этом смысле степень актуализации нововведения и время, необходимое для его внедрения в культуру, зависят не только от значимости нововведения, но и от состояния «готовности» социокультурной среды воспринять и структурно-инновационно закрепить это нововведение. Степенью «готовности» социокультурной среды определяется характер феномена «культурного отставания».

Рассмотренные процессы указывают, что проблема оптимизации временного сдвига между «технической» и «адаптивной» культурами определяется их внутренним содержанием и сущностью процессов создания технических инноваций и социокультурным и нравственно-психологическим состоянием субъектов этих процессов и общества в целом. Поэтому феномену «культурного отставания» в последние десятилетия уделяется все большее внимание.

На базе общей методологической установки технологического детерминизма концепцию «культурного отставания» сформулировали в первой половине XX века американские социологи Торстейн Бунд Веблен (Veblen T. V.) [2] и Уильям Огборн (Ogborn W.) [13].

Согласно этой концепции развитие техники выступает детерминантой социокультурного процесса (Т. Веблен), причем сферы техники и культуры развиваются с различной скоростью (У. Огборн).

Феномен «культурного отставания» объясняется тем, что «материальная» культура, фактически отождествляемая с техникой, обладает внутренним эволюционным потенциалом, а «адаптивная» культура лишена имманентных (внутренне присущих ей) импульсов к творчеству. В то же время «адаптивная» культура коррелируется в своем развитии с «материальной», отвечая своими изменениями на новации в технике. Тем самым «адаптивная» культура формирует программы приспособления социальных структур общества к новым реалиям в области «технической» культуры. Очевидно, что формулировка такого ответа и реализация новых социальных программ требуют определенных систематизирующих усилий, в силу чего «адаптивная» культура всегда «сдвинута во времени» (отстает) относительно «материальной» культуры.

Проблеме феномена «культурного отставания» особо пристальное внимание уделяется исследователями с конца 60-х годов прошлого века с целью выяснения причин и определения механизмов оптимизации процессов стереотипизации, стандартизации и закрепления технических новшеств в социокультурную систему общества

Так, в философии техники проблематика «культурного отставания» оформляется в виде синтетической программы исследования этого многоаспектного феномена, требующего междисциплинарного подхода, включающего усилия не только методологической, но также цивилизационной, исторической и культурологической парадигм. Такой подход предполагает анализ феномена «культурного отставания» в рамках социально-политической, антропологической, нравственно-эстетической и аксиологической исследовательских матриц.

Ориентация на такое предельно широкое рассмотрение феномена «культурного отставания» нашло свое выражение в концепции «технического мировоззрения» французского философа и социолога Жака Эллюля (Ellul G.). В работах «Техника» (1962 г.) и «Техническая система» (1972 г.) Ж. Эллюль трактует технику не только как совокупность машин и механизмов, но и как определенный тип рациональности, свойственной технической цивилизации. В условиях этой цивилизации техника, созданная как средство подчинения природной среды человеку, сама становится сплошной средой, делающей природу покорной, малозначительной и вторичной. В результате происходит фетишизация и демонизация техники, которая превращается в некий абсолютизм – Технику, поработавшую

человека. В результате все компоненты человеческого бытия, включая мысли и чувственность, заменяются механическими процессами. Другими словами, Техника превращается в фактор порабощения человека и в производстве, и в культуре, и в политике, и в быту.

Отсюда, согласно Ж. Эллюлю, главная задача состоит в том, чтобы, не отвергая техники как таковой, осуществить радикальное отвержение идеологии техники. Это будет подлинная, радикальная революция, которая используя автоматизацию и информатизацию, позволит осуществить всестороннее развертывание способностей личности и диверсификацию его знаний, создаст благоприятные возможности для расцвета национальных дарований для новой культуры, открывающей просторы для творчества. Однако концепция «культурного мировоззрения» Ж. Эллюля не раскрывает понятия «новая культура», не дает ответа о ее влиянии на феномен «культурного отставания», а его рекомендация «осуществить радикальную революцию путем отвержения идеологии техники» носит характер словосочетания, не имеющего соответствующего ему разъяснения смысла и содержания.

В работах ряда зарубежных социологов и в трудах российского инженера и яркого популяризатора технического творчества П. К. Энгельмейера [21] развивается концепция «антропологии техники», включающая в понятие техники систему потребностей и аксиологических значений, формирующихся у человека в процессе его взаимодействия с техническим окружением, особые установки сознания, сформированные в ходе технического образования и воспитания.

Концепция «антропологии техники» фактически сводится к постепенному воспитанию в человеке и в обществе аксиологического подхода к техническим новациям, что, по мнению авторов данной концепции, обеспечит оптимальный временной разрыв между «технической» и «адаптивной» культурами. Авторы концепции считают, что такая цель может быть достигнута «в ходе технического образования и воспитания».

Однако авторы не рассматривают социально-культурный и нравственно-психологический аспекты субъектов, от которых зависит успешность социализации новшества и которые могут в крайних своих проявлениях привести к блокированию инновационных процессов.

Задачу технического образования и воспитания работника на современном этапе социокультурного развития цивилизации американские исследователи Голдстейн Д. (Goldstein) и Форд Г. (Ford) определяют как «систематическое овладение навыками, правилами, понятиями и установками, после чего улучшаются результаты и при других обстоятельствах» [23, с.201].

Соглашаясь с мнением исследователей о все возрастающей роли образования для овладения современными технологиями и практиками, необходимо отметить, что конечная цель: освоение, выпуск наукоемкой продукции и ее социализация в обществе предполагает улучшение соответствия между требованиями, предъявляемыми работой, и человеческими качествами. В этой связи Пол Мучински (Paul M. Muchinsky) указывает на неправомерность строгого разделения понятий «обучение» и «развитие», характеризующих процессы, направленные на повышение уровня навыков работника [23, с.202]. Термин «развитие» употребляется применительно к повышению мастерства руководящего звена, а «обучение» обычно используется в связи с совершенствованием мастерства работников, находящихся в организационной иерархии на более низком уровне. Сегодня такое жесткое различие не имеет смысла. Повышать мастерство необходимо работникам всех уровней. Образовательные учреждения не должны рассматриваться как единственные центры обучения. Обучение должно восприниматься как процесс, постоянно протекающий в любой организации. В этом смысле годы, проведенные в вузе, следует считать подготовкой «образовательной», а годы работы — «обучающей и развивающей».

Следовательно, успешность структурирования «технической» культуры на современном этапе развития общества определяется степенью готовности работников

реализовать инновационный процесс, конечной целью которого является создание наукоемкого продукта, полезного обществу.

С другой стороны, социализация новшества в культуру определяется готовностью отдельных субъектов и общества в целом способствовать этому процессу.

Сложность преодоления сопротивления новому объясняется тем, что «восприимчивость к хорошему и высокому редко встречается в людях ... человек признает и прославляет лишь то, на что он сам способен» (Гете). Известная песенная мелодия всегда воспринимается большинством лучше, чем новая песня.

Диапазон отношения к новому у людей колеблется от состояния экво анима (лат. *aequo animo* — спокойно, безразлично) до обскурантизма (лат. *obscurans* — затемненный), т.е. от состояния безразличия до мракобесия, крайне враждебного отношения к просвещению, науке, ко всему новому. Проблема сопротивления всему новому стара как мир. «Человек не может заставить себя свернуть с пути, на котором он до сих пор неизменно преуспевал. Нет дела, коего устройство было бы труднее, ведение опаснее, а успех сомнительнее, чем замена старых порядков новыми. Кто бы ни выступал с подобными начинаниями, его ожидает враждебность тех, кому выгодны старые порядки, и холодность тех, кому выгодны новые. Холодность же эта объясняется отчасти страхом перед противником, на чьей стороне — законы, отчасти недоверчивостью людей, которые на самом деле не верят в новое, пока оно не закреплено положительным опытом; когда приверженцы старого видят возможность действовать, они нападают с ожесточением, тогда как сторонники нового обороняются вяло», — еще в XIV веке писал нидерландский мыслитель Гертсен Герт [17, с.270].

Люди, особенно те, кто прожили уже лучшую и большую часть своей жизни, любят старое, согласно меткой поговорке «*simile simili gaudet*» (подобное радуется подобному). Молодежь, напротив, имеющая перед собой лучшую и большую часть своей жизни, любит новое, свежее, поэтому она «часто с нетерпением жадно срывает с дерева даже незрелые яблоки и сливы» (Л. Фейербах (Feuerbach)).

«В истории человечества постоянно отвергаются старые гипотезы, и совершенствуется наука. И всегда этому более всего препятствуют ученые, потому, что они от этой переделки более всего теряют и страдают», — писал основоположник космонавтики К. Э. Циолковский [20].

Неприятие в ученом мире изобретений и открытий К. Э. Циолковский объясняет рядом причин. «Кажется естественным, что судить об изобретениях и открытиях предоставляют ученым. Но ведь это люди, истратившие всю свою энергию на восприятие наук, люди, в силу этого усталые, невосприимчивые и, по существу своему (экзаменационный отбор), со слабой творческой жилкой». И там же: «Действительно, чтобы сделаться теперь ученым, надо быть очень восприимчивым человеком. От него не требуют ни открытий, ни изобретений, а только знания уже установившейся науки. Таким образом, с помощью экзаменов отбираются люди не с творческим талантом, а с огромной склонностью к восприятию». Кроме того, Э. К. Циолковский к причинам гибели большинства идей-изобретений относил и человеческие пороки и слабости, такие, как: инертность, косность, ложное себялюбие, узкий эгоизм, жадность, зависть, ограниченность, непонимание общечеловеческого и собственного блага, преклонение перед печатью, авторитетом, шумихой [20].

Подтверждений этому в истории науки множество. Так, долгие годы ученый мир не признавал открытия своих коллег: не признавались сразу арабские цифры, отрицательные числа, иррациональные и комплексные числа и многое другое. Великий закон периодичности химических элементов, открытый Д. И. Менделеевым, вызвал поток «опровержений». Некоторым построенная классификация казалась искусственной, «игрой в цифры». Пришлось вести борьбу, и прозрение постепенно наступило. Время, потребовавшееся на признание закона периодичности (десятилетия), отодвинуло его полное внедрение в научную практику. Но и сам Д. И. Менделеев, позднее, не признал открытия Л. Пастера и А. Бутлерова по теории химического строения, обещавших выход к структурным представлениям химических веществ и объемному видению предмета

химической науки. Менделеев также не принял гипотезу, объясняющую радиоактивность внутренними свойствами самих атомов. Он считал радиоактивность проявлением способности атомов поглощать идущее из внешнего пространства вещество. Авторы новой концепции, отстаивающие радиоактивное излучение атомов, по его мнению, вовлекли науку в «полумистическое состояние».

Самые выдающиеся события XX века — теория относительности, квантовая механика, синергетика, более всего изменившие картину мира, не воспринимались современниками. Теорию относительности так и не принял в том виде, как ее записал А. Эйнштейн (Einstein), великий французский математик, физик и философ Ж. А. Пуанкаре (Poincare). Это тем более непонятно, потому что он подготовил ее рождение и ему лишь неверные философские послылки воспрепятствовали сделать окончательный шаг. Не воспринял теорию относительности и выдающийся английский физик Э. Резерфорд (Rutherford). Здесь был другой мотив: теория ему показалась спекулятивной. Английскому физика В. Томпсону (Thompson) претила абстрактность теории относительности. Нобелевский лауреат немецкий физик Ф. Ленард (Lenard) назвал теорию относительности «математической стряпней».

Подобное отношение авторитетов было и к квантовой механике. Оно вполне соответствует той реакции в среде ученых, которая следует в ответ на появление необычных, далеких от господствующих идей. Больше всего они восстали против похода квантовой механики на позиции классической физики. Одного из создателей квантовой механики, датского физика Н. Бора (Bohr), отметили Нобелевской премией лишь 28 лет спустя после выхода его первых работ.

Необычность перспективной дисциплины синергетики, изучающей явление самоорганизации систем, стала причиной затруднений в ее восприятии. Одним из пионеров этой науки у нас в стране являлся заведующий лабораторией академического института биофизики В. Белоусов. Он установил, что неравновесное состояние какого-либо явления может стать причиной возникновения в нем порядка («реакция Белоусова»). И здесь выступили против отечественные звезды науки физики-теоретики Л. Д. Ландау и М. А. Леонтович. Это не могло не бросить тень на перспективу открытия. Лишь почти 20 лет спустя (1980 г.) пришло запоздалое признание. Но еще раньше (в 1977 г.) Нобелевскую премию «за вклад в термодинамику неравновесных процессов» получил бельгийский физик и физико-химик Илья Романович Пригожин (Prigogine), также стоявший у истоков синергетики.

О необходимости вдумчивого, осторожного отношения к введению нового предупреждал английский философ Ф. Бэкон (Bacon): «Хорошо бы людям, вводя новшества, брать пример с самого времени, которое производит поистине великие перемены, но исподволь и едва заметно, ибо иначе все новое будет неожиданным. И всегда новшество одним на руку, а другим на беду» [18, с.382].

Теоретик постиндустриального общества японский профессор Такамису Савва указывает на то, что высокотехнологическое производство товаров не может быть перенесено из развитых стран в страны с более низкой степенью индустриального развития. Причину этого Т. Савва видит в неразрывной связи между культурным уровнем развития работника и его возможностью производить высокотехнологичные товары [11, с.70].

Очевидно, что феномен «культурного отставания», с одной стороны, определяется скоростью изменения «технической» культуры, с другой, существованием социальных стереотипов о социальном объекте различных социальных субъектов. Стереотипы активно закрепляются в социокультурном опыте и отличаются однообразием. Следование социальным стереотипам предполагает избегание ситуации выбора, минимизацию риска, распознавания каждой новой ситуации как привычной и непроблемной.

Социальные ярлыки, эталоны массовой культуры, образцы общественного мнения, парадигмы науки, типизирующие схемы повседневной жизни заранее определены, легко идентифицируются, используются для понимания, организации социального мира и взаимодействия до тех пор, пока ситуация не проблематична. Стереотипы составляют

особый тип логики, работающий в разных контекстах за счет неограниченного приписывания известного неизвестному.

Отмеченное указывает, что преодоление существующих социальных стереотипов субъектов и общества поможет ускорить процесс структурирования и закрепления новшества в культуре.

Задержка внедрения технических новшеств, значительное «культурное отставание» «адаптивной» культуры от «технической», безусловно, приведет к стагнации общества, его социокультурной деградации, а в предельном случае может явиться «спусковым крючком» социальной катастрофы, являющейся следствием длительного подавления не находящихся выхода творческих сил социума, следствием неоправданной задержки назревших социальных изменений.

Однако и неоправданно быстрая стандартизация новшества может привести к рисконасыщенности современного общества, проявляющейся в экспоненциальном росте технических, экологических и иных аварий и катастроф, возникновении алармистских (тревожных) ожиданий и формировании «цивилизации риска» (Эллюль).

Очевидно, что чрезмерное сопротивление, также как и поспешность внедрения нового, — признак невысокой инновационной культуры.

Изменения феномена «культурного отставания» в зависимости от уровня инновационной культуры как отдельных субъектов, так и общества в целом. Причем, чем выше уровень инновационной культуры, тем меньше временной разрыв между «материальной» и «адаптивной» культурами в ходе социокультурного развития общества и происходящих в нем инновационных процессов.

Такое понимание причин «культурного отставания» дает объяснения существующим научным фактам:

возникновения социальных катастроф (скачкообразных изменений общества), возникающих при утверждении в обществе идеи разрыва с прежней культурой;

возникновения алармистских настроений в обществе, характеризуемом существенным ростом техногенных, экологических и иных аварий и катастроф («цивилизация риска»), и в котором степень риска определяется, исходя только из техногенных и иных, внешних по отношению к человеку факторов, при этом не принимаются во внимание человеческие, личностные измерения возможной степени риска.

В свою очередь это является основой для поиска новых принципов организации постиндустриального общества с экономикой, построенной на знаниях, для разработки методов подготовки работников, органично сочетающих в себе высокий культурный уровень и профессиональную возможность производить высокотехнологичные товары для формирования условий, обеспечивающих высокоэффективную инновационную деятельность.

ЛИТЕРАТУРА

1. Веблен Т. Б. «Инженеры и систем цен» / Т. Б. Веблен., 1921 г.
2. Глазьев С. Ю. Переход к инновационной экономике — условие будущего развития России / С. Ю. Глазьев // Инновации, 2000, № 3–4. — с.46
3. Дерягин А. В. Наука и инновационная экономика в России / А. В. Дерягин // Инновации, 2005, № 5. — С. 15–27.
4. Завлин П. Н. Инновационная деятельность в современных условиях / П. Н. Завлин // Инновации, 2001, №8.
5. Запесоцкий А. С. Образование: философия, культурология, политика / А. С. Запесоцкий — М.: Наука, 2002. — 456с.
6. Исаев В. В. «Круглый стол» в Институте стратегических инноваций / В. В. Исаев // Инновации, 2001, №8.
7. Каган М. С. Философия культуры / М. С. Каган // Академия гуманитарных наук. — СПб.: Петрополис, 1996.
8. Культурология / Под научн. ред. проф. Г. Д. Драча, Изд. 10-е. — Ростов н/Д.: Феникс, 2006. — 576с. (Высшее образование)
9. Кучко Е. Е. Инновационные социальные технологии / Е. Е. Кучко // Новейший философский словарь / Составитель Грицианов А. А. — Мн.: Изд. Скаун В. М., 1998. — С.226.

10. Латышев В. А. Инновационная культура и развитие / В. А. Латышев / «Круглый стол» в Институте стратегических инноваций // Инновации. — 2001. — № 8.
11. Лисина Е. Б. Правовое поле инновационной культуры / Е. Б. Лисина // Инновации, 2000, № 3–4 — с. 70.
12. Лотман Ю. М. Статьи по типологии культуры / Ю. М. Лотман [Вып. 1–2] Тарту: Тарт. Ун-т, 1971 — 1973. — 92с.
13. Огборн У. «Социальные изменения» / У. Огборн. 1922 г.
14. Петровский В. А. Личность в психологии: парадигма субъективности / В. А. Петровский. — Ростов н/Д.: Феникс, 1996.
15. Самохин В. Ф. Инновационная среда системы военного профессионального образования: организационные и психолого-педагогические условия формирования / В. Ф. Самохин. Монография. — СПб.: ВАС, 2009. — 256 с.
16. Степин В. С. Культура // Новейший философский словарь / В. С. Степин / Сост. Грицанов А. А. — Мн.: Изд. Скакун В. М., 1988.
17. Таранов П. С. Золотая философия / П. С. Таранов – М.: ООО «Фирма» Издательство АСТ, 1999. — 544с. (Серия «Звезды мировой философии»).
18. Таранов П. С. Философия сорока пяти поколений / П. С. Таранов — М.: ООО «Фирма» Издательство АСТ, 1999. — 655с. (Серия «Звезды мировой философии»).
19. Хартия инновационной культуры // Инновации, 1999, № 9–10. — С. 55.
20. Циолковский К. Э. Двигатели прогресса / К. Э. Циолковский // Изобретатель и рационализатор. — 1980. — № 3.
21. Энгельмейер П. К. Теория творчества / П. К. Энгельмейер — СПб.: 1910. — 112 с.
22. Юсупов Р. М. Наука и национальная безопасность / Р. М. Юсупов — СПб.: Наука, 2006. — 290 с.
23. Р. М. Muchinsky. Psychology applied to work / Р. М. Muchinsky — US, UK, 2004, 7 ed. — 538 pp.

УДК 378.147

РОЗКРИТТЯ ЗМІСТУ ВЗАЄМОДІЇ ЯК НАУКОВОЇ КАТЕГОРІЇ

Дем'яненко М. С.

Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна
Харків, Україна

У статті проаналізовано основні підходи до визначення наукової категорії «взаємодія» у філософській, соціологічній, психологічній та педагогічній літературі. Уточнене авторське трактування, відповідно до якого під взаємодією розуміється процес взаємовпливу деяких об'єктів чи суб'єктів, що забезпечує їхню взаємозумовленість і взаємозв'язок.

Ключові слова: взаємодія, взаємовплив, структура, відношення, наукова категорія.

В статье проанализированы основные подходы к определению понятия научной категории «взаимодействие» в философской, социологической, психологической и педагогической литературе. Уточнена ее авторская трактовка, в соответствии с которой под взаимодействием понимается процесс взаимовлияния некоторых объектов или субъектов, обеспечивающий их взаимообусловленность и взаимосвязь.

Ключевые слова: взаимодействие, взаимовлияние, структура, отношения, научная категория.

The article analyses the main approaches to defining the notion of such scientific category as “interaction” in philosophical, sociological, psychological, and pedagogical literature. The author’s interpretation has been made more precise. According to this interpretation, interaction is understood as a process of reciprocal influence of certain objects or subjects that ensures their interconditionality and interrelation.

Key words: interaction, reciprocal influence, structure, relations, scientific category.

Постановка проблеми. В останні роки на сторінках наукових видань активно обговорюється питання про високу залежність якості професійної підготовки майбутніх фахівців у вищих навчальних закладах від характеру педагогічної взаємодії між усіма її учасниками. У свою чергу, це підвищує увагу вчених до самої категорії «взаємодія».

Аналіз актуальних досліджень. У науковій літературі ця категорія розкривається з точки зору різних наук: філософії (Н. Виноградова, В. Кемеров, В. Коган, Х. Момджян, Ф. Розанов та інші), соціології (Г. Градосельська, О. Конт, В. Култигін, Т. Парсонс та інші), психології (А. Захарова, Я. Коломинський, О. Леонт'єв, В. Мясичев, Є. Худобіна та інші), педагогіки (Ш. Амонашвілі, А. Бойко, Б. Ковальов, Н. Плєскачова та інші) тощо. Проте, як встановлено на основі аналізу наукових праць, взаємодія трактується неоднозначно не тільки фахівцями з різних наукових галузей, але і в межах однієї науки, що значно ускладнює вивчення цього феномену. Також важливо зауважити, що парадигмальні зміни в педагогіці, які розпочалися наприкінці ХХ ст. у зв'язку з її гуманістичною переорієнтацією, вимагають глибокого переосмислення й подальшого уточнення поняття взаємодії, адже саме через її вдосконалення можна вирішити поставлені перед вищою освітою завдання щодо підготовки компетентних і високоморальних фахівців.

Мета статті — уточнити визначення поняття «взаємодія» на основі аналізу наукових праць з філософії, соціології, психології для можливості його однозначного використання в подальших публікаціях.

Виклад основного матеріалу. Як свідчить аналіз наукової літератури, ідея взаємодії з'явилась декілька століть тому. Зокрема, філософські витoki дефініції «взаємодія» закладені у працях відомих мислителів кінця ХVІІІ — початку ХІХ ст. І. Канта і В. Гегеля. Так, І. Кант сприймав взаємодію як важливу категорію, що дозволяє визначити загальний зв'язок між об'єктами й явищами. На підставі цього він сформулював «закон взаємодії субстанцій», в якому пов'язав взаємодію з практикою («досвідом»). Відповідно до змісту цього закону, всі субстанції у просторі знаходяться у стані постійної взаємодії, забезпечуючи необхідний взаємний вплив одна на одну [2].

Проблеми «взаємодії» торкався у своїй теорії «про діалектику речей та їх властивості» й В. Гегель. Він стверджував, що всі речі мають певні властивості, завдяки яким вони, з одного боку, відрізняються між собою, а з іншого — взаємодіють. А оскільки визначеність речей знаходиться в їх властивостях, поза взаємодії вони існувати не можуть [1].

Незважаючи на історичну обмеженість поглядів відомих мислителів, їхні праці стали вагомим внеском у розвиток ідеї взаємодії. У середині ХІХ ст. цю ідею почали активно обговорювати й у публікаціях із соціології, яка в ті часи почала виокремлюватися як окрема наукова галузь. Так, О. Конт, якого вважають фундатором соціології, у своїх працях писав, що існування суспільства як складної системи напряму залежить від здатності його членів жити в злагоді та забезпечувати спадкоємність між поколіннями. Причому автор пояснював механізм функціонування суспільства з позиції сприйняття його як своєрідного аналога живому організму. Визначаючи цілісність як його важливу ознаку, О. Конт підкреслював, що між частинами суспільства існують тісні взаємозалежності, що проявляються саме у процесі взаємодії [4].

Інший видатний соціолог — американець Т. Парсонс, порушуючи у своїх працях проблему міжіндивідуальної взаємодії, вперше висловив ідею про те, що саме елементарна взаємодія індивідів складає зміст первинного рівня соціальної структури [9,30]. Цю думку пізніше розвинули багато інших науковців.

Поступово поняття «взаємодія» перетворилося в міждисциплінарну категорію, яку вивчають учені з позиції різних наук: філософії, соціології, психології, педагогіки тощо. Так, наприклад, у філософській довідковій літературі взаємодія трактується як:

- категорія, яка відображає процеси взаємовпливу різних об'єктів, їх взаємозумовленість, зміну стану, взаємоперехід, а також породження одним об'єктом іншого [14,81];
- всезагальна форма зв'язку тіл та явищ, що виражається в їхніх змінах і взаємовпливах [7, 39];
- вид безпосередніх або опосередкованих (зовнішніх чи внутрішніх) відносин, зв'язків, що існують між певними об'єктами [13,76].

Конкретизуючи свою думку, філософи уточнюють, що без взаємодії не можуть існувати будь-які матеріальні об'єкти й системи, бо вона пов'язує всі їхні компоненти в єдину цілісність, визначає їх склад, структурну організацію та зміни, що відбулися в них. Слід також відзначити, що в матеріальних системах взаємодія виступає як діалектичний зв'язок, в якому причина та наслідок протягом часу постійно міняються місцями [7, 39].

У контексті дослідження особливу зацікавленість мали праці, присвячені проблемам соціальної взаємодії. Розкриваючи суть поняття «соціальна взаємодія», Ф. Розанов підкреслює, що зазвичай під ним розуміють безпосередній або опосередкований взаємовплив соціальних об'єктів, в якому взаємодіючі сторони пов'язані циклічною причинною залежністю. Також нерідко соціальну взаємодію сприймають і як вид зв'язку, що зумовлений інтегрованістю дій та її наслідків.

Водночас автор звертає увагу на те, що взагалі у філософії поняття взаємодії тлумачиться достатньо широко та в різних контекстах. У цьому полягає принципова відмінність між філософією та природничими науками, в яких існує чітке визначення взаємодії як фундаментальної категорії. Так, наприклад, у фізиці стверджується, що всі визначені в межах цієї науки типи взаємодії (гравітаційні, електромагнітні, сильні (ядерні) чи слабкі (розпадні)) пов'язані з матеріальними полями та супроводжуються перенесенням матерії, руху й інформації. Аналогічно чітко й однозначно визначається взаємодія в біології та хімії [12].

У цьому контексті слід зауважити, що не тільки у філософії, але й в інших гуманітарних науках (соціології, психології, педагогіці тощо) не існує однозначного визначення взаємодії. Так, наприклад, якщо звернутися до сучасної довідкової психологічної літератури, то термін «взаємодія» трактується в ній як:

- процес безпосереднього або опосередкованого взаємовпливу об'єктів (суб'єктів) між собою, що породжує їх взаємну зумовленість та зв'язок [6,43];
- процес мультиспектного взаємовпливу об'єктів-суб'єктів, що генерує їх взаємозумовленість і кореляцію [15,62].

У психологічних працях також наголошується, що взаємодія є інтегруючим фактором, який сприяє створенню деяких структур. Важливою особливістю взаємодії є її причинна зумовленість, адже кожний компонент цієї взаємодії є причиною для змін протилежної сторони й водночас наслідком зворотного впливу з її боку. Крім того, виявлені у процесі взаємодії певних структурних компонентів суперечності стимулюють цю структуру до саморозвитку й саморуху [6, 43].

Відомий психолог В. М'ясищев підкреслював, що між взаємодією людей та їхніми відносинами існує тісний зв'язок, проте ці поняття не можна вважати ідентичними. Відносини є внутрішньою особистісною основою взаємодії, а остання — реалізацією й наслідком та вираженням першого. Водночас науковець стверджував, що в реальній практиці між категоріями «взаємодія» і «відносини» виявляється певна тотожність [8].

Цю думку продовжує відомий психолог, фахівець у галузі психолого-педагогічної взаємодії Я. Коломинський, який звертає увагу на те, що завдяки поліпедагогічним взаємодіям виникає полігрупова структура міжособистісних відносин. Причому внутрішньою основою педагогічної взаємодії автор вважає педагогічні ставлення, почуття, образи, думки, які викликають у вчителя учні, та його власна педагогічна діяльність [3,61].

Значна увага приділяється висвітленню різних аспектів терміну «взаємодія» і в наукових працях з педагогіки. Як встановлено, це поняття почали використовувати в педагогічних працях ще у 60-х роках минулого століття, нерідко вживаючи його як синонім для термінів «взаємозв'язок», «поєднання» тощо. Необхідно також відзначити, що спочатку взаємодія розглядалася педагогами (М. Данилов, І. Лернер, В. Оконь, М. Скаткін та ін.) тільки в галузі дидактики, а точніше — для характеристики абстрактних, науково-теоретичних понять. У 70-х роках науковці (В. Караковський, Л. Новикова та ін.) поняття взаємодії почали використовувати і для опису виховної роботи [5, 73–74].

Проте широке використання поняття «взаємодія» отримала в педагогічній науці тільки у 90-х роках ХХ ст. Зокрема, Ю. Бабанський у своєму підручнику з педагогіки підкреслював, що взаємну активність педагога та інших учасників навчально-виховного процесу найбільш повно відображає саме термін «педагогічна взаємодія». Причому дослідник зазначав, що це поняття є ширше, ніж «педагогічний вплив» і навіть «педагогічні відносини», адже ці відносини є наслідком взаємодії.

Ю. Бабанський також відзначав, що в педагогічній взаємодії проявляються взаємозв'язки різного плану. Зокрема, важливу роль у ньому відіграють такі види зв'язків: інформаційні, організаційно-діяльнісні, комунікативні, управління й самоуправління, причинно-наслідкові, генетичні (дозволяють виявити історичні тенденції у вдосконаленні навчання й виховання), функціональні. Причому успішність протікання педагогічної взаємодії значною мірою залежить від правильного співвідношення всіх цих груп зв'язків [10,74].

Сучасні педагоги І. Ісаєв, О. Міщенко, В. Сластьонін, Є. Шиянов теж вважають педагогічну взаємодію універсальною характеристикою педагогічного процесу, адже вона включає в себе широкий спектр взаємодій між різними її учасниками. Науковці також звертають увагу на існування різних видів взаємодії (відносин) у педагогічній практиці: педагогічні (між педагогами й іншими учасниками навчально-виховного процесу), взаємні (між педагогами чи між тими, хто навчається), предметні (між людьми та предметами матеріального світу), ставлення до себе. Крім цього, вони наголошують на тому, що педагогічна взаємодія має дві сторони: виховний вплив педагога та відповідну реакцію тих, на кого він впливає. Впливи можуть бути прямими та опосередкованими, різнитися по спрямованості, змісту, формам ставлення, наявності чи відсутності мети, характеру зворотного зв'язку (керований чи некерований) тощо. Реакції протилежного боку теж можуть бути різними: активне сприйняття, опрацювання інформації, ігнорування впливу чи протидія йому, емоційне переживання або байдужість, дії, вчинки, діяльність тощо [11].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, на підставі узагальнення наукових думок різних учених ми дійшли висновку, що поняття «взаємодія» є міжнауковою категорією, яке допомагає визначити, краще усвідомити й описати відношення та зв'язки між різними об'єктами і суб'єктами. У контексті дослідження під взаємодією розуміється процес взаємовпливу деяких об'єктів чи суб'єктів, що забезпечує їхню взаємозумовленість і взаємозв'язок.

Під час проведення подальших наукових розвідок передбачається продовжити дослідження феномена взаємодії в педагогічній сфері.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гегель Ф. Работы разных лет / Ф. Гегель. — В 2 томах; сост., общая ред. и вступит, статья А. В. Гулыги. — М.: «Мысль», 1972. — Т. 1. — 668 с.
2. Кант И. Критика чистого разума / И. Кант. — М.: Мысль, 1994. — 591 с.
3. Коломинский Я. Л. Психология педагогического взаимодействия / [Я. Л. Коломинский, Н. М. Плещачева, И. И. Заяц, О. А. Митрохович]; под ред. Я. Л. Коломинского. — Спб.: Речь, 2007. — 240 с.
4. Конт О. Дух позитивной философии / О. Конт. — СПб., 2001. — С. 56.
5. Коротаева Е.В. Педагогическое взаимодействие: опыт проблемного анализа : моногр. / Е.В. Коротаева. — Екатеринбург: УрГПУ, 2007. — 276 с.
6. Краткий психологический словарь / Ред.-сост. Л.А. Карпенко; под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. — 2-е изд., расш., испр. и доп. — Ростов н/Д: Изд-во «Феникс», 1999. — 512 с.
7. Краткий словарь по философии / Под общ. ред. И. В. Брауберга, И. К. Пантина. — 4-е изд. — М.: Политиздат, 1982. — 431 с.
8. Мясищев В. Н. Психология отношений : избран. псих. труды / В. Н. Мясищев. — М.-Воронеж: Изд-во Московского психолого-социального института: МОДЭК, 2003. — 398 с.
9. Парсонс Т. Общетеоретические проблемы социологии / Т. Парсонс // Социология сегодня. Проблемы и перспективы. — М., 1965. — С. 30.
10. Педагогика: учеб. пособ / Под ред. Ю. К. Бабанского. — М.: Просвещение, 1983. — 608 с.
11. Педагогика: учеб. пособ. / В. А. Сластенин, И. Ф. Исаев, А. И. Мищенко, Е. Н. Шиянов. — 3-е изд. — М.: Школа-Пресса, 2000. — 512 с.

12. Розанов Ф. И. Социальное взаимодействие как информационный обмен: дис. канд. филос. наук: 09.00.11 / Ф. И. Розанов. — Новосибирск, 2010.
13. Соціальна філософія: короткий енциклопедичний словник / заг. ред. і укл.: В. П. Андрущенко, М. І. Горлач. — Київ-Харків: ВМП «Рубікон», 1997. — 400 с.
14. Философский словарь / Под ред. И. Т. Фролова. — М.: Политгиздат, 1981. — 365 с.
15. Юрчук В. В. Современный словарь по психологии / В. В. Юрчук. — Мн.: Элайда, 2000. — 704 с.

УДК 37.034

АНАЛІЗ ПІДХОДІВ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ЗМІСТУ ПОНЯТТЯ «ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ»

Старосельська Ю. І.

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Харків, Україна

У статті надається аналіз підходів до визначення суті поняття «відповідальність» у науковій літературі, розглянуті різні підходи, погляди і трактування відповідальності відомими фахівцями філософії, психології, педагогіки. Виховання сучасної молоді як активних, самостійних, моральних особистостей, здатних приймати відповідальні рішення в ситуаціях вибору, готових взяти на себе відповідальність за наслідки своєї діяльності — завдання сучасної освітньої системи.

Ключові слова: відповідальність, необхідність, діяльність, свобода, особистість.

В статье приводится анализ подходов к определению сущности понятия «ответственность» в научной литературе, рассмотрены различные подходы, взгляды и трактовки ответственности известными специалистами философии, психологии, педагогики. Воспитание современной молодежи как активных самостоятельных, моральных личностей, способных принимать ответственные решения в ситуациях выбора, готовых взять на себя ответственность за последствия своей деятельности — задача современной образовательной системы.

Ключевые слова: ответственность, необходимость, деятельность, свобода, личность

In the article provided an analysis of approaches to determining the merits of the concept of «responsibility» in the scientific literature, reviewed different approaches, views and interpretations of responsibility renowned experts of philosophy, psychology and pedagogy.

Parenting today's youth as active self, moral person, able to make responsible decisions in situations of choice, ready to take responsibility for the consequences of its activities — the task of modern education system.

Keywords: responsibility, need, activity, freedom, personality

Постановка проблеми в цілому та зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями

Поступальний розвиток демократичної української держави, зміна концепції виховання (орієнтація на особистісний розвиток людини) ставлять перед сучасною освітньою системою нове соціальне замовлення у вихованні особистості: не тільки забезпечити оволодіння учнями основними знаннями і вміннями, а й виховати їх як активних самостійних, моральних особистостей, здатних приймати відповідальні рішення в ситуаціях вибору, готових взяти на себе відповідальність за наслідки своєї діяльності.

У Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті, Законі України «Про освіту», Концепції виховання дітей та молоді в національній системі освіти, Концепції національного виховання студентської молоді визначається необхідність виховання таких особистісних якостей, як дисциплінованість, ретельність, працьовитість, сумлінність, прагнення дотримуватись норм демократичного суспільства. Ці особистісні якості найповніше втілені в понятті «відповідальність», що зумовлює необхідність її формування в молоді.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Враховуючи багатоаспектність поняття «відповідальність», визначення його суті знаходимо у філософській, педагогічній, психологічній, соціологічній, юридичній літературі.

Філософський аспект відповідальності розкривається в роботах Л. Грядунової, Р. Косолапова, В. Маркова, В. М'ясищева, А. Орихівського, А. Панова, В. Сперанського, В. Шабаліна та інших вчених.

У психологічній літературі відповідальність особистості розглядається в роботах К. Альбуханової-Славської, Л. Божович, К. Муздибаєва, Ж. Піаже, В. Плахотного, С. Рубінштейна, Л. Сохань та інших.

Основи педагогічної теорії відповідальності закладені в працях Я. Коменського, Й. Песталоцці, А. Макаренка, В. Сухомлинського. Питанню виховання відповідальності присвячені сучасні педагогічні дослідження А. Алферова, Ш. Амонашвілі, Ю. Бабанського, І. Беха, М. Левківського, І. Мар'єнка, Ю. Реви, В. Шаталова та інших.

Аналіз наукових праць виявив наявність різних підходів, поглядів і трактувань щодо суті поняття «відповідальність» фахівцями не тільки з різних наукових галузей, але й у межах однієї науки, що значно ускладнює можливість дати однозначне визначення цього поняття.

Але сучасні завдання, які суспільство ставить перед освітою, вимагають подальшого дослідження поняття відповідальності особистості.

Метою статті є уточнення поняття «відповідальність» на основі аналізу наукової літератури.

Виклад основного матеріалу

У ході наукового пошуку виявлено різні підходи до визначення суті поняття «відповідальність». У довідковій літературі відповідальність трактується так:

- покладений на когось або взятий на себе обов'язок відповідати за певну ділянку роботи, справу, за чийсь дії, вчинки, слова [18, 99];
- положення, при якому особа, що виконувала певну роботу, має дати повний звіт про свої дії й прийняти провину за всі наслідки, що можуть виникнути, уміння взяти на себе обов'язки й зобов'язання [19, 908];
- необхідність, обов'язок, відповідь за свої дії, вчинки [11, 401], тобто відповідальний — наділений правами й обов'язками, усвідомлений у необхідності керуватись ними при виконанні діяльності, той, що має почуття обов'язку й ретельно його виконує.

Вихідним пунктом визначення міри відповідальності у загальнофілософському аспекті в усі епохи було вирішення питання про співвідношення свободи й необхідності. Передумовою відповідальності є вибір індивідом можливої поведінки. Вибір визначається життєвою позицією людини. Всі дії пов'язані з вибором і передбачають активність особистості, незалежно від того, нав'язана їй відповідальність ззовні чи взята нею добровільно [17].

Значна увага визначенню поняття «відповідальність» традиційно приділяється філософам. Так, значним просуванням у розробці проблеми відповідальності було вчення І. Канта (1724–1804) про внутрішнє ставлення до обов'язку, згідно з яким індивід підкоряє свою волю зовнішній необхідності, приймаючи останню як внутрішній моральний закон. За Кантом, моральні правила є універсальними [13, 108].

Згідно теорії Т. Гоббса (1588–1679), в основі відповідальної поведінки людини лежить «природний закон», прагнення до самозбереження й задоволення потреб людини [4].

Проблема відповідальності привертала до себе увагу й українського мислителя XVIII ст. Г. Сковороду (1722–1794). На його думку, в кожній людині самою природою закладено таємний закон «сродності», тобто природжені нахили та здібності до певного виду діяльності, голос душі, внутрішній покликання. Г. Сковорода вважав, що успіх діяльності людини залежить не лише від вдалого вибору нею спорідненої праці, а й від її моральних якостей, а саме: працелюбності, терплячості, відповідальності, бадьорості духу, доброчесності, справедливості та інших. Філософ закликав індивідів до самопізнання: навчись пізнавати себе, свої риси і відповідно працею [15].

П. Гольбах (1723–1789) у роботі «Система природи» зазначав, що основи моральної відповідальності лежать у сфері «власного інтересу», «власного щастя», кожної людини [13].

Д. Міль (1806–1873), а потім Ф. Бредлі (1846–1924) пов'язували відповідальність із соціальними потребами суспільного розвитку [13].

Ідеї стосовно поняття «відповідальність» знайшли свій подальший розвиток у працях сучасних філософів. Так, Б. Марков, Н. Головка та інші вважають, що відповідальність виступає мірою відповідності волі тим об'єктивним умовам, у яких вона відбувається. За їх переконанням вона є гарантом від сваволі особистості, бо воля й відповідальність це дві сторони одного цілого: свідомої людської діяльності [13].

Відповідальність органічно пов'язана зі свободою прийняття рішень, вибору цілей та способів, методів і стилів її досягнення. Так, С. К'еркегор (1813–1855) вважав, що лише право вибору надає можливість індивіду робити своє життя справді прекрасним, врятувати себе і свою душу, знайти мир і спокій [6].

Свобода людини як суб'єкта, за М. Бердяєвим (1874–1948), полягає в тому, щоб стати особистістю, припинити жити відповідно до зовнішніх принципів і вийти за межі себе, щоб вибирати себе, бути самим собою і нести відповідальність за свій вибір перед самим собою [17].

За В. Плахотним, Л. Сохань співвідношення свободи й відповідальності розкривається перш за все у взаєминах людей.

Значна увага розкриттю поняття «відповідальність» приділяється в науковій літературі психологічного напрямку.

З точки зору психологів (К. Абульханова-Славська, І. Бех, М. Боришевський, Л. Колберг, Г. Костюк, Ж. Піаже, М. Савчин, Дж. Роттер, В. Франкл та інші) відповідальність розуміється як одна із генералізуючих якостей, як результат інтеграції всіх психічних функцій особистості та суб'єктивного сприйняття нею навколишньої дійсності, емоційного ставлення до обов'язку. Відповідальність також визначається як моральна риса людини, як мета виховання та як якість, яка концентрує в собі усвідомлений особистістю обов'язок [17].

Ж. Піаже (1896–1980) розробив концепцію відповідальної поведінки особистості, в якій на першій стадії виявляється «об'єктивна» відповідальність, а на вищій – «суб'єктивна». Вчений довів, що в індивідуальному розвитку дитина проходить шлях від морального реалізму до автономної моралі [12].

Найвищою інстанцією, котра регулює відповідальність особистості, В. Франкл (1905–1997) виділяє гуманістичну совість, яка ніби узгоджує всезагальний моральний закон з конкретною ситуацією конкретної людини. Тому головним завданням виховання вчений вважає шліфування совісті, щоб людині вистачило душевної чуйності почути вимогу, яка міститься у кожній окремій ситуації. Тим самим, виховання більше, ніж коли-небудь, стає вихованням відповідальності. [20].

К. Роджерс (1902–1987) розглядає як одну зі складових відповідальності особистості — емпатію [17].

Д. Роттер (1916) вказує на досить тісний зв'язок відповідальності з такою психологічною характеристикою особистості, як самоконтроль. Якщо людина бере відповідальність за події, що відбуваються в її житті, на себе, то це є показником внутрішнього інтернального локусу контролю. І навпаки, якщо вона приписує відповідальність за все зовнішнім чинникам (іншим людям, долі, випадку), то це свідчить про властивий їй зовнішній (екстернальний) локус контролю [17].

Відомий психолог, філософ С. Рубінштейн (1889–1960) розглядав відповідальність у системі моральних почуттів: об'єктивні обов'язки у ставленні до людей перетворюються в обов'язки у ставленні до самого себе, формують моральні почуття людини, серед яких відповідальність посідає чільне місце. [14, 567].

Багато авторів (К. Хелкама, Л. Кольберг, Д. Лавінджер, Т. Ліскона та інші) відзначають, що сформованість внутрішньої відповідальності є головним критерієм оцінки рівня

моральної зрілості особистості. Загалом вони підкреслюють, що перш за все суб'єкт має сприймати відповідальність як вчинок, виходячи при ньому з цілей та наслідків для оточуючих, а не з непорушності правил. Крім того, головне — навчити особистість брати на себе відповідальність за негативні наслідки дій, які здійснюються всупереч чийсь вимогам, але імпонують власним переконанням [17].

За К. Муздибаєвим, розвиток відповідальності характеризується зміною її інстанції: від відповідальності перед дорослими до її інтеріоризації, коли совість стає основним регулятором поведінки [10].

Відповідальна людина, за К. Абульхановою-Славською, знає, що вона робить і передбачає результати власних дій, непотрібним стає контроль, оскільки людина усвідомлює свою відповідальність і відчуває потребу знайти оптимальні можливості для досягнення цілей, які ставляться перед нею. Відповідальність передбачає впевненість у власних силах [1, 112].

Проблема виховання відповідальності особистості розглядається і в педагогічній літературі.

Відомий гуманіст кінця XVIII століття Й. Песталоцці (1746–1827) вважав, що відповідальність передусім проявляється як здатність дітей та молоді до виявлення волі, наполегливості, без чого розвивати особистість дуже складно. Зауважимо, що одним із ефективних засобів виховання моральних якостей є «вправи у доброчесності» — участь дітей у добрих і корисних справах, які потребують зусиль, витримки, відповідальності [8].

До питання формування почуття відповідальності в учнів звертався А. Макаренко (1888–1939). За його переконаннями формування відповідальності здійснюється тільки в колективі й через колектив, на основі чіткого фіксування обов'язків, колегіальності, залучення кожного до спільної діяльності [9].

Ідеї А. Макаренка щодо формування відповідальності знайшли подальший розвиток в педагогічній спадщині В. Сухомлинського (1918–1970). Так, В. Сухомлинський характеризував відповідальність як внутрішню якість, як похідну від обов'язку, совісті, провини і свободи особистості. Який би вчинок людина не вчиняла, вона за нього відповідає, бо його вибір був добровільним, виходячи не лише з об'єктивних обставин, а й із суб'єктивних спрямувань, особистісних настанов і міркувань [16].

Вітчизняні педагоги (І. Бех, М. Лемківський, Т. Шевченко, О. Савченко, О. Сухомлинська) підкреслюють необхідність формування особистості на основі загальнолюдських моральних цінностей, вважають, що чільне місце в цьому процесі посідає відповідальність. У світлі цього необхідно спрямовувати зусилля на виховання вільної гармонійної особистості, здатної відповідально ставитися до життя, навчання, діяльності, природи, сім'ї, здоров'я тощо [2; 3; 7].

Висновки. На основі аналізу наукової літератури зроблено висновок, що дослідженню проблеми відповідальності приділялася значна увага в різних наукових галузях. Проте, в наукових поглядах фахівців спостерігаються значні відмінності. Це зумовлює необхідність здійснення подальшого наукового пошуку у визначеному напрямі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни / К. А. Абульханова-Славская. — М.: Мысль, 1991. — 299с.
2. Бех І. Д. Від волі до особистості / І. Д. Бех. — К.: «Україна-Віта», 1995. — 220 с.
3. Бех І. Д. Сила переконання. Про моральне виховання школярів. / І. Д. Бех // Рад. школа, 1989. — № 3. — С. 55–60.
4. Головка Н. А. Свобода и моральная ответственность / Н. А. Головка. — М.: Знание, 1973. — 63 с.
5. Коберник О. М. Навчально-виховний процес у сільській загальноосвітній школі: сутність, проектування, організація / О. М. Коберник. — К.: Знання, 1998. — 274 с.
6. Кьєркигор С. Страх и трепет / С. Кьєркигор Пер. с дат. — М.: Республика, 1993. — 383 с.
7. Левківський М. Формування відповідального ставлення до праці в школярів / М. В. Левківський. — К.: Педагогічна думка, 1996. — 216 с.
8. Локк Д. Мысли о воспитании / Д. Локк, Я. А. Коменский, Ж-Ж. Руссо, Й. Г. Песталоцци // Педагогическое наследие. — М., 1987. — 480 с.

9. Макаренко А. С. Методика організації виховного процесу / А. С. Макаренко. Твори в 7-ми т. – К.: Рад. школа, 1954. – Т. 5. С. 9–92.
10. Муздыбаев К. Психология ответственности / К. Муздыбаев. — Л.: Наука, 1983. — 240 с.
11. Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов, под. ред. Н. Ю. Шведовой. — М.: Рус. яз., 1986. — 797с.
12. Пиаже Ж. Речь и мышление ребёнка / Ж. Пиаже. — М. – Л.: Учпедгиз, 1932. — 412 с.
13. Портян М. О. Взаємозв'язок відповідальності й волі: філософський аспект / М. О. Портян // Теорія та методика навчання та виховання: зб. наук. пр. — Х., 2008. – Вип. 20. — 172 с.
14. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. — СПб.: Питер, 2002. — 720 с.
15. Сковорода Г. Разговор, называемый алфавит, или букварь мира. Твори. В 2 т. Т.1. / Г. Сковорода. — К.: Вид-во АН УРСР, 1973. — С. 435–437.
16. Сухомлинський В. О. Формування комуністичних переконань молодого покоління / В. О. Сухомлинський. Вибрані твори: у 5 т. – Т. 2. — К.: Рад. школа, 1976 — С. 7–146.
17. Тернопільська В. І. Відповідальність особистості: гуманітарний аспект / В. І. Тернопільська — Studentam_net_ua.mhtсайт.
18. Тлумачний словник української мови / уклад. Ковальова Т. В, Коврига Л. П. — Х.: Синтекс, 2002. — 672 с.
19. Толковый словарь русского языка в 4 т. – Т. 2 / Б. М. Волина, Д. Н. Ушакова. — М.: Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1938. — 1089 с.
20. Франкл В. Человек в поисках смысла. / В. Франкл. — М.: Прогрес., 1990. — 391 с.

УДК 378.015.31

ВИЗНАЧЕННЯ ЗМІСТУ ТА СТРУКТУРИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ УМІНЬ ОСОБИСТОСТІ В СУЧАСНІЙ НАУКОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Шарун Ю.Ф.
Харків, Україна

У статті доведено актуальність проблеми формування інтелектуальних умінь особистості. Виокремлено різні підходи щодо визначення суті та структури інтелектуальних умінь. Визначено авторську позицію з цього питання, відповідно до якої ця структура включає такі групи вмінь: логічні, евристичні, оціночно-регулятивні. На підставі теоретичного аналізу наукових джерел було виділено групи інтелектуальних умінь особистості: логічні, евристичні та оціночно-регулятивні.

Ключові слова: інтелектуальні вміння, здатність, структура, мислення, особистість.

В статье доказана актуальность проблемы формирования интеллектуальных умений личности. Выделены различные подходы к определению сущности и структуры интеллектуальных умений. Определены авторские позиции по этому вопросу, согласно которому эта структура включает следующие группы умений: логические, эвристические, оценочно-регулятивные.

Ключевые слова: интеллектуальные умения, способность, структура, мышление, личность.

This paper reveals the relevance of the formation of personality's intellectual skills. The different approaches to determining the nature and structure of intellectual abilities have been highlighted. There have been identified authors' attitude as to this issue according to which this structure includes the following skill groups: logical, heuristic, appraisive and regulative.

Keywords: intellectual abilities, capacity, structure, thinking, personality..

Постановка проблеми. Реалії динамічних перетворень сучасного суспільства, об'єктивна необхідність модернізації освіти зумовлюють потребу у розвитку інтелектуальних умінь кожної особистості. Забезпечити вирішення цього завдання покликані сучасні заклади освіти.

Аналіз актуальних досліджень. Проблема розвитку інтелектуальних умінь особистості завжди була в центрі уваги науковців. Зокрема, окремі її аспекти досліджувались у працях таких відомих мислителів та педагогів минулого, як Платон, Арістотель, Я. Коменський, Дж. Локк, Й. Герберт, Й. Песталоцці, Ж. Руссо, К. Ушинський та інші.

Для розуміння процесів формування інтелектуальних умінь мають значення праці Н. Менчинської, Д.Поспелова, в яких наголошується на необхідності взаємозв'язку процесів навчання і розвитку, розкривається роль прийомів розумової діяльності у формуванні логічного мислення, залежність формування цих умінь від способу навчання.

Певне значення для розвитку у висвітленні проблеми було зроблено Л. Виготським. Аналіз двох найбільш впливових теорій розвитку мови і мислення Ж. Піаже і В. Штерна. Розкриття проблеми інтелектуальних умінь представлено в доробках Д. Богоявленської, які пов'язані з проблемами розвитку творчих здібностей, мислення, проведення психодіагностики тощо. Визначення поняття «уміння» й «інтелектуальні уміння» через побудову їх структури наведено в працях науковців В. Андреева, Ю. Бабанського, Л. Воробйова, С. Коваленко, М. Кухарева та інших.

У контексті дослідження вивчалися також різні теорії та концепції формування умінь: концепція формування інтелектуальних умінь і навичок (Є. Кабанова-Меллер, Н. Менчинська); теорія поетапного формування розумових дій (П. Гальперін, Н. Тализіна); концепція трансформації досвіду в уміння (К. Платонов, Д. Толлінгерова).

На підставі аналізу наукових праць встановлено, що сучасними вченими проводилася низка досліджень, присвячених проблемі формування інтелектуальних умінь особистості. Однак сьогодні виникає потреба в систематизації й узагальненні поглядів науковців щодо суті та структури цих умінь особистості.

Метою статті є розкриття суті та структури інтелектуальних умінь особистості в сучасній науковій літературі.

Виклад основного матеріалу. Як з'ясовано, поняття «вміння» трактується у довідковій літературі як:

- здатність, навички виконувати будь-яку роботу, робити що-небудь з великою майстерністю, мистецтвом (Ю. Сорокін [5]);
- навичка в якій-небудь справі, досвід (С. Ожегов [2]);
- здатність робити що-небудь, що було набуто шляхом навчання, через досвід [4].

Аналогічна неоднозначність стосовно суті інтелектуальних умінь представлена й у наукових працях. Так, наприклад І. Якиманська визначає «інтелектуальні уміння» як психічні новоутворення, в яких закріплюється набутий інтелектуальний досвід і реалізується можливість його постійного використання [7]. На думку Ю. Бабанського, суть інтелектуальних умінь проявляється у підготовленості людини до виконання інтелектуальних дій.

Л. Таренко вважає, що «інтелектуальні уміння — це сукупність дій і операцій з отримання, переробки та застосування інформації в освітній діяльності» [6]. У контексті дослідження ми приєднуємося саме до цього трактування поняття.

Водночас необхідно враховувати, що жодне визначення інтелектуальних умінь не може вважатися вичерпним. Однак кожне з них допомагає краще визначити суть цього поняття.

У наукових працях вчені висловлюють також різні думки стосовно структури системи інтелектуальних умінь. Так, Л. Таренко стверджує, що структурними компонентами цієї системи є такі групи вмінь:

1) уміння отримувати інформацію: розуміти завдання в різних формулюваннях і контекстах; знаходити потрібну інформацію в різних джерелах; тривалий час знаходити тематичну інформацію; застосовувати інструментарій для підготовки та отримання інформації;

2) уміння переробляти отриману інформацію: систематизувати запропоновану або самостійно підібрану інформацію за заданими ознаками; аргументувати власні висловлювання; знаходити помилки в одержуваній інформації та вносити пропозиції щодо їх виправлення; встановлювати асоціативні та практично доцільні зв'язки між інформаційними повідомленнями; виокремлювати головне в інформаційному повідомленні; застосовувати інструментарій для підготовки та передачі інформації;

3) уміння застосовувати інформацію у професійній діяльності: застосовувати інструментарій для використання інформації у професійній діяльності; приймати оптимальне рішення або варіативні рішення в складній ситуації [7].

Ю. Бабанський виділяє такі групи інтелектуальних умінь: мотивувати свою діяльність; уважно сприймати інформацію; раціонально запам'ятовувати; логічно осмислювати навчальний матеріал, виділяючи в ньому головне; вирішувати проблемні пізнавальні завдання; самостійно виконувати вправи; здійснювати самоконтроль у навчально-пізнавальній діяльності [1].

За В. Сластьоніним, до групи інтелектуальних умінь відносяться такі: здатність до аналізу, до виділення головного і другорядного, до систематизації й класифікації, вміння асоціативно мислити, здатність генерувати ідеї й висувати гіпотези, вміння критично мислити, розвинені рефлексивні вміння, здатність до прояву стійкої уваги, до її розподілу й перемикання, здатність проявляти увагу [3].

Висновки дослідження і перспективи подальших розробок у цьому напрямі. На основі вивчення наукової літератури ми дійшли висновку, що розвиток розумової діяльності особистості залежить від рівня сформованості інтелектуальних умінь, оскільки саме за допомогою інтелектуальних умінь здійснюються всі когнітивні процеси, а також будь-яка діяльність людини, до якої включено мислення. Інтелектуальні уміння — мобільні, рухливі, варіативні новоутворення, вони безвідмовно діють у будь-яких ситуаціях і на будь-якому предметному матеріалі. У світлі цього значну зацікавленість мають теоретичні та практичні доробки педагогів цього питання.

На підставі теоретичного аналізу наукових джерел було виділено такі групи інтелектуальних умінь особистості:

- логічні (уміння аналізувати, виділяти головне та другорядне, систематизувати та класифікувати, критично мислити, використовувати та будувати асоціативні зв'язки;
- евристичні (уміння генерувати ідеї та висувати гіпотези);
- оціночно-регулятивні (вміння прогнозувати, оцінювати).

Крім цього, за іншою ознакою можна виділити групи умінь, які проявляються у здатності людини здійснювати:

- аналіз (розчленування цілісної системи на взаємопов'язані підсистеми, кожна з яких є окремим, визначеним цілим, а також встановлення зв'язків, відносин між ними);
- синтез (уявне з'єднання в єдине ціле частин предмета або його ознак, отриманих у процесі аналізу);
- абстрагування (розумове виділення одних ознак предмету і відволікання від інших, тобто часто завдання полягає у виділенні істотних ознак і відволікання від несуттєвих, другорядних);
- узагальнення (об'єднання в одну спільність предметів і явищ за основними властивостями);
- порівняння (уявне встановлення подібності або відмінності предметів за істотними чи несуттєвими ознакам);
- конкретизація (операція, спрямування на встановлення всіх можливих зв'язків і відношень досліджуваного об'єкта);
- класифікація (розподіл предметів на групи, де кожна група та клас має своє постійне місце і може відрізнятися за істотними чи несуттєвими ознаками).

Оскільки проблема формування інтелектуальних умінь особистості в сучасній науковій літературі не є вичерпно-розкритою, вона потребує детальнішого аналізу та є перспективною для нашого подальшого наукового пошуку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабанский Ю. К. Оптимизация учебно-воспитательного процесса / Ю. К. Бабанский. — М.: Просвещение, 1982. — 96с.

2. Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов; под ред. проф. Н. Ю. Шведовой. – Изд. 14. — М., 1983. — 816 с.
3. Слостенин В. А. Педагогика: учеб. пособ. / [В. А. Слостенин и др.]; под ред. В. А. Слостенина. — М.: Академия, 2002. — 576 с.
4. Словарь русского языка: В 4-х т. / Под. ред. А. П. Евгеньевой. — М., 1981. — 794 с.
5. Сорокин Ю. С. Развитие словарного состава русского литературного языка 30–90-х годов XIX в. / Ю. С. Сорокин. — Т. 16. У-Ф. — М.: Наука, 1964. — 1610 с.
6. Таренко Л. Б. Формирование интеллектуальных умений студентов средствами информационно-коммуникационных технологий / Л. Б. Таренко // Вестник ТИСБИ. — 2008. — № 3 // <http://www.tisbi.org/science/vestnik/2008/issue3/tarenko.html>
7. Якиманская И. С. Знания и мышление школьника / И. С. Якиманская. — М.: Знание, 1985. — 78 с.

ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВ'Я

УДК 371.134

ФОРМУВАННЯ КОРПОРАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ У РІЗНИХ СТУДЕНТСЬКИХ СПІЛЬНОТАХ

Бугаєвська Ю. В.

Харківський національний автомобільно-дорожній університет
Харків, Україна

У науковій публікації розкрито зміст поняття «корпоративна культура» як комплексного набору загальних уявлень, цінностей, норм і правил поведінки, що є домінуючими для представників конкретної професійної галузі. Визначено загальні характерні ознаки студентства. Проаналізовано специфічні особливості формування корпоративної культури майбутнього фахівця в студентській спільноті.

Ключові слова: корпоративна культура, студент, студентська спільнота, майбутній фахівець, професійна підготовка.

В научной публикации раскрыта сущность понятия «корпоративная культура» как комплексного набора общих представлений, ценностей, норм и правил поведения, которые являются доминирующими для представителей конкретной профессиональной области. Определены общие характерные признаки студентства. Проанализированы специфические особенности формирования корпоративной культуры будущего специалиста в студенческом сообществе.

Ключевые слова: корпоративная культура, студент, студенческая сообщество, будущий специалист, профессиональная подготовка.

The scientific publication reveals the essence of the notion “corporate culture” as a complex set of general ideas, values, norms and rules of behaviour which are dominating for the representatives of specific professional field. General features of student body have been determined. Specific peculiarities of forming future specialist’s corporate culture in student community have been analysed.

Key words: corporate culture, student, student community, future specialist, professional training.

Постановка проблеми: важливим завданням професійної підготовки майбутніх фахівців у вищому навчальному закладі є не тільки підготовка висококваліфікованих кадрів, але й виховання кожного студента як самостійної, відповідальної, ініціативної особистості, яка оволоділа основами корпоративної культури та здатна успішно розбудувати свою професійну кар’єру. Сучасні роботодавці віддають перевагу саме таким випускникам вищих навчальних закладів, адже вони швидше адаптуються до умов роботи в організації. У світлі цього формування корпоративної культури у студентів має займати гідне місце в навчально-виховному процесі ВНЗ.

Аналіз актуальних досліджень: у науковій літературі досліджено окремі аспекти проблеми формування в особистості цієї культури. Так, розуміння змісту й ролі корпоративної культури в життєдіяльності організації та окремої особистості представлено в наукових працях таких дослідників, як В. Воронін, І. Грошев, К. Кравченко, Ю. Резнік, В. Співак, В. Томілов, Е. Шейн та інші. Певні педагогічні питання формування корпоративної культури висвітлено в доробках Г. Александрової, Ю. Андоміна, М. Ахмедової, Є. Горохової, О. Малої, Є. Разумової, Л. Фатхулліної, Н. Швайкіної та інших дослідників.

© Бугаєвська Ю. В., 2011

Проблему формування корпоративної культури студентської спільноти ВНЗ досліджено О. Чижиковою. Однак, як з'ясовано, в наукових працях майже не вивчався процес формування корпоративної культури майбутнього фахівця не тільки як окремого представника студентського колективу ВНЗ, але і як представника конкретної професії.

Метою статті є визначення особливостей формування корпоративної культури майбутнього фахівця в студентській спільноті.

Виклад основного матеріалу

Не зупиняючись на різних визначеннях корпоративної культури, які пропонуються в науковій літературі, відзначимо, що в контексті дослідження цей феномен розуміється як комплексний набір загальних уявлень, цінностей, норм і правил поведінки, які є домінуючими для представників певної професійної галузі.

Науковці констатують, що корпоративна культура є результатом цілеспрямованих зусиль керівництва в напрямку забезпечення ефективної та скоординованої групової діяльності, реалізації основної місії організації шляхом засвоєння працівниками професійних цінностей і норм, прийняття її провідних цілей, стратегій розвитку та засобів їх досягнення. Корпоративність проявляється в існуванні особливої корпоративної ментальності, яка консолідує людей та організовує їх у згуртований колектив на основі відчуття загальної гордості за належність до цієї спільноти та усвідомленому прагненні відповідати її високим стандартам [3, 16].

Зрозуміло, що процес формування корпоративної культури в майбутніх фахівців у межах студентської спільноти має свої особливості. Для з'ясування їх необхідно спочатку визначитися із самим поняттям «студентська спільнота».

У цьому плані корисно навести міркування О. Чижикової, яка зіставляє терміни «спільнота» й «колектив» тощо. Так, дослідниця нагадує, що колектив — це соціальна організація, яка характеризується спільною соціально значущою діяльністю. Однак авторка звертає увагу на те, що студенти вищого навчального закладу зазвичай функціонують як єдиний колектив не впродовж усього навчального дня, а тільки в ситуаціях прояву загального інтересу, коли намагається ствердити цю спільноту. Отже, більшість часу вони об'єднані в різні невеликі за численністю спільноти, які формуються за певними інтересами. Вважаючи спільноту природною організацією життєдіяльності людей, яка об'єднує їх у культурні угруповання, О. Чижикова стверджує, що саме спільноти мають багато можливостей для формування корпоративної культури студентів [4, 47].

Важливо також відзначити, що різні студентські спільноти об'єднує наявність у її членів певних загальних ознак, зумовлених:

1) особливостями фізичного та психологічного розвитку людини старшого юнацького віку (оптимум абсолютної і розпізнавальної чутливості аналізаторів, найбільша пластичність кори головного мозку й висока гнучкість в утворенні складних психомоторних та інших навичок, досягнення інтелектуальної зрілості тощо);

2) інтенсивним професійним та особистісним становленням майбутнього фахівця (прискорений розвиток моральних і естетичних почуттів, становлення характеру, оволодіння комплексом соціальних ролей дорослої людини, прагнення до самоствердження, критичне ставлення до напучувань тощо) [1; 2].

Наголошуючи на тих аспектах, котрі об'єднують студентів в одну соціальну групу, О. Чижикова розглядає корпоративну культуру студентської спільноти як субкультуру корпоративної культури в цілому, що включає «систему матеріальних і духовних цінностей, передбачень, вірувань, очікувань, норм і зразків поведінки, які розділяються й підтримуються більшістю студентів, а також визначає спосіб їхніх дій і взаємодій всередині та поза спільнотою, у повсякденній і професійній діяльності» [4, 51]. На наш погляд, таке визначення є неповним, оскільки в ньому тільки побіжно згадується про майбутню професійну діяльність студентів. Однак під час навчання у вищому закладі освіти, майбутні фахівці мають не тільки оволодівати ідеалами, цінностями, правилами поведінки, вербальними й невербальними символами, які взагалі притаманні студентству (а тому їх

засвоєння допомагає молодій людині відчувати себе його органічною частиною), але й цілеспрямовано опанувати ті специфічні цінності, соціальні норми, які пов'язані з їхньою майбутньою фаховою діяльністю.

Випускник вищого навчального закладу повинен, з одного боку, вміти швидко інтегруватися в робочий колектив тієї організації, куди він прийде працювати, опанувати його загальні цінності та норми, а з іншого — бути спроможним зберегти свою індивідуальну самобутність, не втратити своє «Я». У контексті цього, сформована у вищій школі корпоративна культура має стати певним підґрунтям для подальшого професійного й особистісного розвитку людини в межах певної професійної спільноти.

Висновки і перспективи подальших досліджень

Отже, на підставі аналізу наукової літератури й результатів власного дослідження ми дійшли висновку, що корпоративна культура студента має включати дві гармонійно взаємодіючі складові. Так, перша складова проявляється у засвоєнні ним загальногрупових ідеалів, знаків, символів, лозунгів, сталих ритуалів, які сприяють його професійно-особистісному становленню й допомагають йому відчувати себе рівноправним членом студентської спільноти. Опанування другої складової має бути зорієнтоване на забезпечення спадкоємності між навчанням особистості у ВНЗ та її подальшою професійною діяльністю. Тому про оволодіння студентом другої складової корпоративної культури свідчить інтеріоризація ним традиційних для певного професійного кола цінностей, принципів, сукупності формальних і неформальних правил та норм діяльності, певних заповідей, символіки, атрибутики тощо.

Важливо відзначити, що формування корпоративної культури майбутнього фахівця можна здійснювати різними шляхами. Зокрема, в межах функціонування різних студентських спільнот, для посилення емоційно-ціннісного ставлення молодих людей до процесу опанування ними цієї культури доцільно розробити певні зовнішні атрибути (наприклад, певні символи в одязі), придумати девіз, герб, особливі способи привітання, цікавий ритуал посвячення в члени цієї спільноти тощо.

Важливим питанням у формуванні корпоративної культури студентів у межах певної спільноти є забезпечення адекватного змісту їхньої діяльності. Зрозуміло, що одним із різновидів студентської спільноти є академічна група, яка в цьому плані має значні можливості. У світлі цього виникає актуальна необхідність у використанні занять з різних дисциплін як засобу формування корпоративної культури студентів. Для реалізації цієї мети передусім рекомендується використовувати різноманітні активні методи й форми роботи: ділові ігри, тренінги, розв'язання проблемних професійних ситуацій тощо. Так, наприклад, студентів доцільно навчати проведенню успішної самопрезентації перед потенційним працедавцем чи презентації свого товару, грамотно поводитися під час проведення ділових переговорів, організувати колективну роботу в межах малої групи, забезпечувати усвідомлення ними основних вимог до фахівців обраної професії, оволодіння професійної лексики тощо.

Крім того, формуванню корпоративної культури студентів сприяє залучення їх до проведення науково-дослідницької діяльності у професійній галузі на засіданнях наукових гуртків і творчих лабораторій, участі в науково-практичних конференціях, теоретичних семінарах і семінарах-практикумах, предметних олімпіадах та конкурсах різного рівня.

Перспективним у плані формування корпоративної культури майбутніх фахівців є використання ділових зв'язків вищих навчальних закладів з різними іншими організаціями та установами, в тому числі й зарубіжними, завдяки чому молоді люди можуть краще ознайомитися зі специфікою роботи в обраній професійній сфері. Для формування в них корпоративної культури зміцнення таких ділових контактів є дуже важливим.

Також ми вважаємо, що у формуванні цієї культури у студентів більш активну роль мають відігравати куратори груп, які повинні каталізувати цей процес у межах функціонування різних студентських спільнот.

У майбутньому планується теоретично обґрунтувати технологію формування корпоративної культури майбутніх фахівців автомобільно-дорожньої галузі у процесі професійної підготовки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Халитова И. С. Формирование корпоративной компетенции студентов технического вуза в процессе внеучебной деятельности: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / И. С. Халитова. — Казань, 2009. — 184 с.
2. Чижикова Е. С. Формирование корпоративной культуры студенческого сообщества вуза: дис. ... пед. наук: 13.00.08 / Е. С. Чижикова. — М., 2010. — 230 с.
3. Подоляк Л. Г. Психологія вищої школи / Л. Г. Подоляк, В. І. Юрченко. – 2-е вид. — К.: Каравела, 2008 — 352 с.
4. Столяренко Л. Д. Основы психологии / Л. Д. Столяренко. — Изд. третье, переработ. и доп. — Ростов-на-Дону: «Феникс», 2000. — 672 с.

УДК 378.016: 613.4

ВПЛИВ ІНДИВІДУАЛЬНИХ ОЗДОРОВЧИХ ПРОГРАМ НА ПОКАЗНИКИ ОСОБИСТІСНОГО РОЗВИТКУ ТА ЗДОРОВ'Я СТУДЕНТІВ КЛАСИЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Гончаренко М. С., Тимченко А. М.
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Харків, Україна

При побудові індивідуальної оздоровчої програми людина повинна мати на меті отримання знань і умінь, необхідних для підвищення якості життя, розвитку здатності до самоорганізації і організації інших. Особистість повинна пройти шлях самоосвіти.

Індивідуальна оздоровча програма має вмішувати у собі всі аспекти здорового способу життя і повинна акцентувати увагу на індивідуальному підході до власного оздоровлення.

Ключові слова: індивідуальна оздоровча програма, особистість, самооцінка, складові здоров'я.

При построении индивидуальной оздоровительной программы человек должен иметь цель приобретения знаний и умений, необходимых для повышения качества жизни, развития способности к самоорганизации и организации других. Личность должна пройти путь самообразования. Индивидуальная оздоровительная программа включает в себя все аспекты здорового образа жизни и должна акцентировать внимание на индивидуальном подходе к собственному оздоровлению.

Ключевые слова: индивидуальная оздоровительная программа, личность, самооценка, составляющие здоровья.

In the construction of individual wellness program a person must have a target of acquiring knowledge and skills necessary to improve the quality of life, developing the ability to self-organization and others. Person should complete the self-education stage. Individual health program includes all aspects of healthy lifestyle and to focus on the individual approach to their own recovery.

Keywords: individual sanatory programme, self-esteem, components of health.

Розвиток особистості в процесі побудови індивідуальної оздоровчої програми — це створення нового покоління, що живе за гуманістичними законами любові, добра та злагоди. Таке покоління повинно бути гармонійно розвинутим і, відповідно, здоровим, збереження і зміцнення свого здоров'я повинно стати головною метою його життя, а також вміти формувати і виховувати культуру здоров'я [3].

У розробці своєї стратегії потрібно розглядати здоров'я в єдності психічної, фізичної, духовної складових; в оздоровчих заходах пропонується перенесення акценту з лікувальної медицини на профілактичне валеовиховання, що включає в себе зниження рівня функціонального напруження організму, регламентація режимів життєдіяльності із урахуванням індивідуальних особливостей організму, індивідуального саморозвитку,

удосконалення методів корекції і профілактики [5]. Для побудови власної індивідуальної оздоровчої програми, необхідно, по-перше, знати особливості свого організму, по-друге, оцінити рівень здоров'я та підвищити рівень валеологічної компетенції шляхом вивчення валеологічних дисциплін. У процесі чергової оцінки стану здоров'я, особистість осмислює та обмірковує свої принципи й поширює і змінює світогляд.

Таким чином, людина повинна сама сформулювати знання про власні можливості та особливості соматичного, психічного, інтелектуального, духовного, соціального здоров'я, навчитися методам самодіагностики, самооцінки, самоконтролю і самокорекції свого організму, оптимізувати умови життєдіяльності свого середовища.

Метою роботи було виявлення особливостей застосування індивідуальних оздоровчих програм з показниками саморозвитку та здоров'я студентів. Для досягнення мети дослідження були поставлені наступні завдання: визначити самооцінку стану складових здоров'я студентів; виявити рівень фізичного здоров'я студентів та провести інтегральну оцінку можливого взаємозв'язку здоров'я студентів та рівня сформованості їх валеологічних знань під час використання індивідуальних оздоровчих програм у позааудиторній роботі.

Об'єкт дослідження — процес особистісного становлення і розвитку здоров'я студентів під час застосування індивідуальних оздоровчих програм.

Предмет дослідження — показники рівня особистісного здоров'я та саморозвитку студентів.

Матеріали і методи дослідження. Обстежувану групу осіб склали студенти I-го курсу Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна юридичного факультету та факультету іноземних мов віком 18–19 років у кількості 162 особи. Контрольну групу склали студенти юридичного факультету у кількості 50 осіб (юнаків — 16, дівчат — 34), експериментальну групу склали студенти факультету іноземних мов у кількості 112 осіб (юнаків — 12, дівчат — 100).

Характеристика самооцінки рівня здоров'я проводилася з використанням методик самооцінки стану здоров'я за В. П. Войтенком, самооцінки фізичного здоров'я за С. В. Степановим, самооцінки психічного здоров'я за С. В. Степановим [4] та методики «Конфліктність» у контрольній та експериментальній групах за параметрами самооцінки стану здоров'я, фізичним і психічним здоров'ям та рівнем конфліктності.

Аналіз результатів дослідження. В якості інтегральної оцінки рівня здоров'я обстежених, проводили оцінку рівня фізичної надійності та експрес-оцінку рівня фізичного здоров'я за Г. Л. Апанасенком [1], а також оцінку ступеня адаптації організму до умов оточуючого середовища за Р. М. Баєвським [2]. Оцінка рівня фізичної надійності в експериментальній групі показала, що 50,9% студентів мають середній рівень здоров'я, 23,3% — вище середнього, 16,1% — нижче середнього, 2,7% — високий та 7,1% — низький рівень здоров'я. Оцінка рівня фізичної надійності в контрольній групі показала, що 48% студентів мають середній рівень здоров'я, 32% — вище середнього, 14% — нижче середнього, 2% — високий та 7% — низький рівень здоров'я (рис. 1).

Експрес-оцінка рівня здоров'я за Г. Л. Апанасенком в експериментальній групі показала, що:

45,5% студентів мають середній рівень здоров'я,

4,5% — вище середнього,

24,1% — нижче середнього,

1,8% — високий

24,1% — низький рівень здоров'я.

Експрес-оцінка рівня здоров'я в контрольній групі показала, що:

30% студентів мають середній рівень здоров'я,

40% — нижче середнього,

2% — високий та

28% — низький рівень здоров'я (рис. 2).

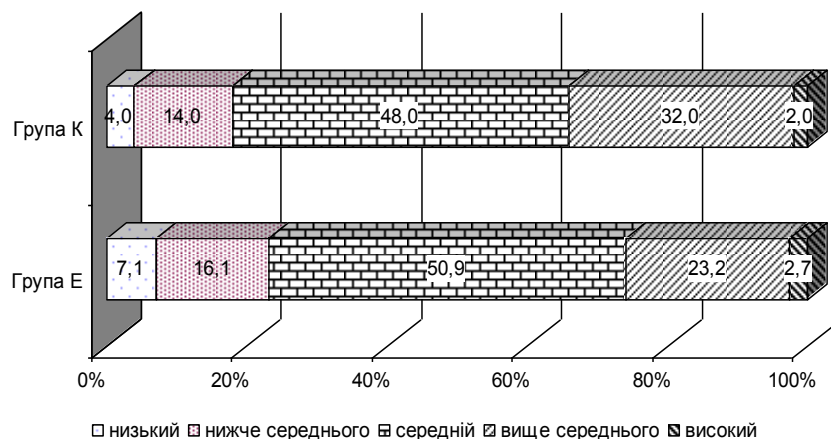

Рис. 1. Розподіл рівня фізичної надійності в контрольній та експериментальній групах студентів, %

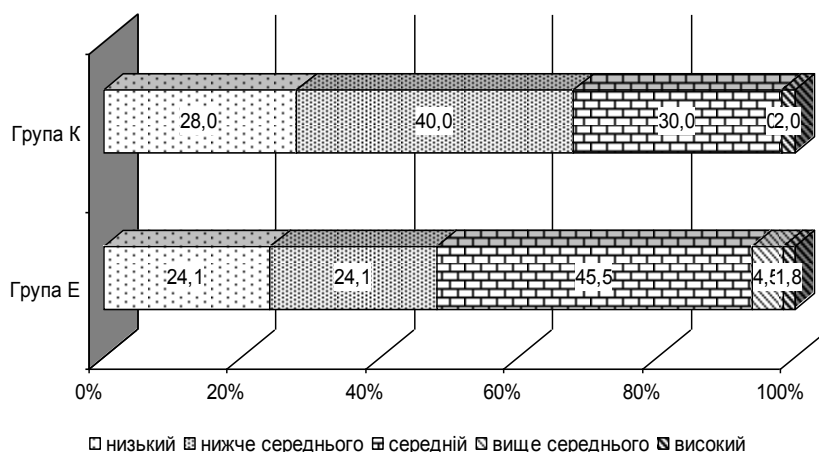

Рис. 2. Розподіл рівня експрес-оцінки здоров'я за Г. Л. Апанасенком в контрольній та експериментальній групах студентів, %

Оцінка стану здоров'я за методикою Г. Л. Апанасенка показала вірогідно ($p \leq 0,05$) більші показники рівня здоров'я в експериментальній групі у порівнянні з контрольною з використанням міри D Сомера.

Оцінка ступеня адаптації організму до умов навколишнього середовища за Р. М. Басвським в контрольній та експериментальній групах показала, що для студентів контрольної групи властиві вірогідно ($p \leq 0,05$) більші показники адаптаційних можливостей організму (рис. 3). Так 70% студентів контрольної групи мають задовільну адаптацію і 30% напругу механізмів адаптації; в експериментальній групі 59,8% студентів мають задовільну адаптацію, 28,6% — напругу механізмів адаптації, 8,9% — незадовільну адаптацію та у 2,7% виявлено зрив механізмів адаптації.

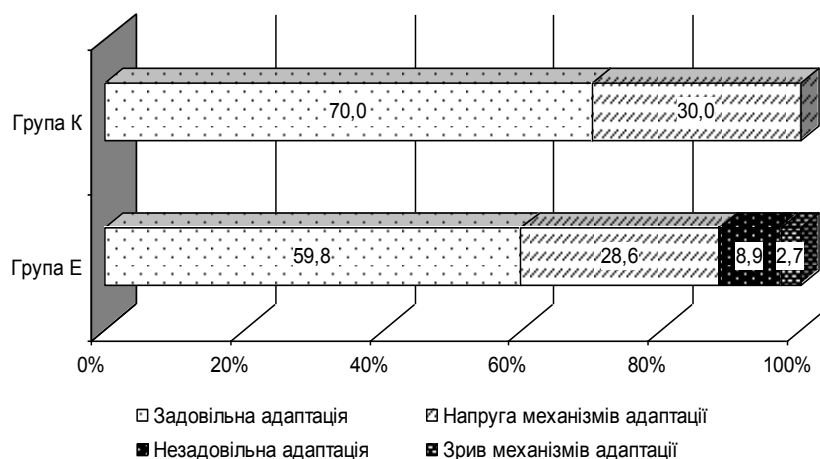

Рис. 3. Розподіл рівня адаптаційних можливостей у контрольній та експериментальній групах студентів, %

З метою формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя та покращення індивідуальних особливостей студентів, які сприяють розвитку особистості в процесі навчання були проведені індивідуальні оздоровчі програми. Зміст оздоровчої програми вміщував оздоровчі елементи на покращання фізичної, психічної, соціальної та духовної складових здоров'я. Нами було проведено тренінг, у ході якого студенти були ознайомлені з методиками зміцнення та розвитку фізичного здоров'я, покращення психічного здоров'я, розвитку правильної самооцінки та потенціальних можливостей особистості, профілактики появи негативних суспільних явищ, створення умов для можливого формування духовного світогляду та збереженню здоров'я особистості в цілому.

Показники самооцінки стану здоров'я в експериментальній та контрольній групах характеризували обстежених як осіб з середнім рівнем здоров'я (рис. 4). Після застосування індивідуальних оздоровчих програм показник рівня самооцінки здоров'я в експериментальній групі зменшився з величини $9,05 \pm 0,37$ ум. од. до величини $8,76 \pm 0,4$ ум од. і майже не відрізнявся від показника в контрольній групі, в якій даний показник збільшився до $8,54 \pm 0,37$ ум. од. у порівнянні з вихідним рівнем $7,9 \pm 0,42$ ум. од. Це свідчило про появу певних змін щодо характеристики стану свого здоров'я в контрольній та експериментальній групах, однак в обох випадках даний показник вказував на середній рівень здоров'я.

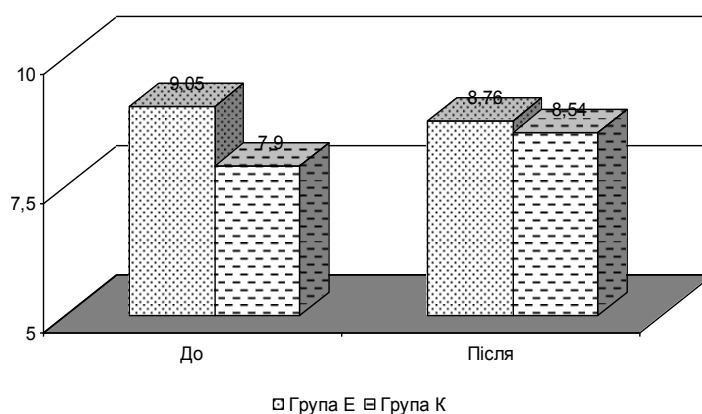

Рис. 4. Порівняльний аналіз показників середніх значень самооцінки стану здоров'я за В. П. Войтенком у контрольній (К) та експериментальній (Е) групах до та після застосування індивідуальних оздоровчих програм

Показники самооцінки фізичного здоров'я в експериментальній та контрольній групах характеризували обстежених як осіб з добрим рівнем здоров'я та достатнім рівнем опірності організму щодо появи хвороб (рис. 5). Після проведення індивідуальних оздоровчих програм показники самооцінки фізичного здоров'я в експериментальній групі вірогідно ($p \leq 0,05$) зменшилися до $133,75 \pm 4,41$ ум. од. у порівнянні з вихідним рівнем $148,81 \pm 4,05$ ум. од.; в контрольній групі вірогідно збільшилися з величини $119,68 \pm 3,75$ ум. од. до величини $135,64 \pm 8,99$ ум. од., що свідчило про появу певних змін щодо самооцінки та аналізу рівня фізичного здоров'я в контрольній та експериментальній групах, однак в обох випадках даний показник все ж вказував на добрі резервні можливості організму.

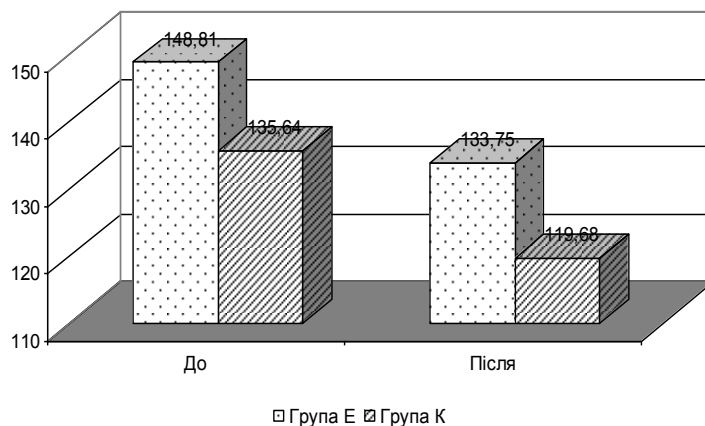

Рис. 5. Порівняльний аналіз показників середніх значень самооцінки фізичного здоров'я за С. В. Степановим у контрольній (К) та експериментальній (Е) групах до та після застосування індивідуальних оздоровчих програм

Показник самооцінки психічного здоров'я обстежених в контрольній та експериментальній групах був на однаковому рівні відповідно $19,79 \pm 0,63$ ум. од. та $19,94 \pm 0,79$ ум. од., та свідчив про збереження психічного балансу, однак було виявлено появу певних причин щодо порушення душевної рівноваги (рис. 6). Після проведення індивідуальних оздоровчих програм показник самооцінки психічного здоров'я в експериментальній групі майже не змінився у порівнянні з вихідним рівнем ($19,88 \pm 0,58$ ум. од.) та з показником, виявленим у контрольній групі ($20,2 \pm 0,53$ ум. од.), і свідчив про збереження психічного балансу в обстежених.

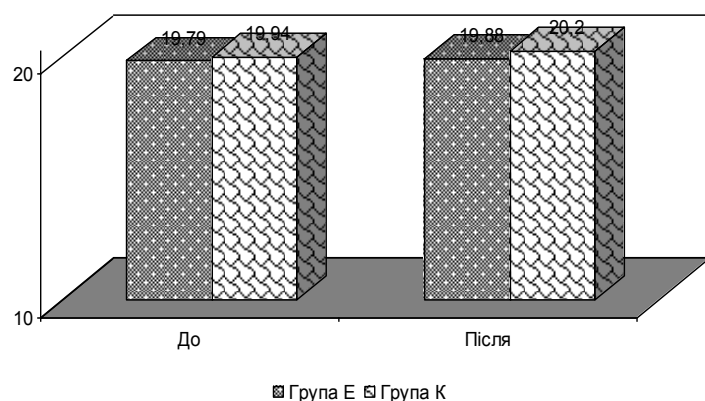

Рис. 6. Порівняльний аналіз показників середніх значень самооцінки психічного здоров'я за С. В. Степановим у контрольній (К) та експериментальній (Е) групах до та після застосування індивідуальних оздоровчих програм

Показник рівня конфліктності в експериментальній та контрольній групах був на однаковому рівні відповідно $22,63 \pm 0,37$ ум. од. та $22,84 \pm 0,47$ ум. од., і свідчив про те, що обстежені є конфліктними особами, які досить часто жорстко відстоюють власну думку, однак вдаються до конфліктних ситуацій у разі крайньої потреби (рис. 7). Після застосування індивідуальних оздоровчих програм показник рівня конфліктності в експериментальній та контрольній групах майже не змінився у порівнянні з вихідним рівнем відповідно $22,88 \pm 0,35$ ум. од. та $22,62 \pm 0,45$ ум. од., і свідчив про незмінність рівня конфліктності та відношення до конфліктних ситуацій в обох групах.

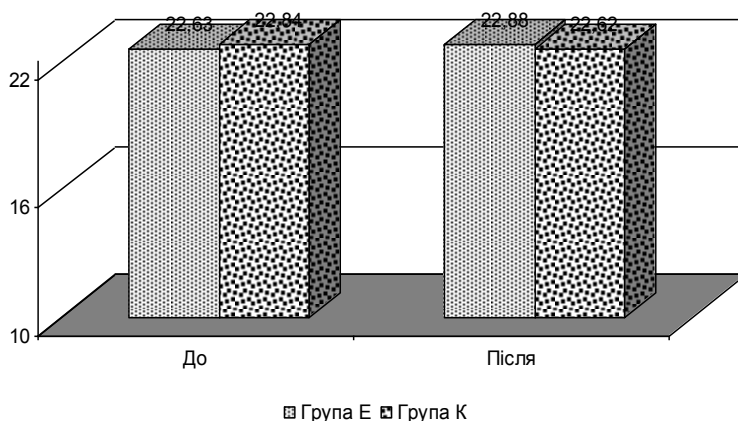

Рис. 7. Порівняльний аналіз показників середніх значень методики «Конфліктність» у контрольній (К) та експериментальній (Е) групах до та після застосування індивідуальних оздоровчих програм

Отримана нами тенденція змін у показниках самооцінки рівнів здоров'я обстежених свідчила про появу ціннісних переорієнтацій особистості на здоровий спосіб життя, зміну світоглядних позицій щодо поняття «здоров'я», що в свою чергу дає змогу оцінити вплив застосування індивідуальних оздоровчих програм як позитивний і спрямований на розширення індивідуальних можливостей особистості щодо формування, збереження і зміцнення фізичної, психічної, соціальної та духовної складових здоров'я. Перспективним напрямом подальших досліджень ми вважаємо вивчення ціннісних орієнтацій особистості щодо здоров'я та здорового способу життя, що безпосередньо лежить в основі формування та розвитку особистості людини.

Висновки

При оцінці фізичного здоров'я студентів з використанням різних методів оцінки фізичного здоров'я отримані дані, що свідчать про необхідність застосування комплексно-кількісного підходу до оцінки стану їх здоров'я. Оцінка рівня фізичної надійності показала, що близько 25% студентів мають тенденцію до погіршення показників рівня здоров'я, отриманого за допомогою різних валеологічних та психолого-педагогічних методів дослідження, що в свою чергу свідчить про формування так званої «групи ризику» і безпосередньо потребують уваги з боку педагогів та валеологів щодо профілактики стресових станів і впровадження інноваційних оздоровчих технологій з метою збереження і зміцнення здоров'я під час навчання на належному рівні. Навчання студентів застосувати індивідуально-оздоровчі програми у позааудиторній діяльності, розширює можливості впровадження валеологічних технологій освіти і виховання в сучасному суспільстві, змінюючи безпосереднє відношення кожної особистості до поняття «здоров'я».

ЛІТЕРАТУРА

1. Апанасенко Г. Л. О возможности количественной оценки здоровья человека / Г. Л. Апанасенко // Гигиена и санитария. — 1985. — № 6. — С. 55–58.
2. Баевский Р. М. Оценка адаптационных возможностей организма и риск развития заболеваний / Р. М. Баевский, А. П. Берсенева — М.: Медицина, 1997. — 236 с.

3. Валеологические аспекты диагностики здоровья / [Под ред. М. С. Гончаренко]. — Харьков, 2000. — 197 с.
4. Никифоров Г. С. Самооценка физического, психического и социального здоровья // Практикум по психологии здоровья / Г. С. Никифоров. — М., 2005. — С. 32–42.
5. Педагогіка вищої школи: Навч. посіб. / З. Н. Курлянд, Р. І. Хмельюк, А. В. Семенова та ін.; За ред. З. Н. Курлянд.— 3-тє вид., перероб. і доп. — К.: Знання, 2007. — 495 с.

УКРАЇНЬСЬКА НАРОДНА (РОДИННА) ПЕДАГОГІКА ПРО ВИХОВАННЯ ЗДОРОВИХ ДІТЕЙ ТА ПІДГОТОВКУ ЇХ ДО СТВОРЕННЯ СІМ'Ї

^{1,2} Шахненко В. І., ¹Набока І. Є.,
¹Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна;
²КВНЗ «Харківська академія неперервної освіти»
Харків, Україна

В статті розглядається проблема виродження нації, причиною якого, на думку авторів, є руйнація національної культури.

У статті викладено ту частину перевіреного тисячоліттями народного досвіду, яка охоплює піклування про здоров'я і фізичний розвиток дітей, формування духовного світу, трудових умінь і навичок та підготовку їх до сімейного життя. Відродження цього досвіду, як частини національної культури, дозволить, на думку авторів, уповільнити або й призупинити демографічну кризу в Україні.

Ключові слова: здоров'я дітей і підлітків, демографічна криза, руйнація національної культури, відродження національної культури.

В статье изложено ту часть проверенного тысячелетиями народного опыта, который охватывает заботу о здоровье и физическое развитие детей, формирование духовного мира, трудовых умений и навыков и подготовку их к семейной жизни. Возрождение этого опыта, как части национальной культуры, позволит, по мнению авторов, замедлить или и приостановит демографический кризис в Украине.

Ключевые слова: здоровье детей и подростков, демографический кризис, разрушение национальной культуры, возрождение национальной культуры.

The article described the part of people's experience of thousands of years of proven, which covers the care of health and physical development of children, the formation of the spiritual world, work skills and prepare them for family life. The revival of this experience as part of national culture, and would, in our opinion, to slow down or stop and the demographic crisis in Ukraine.

Keywords: child and adolescent health, the demographic crisis, the destruction of national culture, the revival of national culture.

Постановка питання в цілому, його зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями

У 80-ті роки минулого століття у нашій країні розпочався процес виродження нації. У сучасних умовах демографічна криза набрала обвального характеру. У деяких регіонах України смертність вдвічі перевищує народжуваність. Щороку населення нашої країни зменшується на 0,4 млн людей. Із 52 млн 1991 року до 2011 року населення України скоротилось до 46 млн осіб. Тобто за 20 років незалежності населення України зменшилося більше, ніж на 11,5 відсотків.

За прогнозами Організації Об'єднаних Націй, населення в нашій державі до 2050 року зменшиться вдвічі, тобто матиме місце напіврозпад нації. Тому Україна цією всесвітньою організацією віднесена до вимираючих країн.

Як свідчать статистичні дані, процес виродження нації починається з сім'ї і школи: початкову школу закінчує 20 відсотків здорових дітей, а середню — лише 5–7.

З тією метою, щоб у якійсь мірі поліпшити здоров'я дітей і підлітків, у вітчизняній загальноосвітній школі з початку третього тисячоліття у перших–дев'ятих класах уведено викладання навчального предмету «Основи здоров'я». Проте картина мало змінилася.

Однією з причин цього є низький рівень культури здоров'я сім'ї, родини й школи. У родинях сучасних учнів загальноосвітньої школи поширене тютюнопаління, вживання алкоголю, а в деяких — і наркотиків. Так, серед дорослого населення палить 72 відсотки чоловіків і 20 відсотків жінок. Від алкоголізму страждає 84,4, а від алкогольних психозів — 18,9 людей на 100 тис. населення. За іншими даними в Україні — 6 відсотків алкоголіків. На кожні 10 тисяч населення офіційно припадає 17 наркоманів. Причому, це охопило як чоловічу, так і жіночу частину населення. На кожних 8 алкоголіків припадає одна жінка. У такому оточенні виховуються діти у родинях, а потім приходять до школи. Тут ситуація не є кращою. Школа — частка суспільства, його віддзеркалення. Третина учнів загальноосвітніх шкіл палить, що стає причиною різних захворювань, з якими випускники шкіл ідуть у життя. Крім того, дорослі та діти недостатньо обізнані з основами здорового способу життя, що нерідко стає причиною втрати здоров'я, а інколи — і життя.

Державна національна програма «Освіта» («Україна ХХІ століття»), Національна доктрина розвитку освіти, Закон України «Про загальну середню освіту» вказують на те, що одним із пріоритетних завдань є формування здоров'я дітей, підлітків і молоді. Отже, формування здоров'я підростаючого покоління є досить актуальною проблемою. Для цього потрібно починати з підвищення культури здоров'я нації.

На наш погляд, однією з причин демографічної кризи в Україні є втрата національної культури, що продукує невміння батьків зачати, народити і виховати здорову дитину. Отже, підготовка дітей і молоді до здорового способу життя і створення сім'ї на основі народного тисячолітнього досвіду є досить актуальною.

Формування цілей статті. Метою даної статті є висвітлення і пропаганда народної (родинної) педагогіки про виховання здорових дітей та підготовку їх до створення сім'ї. Ми припускаємо, що для поліпшення здоров'я дорослих і дітей потрібно відродити народну (родинну) педагогіку про виховання здорових дітей та підготовку їх до створення сім'ї як частини національної культури і на її основі сформуванню культуру здоров'я нації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій та виклад основного матеріалу дослідження

Проблемі сімейного виховання дітей присвятили свої праці Я. Коменський, В. Сухомлинський, М. Стельмахович. Ю. Азаров, Ф. Байнов, Е. Васильєва, В. Гуров, Е. Каган, Т. Куликова, В. Каюков, В. Струманський та ін. Проте недостатньо дослідженою залишилась проблема відродження національної культури як засобу підготовки старшокласників до здорового способу життя і створення сім'ї.

До 20-х років ХХ століття в Україні основним інститутом виховання була Православна церква. Українська сім'я жила за християнськими заповідями: «Не убий, не вкради, не прелюбодійствуй, не брешти, не бажай нічого, що є у ближнього твого, не суди і не судимим будеш».

Український народ дбав про здоров'я дітей ще задовго до їхнього народження. Так «сухий закон» діяв для молодих на весіллі і продовжувався місяць. Про вагітність молодої не прийнято було говорити. Про це знали лише найближчі родичі: чоловік, його батьки та батьки молодої. Доки не було помітно, свою вагітність жінка приховувала від злого, стороннього ока.

У період вагітності жінка не виходила за межі двору, бо там її хтось міг потривожити (злий пес, бугай, цап чи потворна людина) і це могло вплинути на здоров'я майбутньої дитини. Крім цього, у цей період вступали в силу численні заборони: не можна нервувати, пити алкогольні напої, міцний чай, каву, дуже солоне, кисле тощо.

Здавна вважалось, що всі забаганки вагітної жінки потрібно виконувати, щоб не хвилювати її. Щоб майбутня дитина народилася здоровою, вагітна жінка мала виконувати чіткий ряд дещо осучаснених заповідей:

- Люби свою майбутню дитину;
- Дбай про своє здоров'я, уникай застуди та інших проблем;
- Гуляй на свіжому повітрі, спілкуйся з природою, люби все живе;

- Веди рухливий спосіб життя;
- Співай, радій життю;
- Будь доброзичливою, з приязню стався до членів родини та до інших людей;
- Не ображайся;
- Нічого не бійся, не лякайся.

Народження дитини було великою подією і тому до нього готувалися з великою відповідальністю. Заздалегідь вирішувалося питання про повивальну бабку, від якої в значній мірі залежав успіх пологів.

Її запрошували, коли пологи вже починалися. Вона приходила з хлібом, сіллю, свяченою водою і зіллям (цілющими травами).

Для полегшення пологів повитуха здійснювала чіткий ряд магічних дій: навстіж відкривала вікна й двері, розв'язувала всі вузли. Досвідчена повитуха надавала допомогу породіллі у здійсненні пологів: при потребі робила масаж, розтирання, ставила компреси тощо. Сам момент появи малюка теж супроводжувався певними обрядами: пуповину у хлопчиків перерізали на сокирі, а у дівчаток — на веретені.

При пологах був присутній батько і його сорочкою обгортали маля, яку згодом різали на пелюшки. Батько цілував дитину і передавав матері. Так дитя перший чоловічий образ переймало з образу батька.

Новонароджену дитину одразу прикладали до грудей матері. З першої миті пробуджувався материнський інстинкт і встановлювався зв'язок матері з дитиною. Якщо дитина народжувалась вночі, то вважали, що буде спокійною, вдень — сердитою, але з добрим апетитом.

За народною педагогікою, мати чи нянька повинна постійно розмовляти з дитиною. Тому в українських родинх здавна було заведено, що з новонародженою дитиною постійно всі говорили. Мама сповиває маля чи сидить з ним на руках (а в наш час, коли везе у колясці) і з ним розмовляє, мов з дорослою: пояснює все, що вона робить. Причому ця розмова має емоційне забарвлення: «Ой, яка гарна квітка!», «А ось кішечка умивається», «Ось собачка гавкає», «Корова кричить «му»». Завдяки цьому приблизно на третьому місяці дитина починає вимовляти окремі звуки, а потім з'являється й лепет.

Розмова з дитиною сприяє розвитку мови, мислення, формуванню рухливості, гарного настрою, емоцій, доброзичливості у ставленні до навколишнього середовища.

Особливе місце у підготовці до сну, заспокоєнні дитини, у формуванні здоров'я, духовності посідали колискові пісні. Наведемо деякі з них:

Ой, щоб спало, щастя знало,
Ой щоб росло, не боліло,
На серденько не кволіло
Соньки-дрімки в колисоньки,
Добрий розум в голівоньку,
А рісточки у кісточки,
Здоров'ячко у сердечко,
А в роточок говорушки,
А в ніженьки ходусеньки,
А в рученьки ладусеньки,

Так у колискових піснях мати бажала дитині здоров'я.

Народна (родинна) педагогіка вчить, що новонароджену дитину потрібно рости в теплі й чистоті, часто купати й годувати, запобігати різним захворюванням. За таких умов діти ростуть і розвиваються досить швидко. «Як грибочки, — говорить народна мудрість, — ростуть діточки».

Коли наставала перша купіль, у воду додавали для дівчаток калину («щоб рум'яна була», «щоб красна була»), гілочку вишні («щоб гарна була»), любисток («щоб люб'язна була»). У купіль для хлопчиків клали гілочку дуба («щоб був міцний, як дуб»), барвінка

(«щоб довго жив»), чорнобривця («щоб був чорнобровий»). Фактично використання у купелі цих лікарських рослин було захистом для дитини.

Здавна було заведено хрестити дитину. Кумами, як правило, ставали шановані люди, які на випадок чого завжди могли підтримати дитину, бути для неї хресними батьками. Як правило, в куми запрошував батько новонародженої дитини. Він давав хліб-сіль вибраній особі і просив бути кумом чи кумою. Здавна запрошення вважалось почесним: «Куми рідніші, ніж брати». Тому відмовлятися від кумівства не можна.

Хрещенню передували такі церемоніальні дії: посеред хати стелився кожух вовною догори і на нього клали немовля («щоб прилучалось до родинного вогнища, отчого дому»). При цьому примовляли: «Щоб був багатий, як кожух лахматий», «Щоб добре росло і щасливе було».

Прийнято, що куми кидають на кожух дрібні монети, а потім беруть кожух за краї, піднімають його з новонародженим, супроводжуючи доброзичливими примовляннями: «Щоб здорове й щасливе було», «Щоб росло і не хворіло», «Щоб росло на радість батькові і матері». Після цього йшли до церкви. До цього лише додамо, що шерсть, особливо з вівці чи кози, має цілющі властивості.

Після хрестин у найближчу неділю чи свято відзначали день народження дитини. До цього свята готувалися дуже старанно. На обід подавали борщ, кашу, вареники, яєчню, рибу, гриби, голубці, холодець, пампушки, узвар чи кисіль тощо. Окремим було приготування каші. Вона варилась круто на молоці з маслом та медовою водою.

На день народження обов'язково запрошували повивальну бабку й кумів. Коли сідали за стіл, повивальна бабка чи кума брала горнячко з кашею, ставила на стіл і накривала хлібом-сіллям. Поруч ставилася пуста тарілка. В неї присутні клали гроші в подарунок новонародженому: «на візочок», «на штанці», «на коня», а на стіл клали крижмо — відріз тканини чи хустку.

Після того, як подарували дитині, хрещений батько (він найщедріше обдаровував дитину), одержував право розбити горщик з кашею. Горщик розлітався, а каша мала залишитись цілою. Це вважалось прикметою сімейної злагоди, міцної сім'ї, достатку і благополуччя.

Вершок каші і гроші хрещений батько передавав матері дитини і ділив кашу між присутніми, примовляючи «Роди, Боже, жито й пшеницю, а господарям — діток кожного року». Після цього сідали за стіл їсти кашу та інші страви. При цьому пили горілку чи вино в мінімальній кількості «для настрою». Випивка не була символом трапези.

Після закінчення обіду куми вносили решето з маленькими букетиками живих або засушених квітів (волошки, м'ята, барвінок, чорнобривці, гілочку калини, колосок вівса, жита та пшениці). Букетики вручав кум: одруженим — по одному, а неодруженим по два («щоб були у парі»). При цьому кум промовляв: «Нехай породілля годує, щастя і долю готує, батькові на утіху, людям на услугу».

Запрошені, перед тим, як розходитись, бажали — дівчинці: «Щоб жила не хворіла, щоб працювати уміла, гордою була, щоб не засиджувалась у дівках», а хлопцеві — «Щоб діждалися женити і внуків бавити», «Щоб на конях умів їздити і хліборобом був», «Щоб добрим майстром був».

Як бачимо, святкування дня народження мало здоров'язберігальне спрямування.

Здавна в Україні з великою любов'ю ставилися до дітей. Наприклад, від дня народження дитину називали писклям, після шести тижнів: «Їсть першу кашу», «скигля», «гуляка», «плаксочка», «плазун»; а коли стає дибки — «дибун»; якщо не має зубів — «дід» чи «дідуган» або «бабуся». Коли у дитини з'являлись перші зубки, то називали «зубань», а пізніше — «белькотун», «воркотуха», «щебетун»; а коли не говорить — «мовчун» тощо.

З віком дітей називали за кількістю років: «друге літо», «друга каша»; «третє літо», «третяк», «третя каша», «гулячок», «четвертій», «четверте літо», «четверта каша», «літунець», «шмиглик»; «п'ятак», «п'ятилітка», «підпасок» (у цьому віці зокрема пасли гусей, телят чи й навіть корову тощо).

У віці 3–5-ти років діти дуже допитливі. Їх все цікавить. Щоб розвивати допитливість «чомучок», народна педагогіка пропонує уважно ставитись до запитань дітей, не відмахуватись від них, а терпеливо задовольняти потребу у спілкуванні. Крім цього, щоб розвинути кмітливість дітей, народ протягом тисячоліть зібрав численні задачі-головоломки. Наприклад, на одному березі річки є вовк, коза і капуста. Як перевезти їх на протилежний берег? Трьох човен не витримає. Не можна одночасно залишати на березі вовка й козу, козу й капусту.

Від самого народження дитини батьки прагнули своїм прикладом показати, якими вони мають бути нині і в майбутньому. Тому першоосновою виховання здорових дітей, підготовки їх до майбутнього шлюбу, створення сім'ї і виховання у майбутньому своїх дітей був особистий приклад батьків.

Батько був поборником правди, взірцем щирості, справедливості, наполегливості, відповідальності. Батько відповідав за сім'ю, був її захисником. Чоловік і батько був господарем дому, особою, яка несла юридичну відповідальність за виконання сім'єю обов'язків перед суспільством і людьми. Він вирішував, що сіяти, як утримувати худобу. Батько виконував функцію домашнього жерця: здійснював жниварські свята, звичаї та обряди. Він ніколи не встрявав у жіночі справи. Проте, коли в сім'ї виникали конфлікти, то виступав головним суддею.

Батько був прикладом для дружини і для своїх дітей, особливо синів. Він відповідав за матеріальне забезпечення сім'ї. Сини в сім'ї, дивлячись на батька, засвоювали досвід ставлення до майбутньої дружини і дітей.

Мати була втіленням жіночої мудрості, материнської краси і доброти, щирості, і разом з тим – вимогливості до себе і дітей, була прикладом в сім'ї, особливо для доньок. Дружина і мати була берегинею сімейного вогнища. Вона вела домашнє господарство. В українських родинах мати — це символ життя, любові, мудрого виховання, Богиня дому. «Матусе, нене, матінко, горлице, ластівко», — так називали матір в українських піснях.

Народна мудрість про роль чоловіка і жінки в сім'ї говорить: « Три кути в хаті тримає жінка, а один — чоловік». Доньки, дивлячись на матір, хотіли бути в майбутньому такими, як вона. Чоловік і жінка прагнули жити спільним життям : бути як дві сім'ядолі однієї насінини. Якщо виникали якісь непорозуміння, батьки ладнали їх без присутності дітей.

В Україні в давні часи було по декілька дітей і часто старша донька чи син ставали нянькою для менших братиків і сестричок. Старші діти не лише доглядали менших, а й були для них прикладом, що зменшувало ймовірність небажаних вчинків. А старші в свою чергу, будучи взірцем для менших, орієнтувались на кращі варіанти поведінки. У них формувались відповідальність за себе і за менших, а також виникали навички самодисципліни. Така багатодітна сім'я нагадувала мікромодель існуючого суспільства і сприяла формуванню духовності її членів.

Справжній сім'янин і господар, берегиня сімейного вогнища і господиня — це трудівник і трудівниця. Їх дійсно готували до праці з самої колискової; наприклад у потішці є такі рядки.

Сорока, ворона,
На припічку сиділа,
Діткам кашку варила,
Ополоником мішала,
І хвостиком накривала,
Малих діток годувала:
Цьому дам, цьому дам,
А цьому не дам,
Бо цей буцман,
Круп не драв,
Дров не рубав,
Води не носив,

Діжі не місив —
Справжній лежень...

Потішка «Сорока» крім словесно-духовного навантаження ще й має педагогічну настанову. Дитину, яка починає говорити, беруть за руку і розпрямляють пальчики, примовляючи: «Сорока-ворона...» Це потім готує дітей до усвідомлення головного принципу людини: «Хто не працює, той не їсть».

Потішка «Чеберайчики» спрямована на фізичний розвиток дитини. Дитину кладуть на спинку, і, взявши ніжки у свої долоні, ритмічно й обережно згинають по черзі у колінцях, притискаючи до животика, у такт декламуючи потішку: «Ой, на горі просо, сидить зайчик.

Він ніжками чеберяє.»

Після виконання цих вправ співають удвічі швидше, у такт прискорюючи темп:

«Щоб я такі ніжки мав (мала),
То я б ними чеберяв (чеберяла),
Як той зайчик.»

Діти 5–6-ти років: прибирали в хаті, бавили менших дітей, пасли гусей, дрібну худобу, з 7–8-ми років залучались до більш складної роботи: дівчатка допомагали підтримувати чистоту й порядок у помешканні, у догляді за городом, допомагали вирощувати льон, ткати полотно тощо. Хлопці доглядали за худобою, допомагали орати, боронувати, сіяти, доглядати за сільськогосподарськими рослинами, збирати урожай, перевозити його, а згодом самі виконували ці види робіт.

У 14–15 років дівчата вміли куварижити, доїти корів, збирати ягоди, ткати, вишивати, жати жито. Хлопці самостійно виконували сільськогосподарські роботи, володіли різними способами рибальства, збирали гриби, ягоди, допомагали в усіх справах батькам.

В українських родин у вихованні дітей здавна використовувались мамина і батькова, бабусина та дідусева казки. «Коза-дереза», «Казка про Котика і Півника», «Солом'яний бичок», «Котигорошко», «Цап і баран» ставали першою доріжкою до казкового світу, світу боротьби добра і зла, пізнання навколишньої дійсності у вигаданих образах. Ці народні казки мали особливий вплив на розвиток мови, мислення, польоту фантазії, засвоєння соціального досвіду, формування духовності, морально-етичних та естетичних принципів тощо.

Як відомо, гра є одним з основних видів діяльності дітей. Вона сприяє пізнанню навколишнього світу, відтворенню поведінки та дій дорослих, формуванню соціального досвіду. А. Макаренко з цього приводу писав, що як дитина грається, так вона і буде працювати, коли стане дорослою. А крім цього, можна додати що: так вона буде поводити себе і в сім'ї.

Яке місце у народній (родинній) педагогіці відводиться грі? Первинні форми гри, рухи з предметами, починаються з сьомого-восьмого місяця життя дитини. Вони, як правило, пов'язані з розвитком орієнтації дитини. Підготовці дитини до гри сприяє використання іграшок й утішок. Перші іграшки для дитини повинні бути брязкальця привабливого забарвлення і приємного звучання, ляльки, домашні звірі тощо. Згодом, коли дитина виросте, збільшується діапазон видів і призначень іграшок.

Під кінець раннього дитинства (у 2,5–3 роки) основним видом ігрової діяльності стає рольова гра, в якій дитина наслідує батьків, старших братів і сестер (якщо вони є), старших людей, їхню роботу, поведінку, вчинки і політичну діяльність.

Наслідуючи дорослих, виконуючи їхні ролі у грі, дівчатка влаштовували весілля, хрестини, залучаючи до них хлопчиків, няньчили немовлят, готували різні страви, а хлопчики будували хату чи хлів, міст чи дорогу, ходили на полювання тощо. Сільські діти, як правило, у грі виконували ролі хліборобів, їхню працю: копали город чи орали поле, сіяли чи саджали, збирали урожай, молотили тощо. У грі, як правило, дівчатка виконували роль мами, а хлопчики — роль тата. Отже, ігри для дітей ставали соціальною практикою творення ними, як вважає В. Струманський, омріяного ними «світу духовного та матеріального життя» [7, 46].

Найскладнішим і найсуперечливішим у вихованні є період, коли вихованці переходять від дитинства до юності. Ці труднощі народна (родинна) педагогіка пропонує долати в процесі сумісної трудової діяльності разом із старшими братами й сестрами та батьками.

Здавна в українських сім'ях діти підліткового віку разом з дорослими, а інколи й самостійно за дорученням батьків виконували різні роботи: хлопці косили, сіяли, молотили, пасли худобу чи боронували поле; а дівчата у трудових родинх допомагали матерям по господарству (обробляли город, готували їсти, прали одяг, прибирали в помешканні тощо). Така диференціація була спрямована на те, що на формування характеру сина впливав батько, син засвоював досвід батька, прагнув бути таким, як він, а донька (доньки) брали приклад з матері, виховували в собі жіночу скромність, гордість і гідність.

Важливе місце в народній (родинній) педагогіці займали питання засвоєння дітьми норм міжособистісних взаємин. Цей досвід діти засвоювали в процесі рольових ігор, а пізніше у праці разом зі старшими дітьми та дорослими.

Багатовікова практика народного виховання дітей виробила такий раціональний стиль: не придушувати, а збуджувати сили і прагнення дітей, розвивати ініціативу і самостійність, спонукати до позитивних дій і вчинків. Дітей і підлітків навчали, що поганий вчинок є плямою для родини і цілого роду.

Значне місце у вихованні дітей займали традиції і звичаї. Народні традиції (від латини *tradition* — передача) — це досвід, звичаї, норми поведінки, смаки та погляди на ті чи інші явища, предмети, вчинки, які склались історично, передавались і передаються з покоління в покоління.

Як вважає М. Стельмахович, традиції народної (родинної) педагогіки наділені ознакою високого одухотворення. Вони передаються з покоління до покоління і цим надійно захищають нашу національну самобутність [4, 46]. Поки живуть традиції, доки й живе наша історична пам'ять, доки й знаємо, хто ми є. Знищення традицій, як вважає М. Стельмахович, веде до морального, духовного, культурного та економічного занепаду [4, 47].

Звичаї спрямовували поведінку дитини на життєву стежку, прокладену старшим поколінням, вимагали обов'язкового виконання певних дій у кожній конкретній ситуації без відповідної мотивації чи духовних приписів, бо це склалось як норма поведінки. Наприклад, у селах України здавна прийнято вітатись з кожною зустрічною людиною, тобто бажати здоров'я. Завдяки цілому ряду звичаїв, дитина навчалась виконувати правила поведінки задовго до того, як осягне їхню моральну сутність.

В Україні створювались побратимства, прикладом для яких були козаки, як носії вищого типу українського національного характеру. Між членами таких побратимств існували духовна близькість, довіра, взаємна прихильність, щира співдружність, товариська солідарність, взаємодопомога. Хлопці, які прагнули стати козаками, виховувались на неписаних законах кодексу лицарської честі. Вони зокрема передбачали:

- любов до батьків, рідної мови, вірність у коханні, дружбі, побратимстві, ставленні до Батьківщини — України;
- готовність захищати слабших, турбуватися про молодших, зокрема дітей;
- шляхетне ставлення до дівчини, жінки, бабусі;
- непохитна вірність ідеям, принципам народної моралі, духовності (правдивість і справедливість, працьовитість і скромність тощо);
- відстоювання повної свободи і незалежності особистості, народу, держави;
- турбота про розвиток національних традицій, звичаїв і обрядів, бережливе ставлення до рідної природи, землі;
- прагнення робити пожертвування на будівництво храмів, навчально-виховних і культурних закладів;
- цілеспрямований розвиток власних фізичних і духовних сил, волі, можливостей свого організму;
- уміння скрізь і всюди чинити благородно, шляхетно, виявляти інші чесноти.

Значне місце у народній (родинній) педагогіці займали питання підготовки дітей і підлітків до створення у майбутньому своєї сім'ї. Про українську сім'ю, стосунки чоловіка і жінки є цілий ряд прислів'їв і приказок, якими у певній мірі керувалися при виборі пари.

Підготовці до вибору пари і створення сім'ї сприяли різні народні свята. Так, в ніч перед святом Андрія Первозваного (в народі кажуть: «На Андрія») дівчата ворожили, щоб дізнатися про свою долю. На «Маланку» дівчата теж ворожили: кидали через хату чоботи, і куди вкаже чобіт носком, туди дівчина вийде заміж. Крім цього, ворожили ще й так: дівчата перелічували кілки в плоті «удівець», «молодець». А дівчата-гуцулки зав'язували собі очі хустиною і навпомацки лічили кілля плоті до дев'яти. Дев'ятий перев'язували хустиною і вранці дивились: рівний, гарний чи сухуватий, горбатий. Який кілок, така й доля.

Так в українських веснянках широко розгортається образ невдалого шлюбу. Проте кожна дівчина мріяла про справжнє весілля і щасливу сім'ю. Здавна вважалось, що ще гіршим і нещасним є життя безсімейної й бездітної дівчини чи жінки. Про це свідчить лейтмотив народної пісні «Прилетіла зозуленька в вишняк молоденький»:

Чом я така нещаслива уродилась в світі?
Усі пташки роблять гнізда, а я їх не вмію;
Усі пташки несуть яйця, а я в чужі гнізда несу;
Всі пташки живуть вкупі, а я все самотня;
Усі пташки мають діток, а я їх не бачу;
Усі пташки мають втіху, а я тільки плачу.

Що ж стосовно чоловіків-одинаків, які не мали сім'ї, народна мудрість говорила так: «Одинак — як не злодій, то пияк», «З одинака як не пес, то собака», а про бездітні сім'ї ще й так — «Живете не батьками — помрете не людьми».

Переходячи до весілля, зазначимо, що вся система сімейного виховання була спрямована на так зване духовне зачаття, тобто перед тим, як одружитися й зачати дитину дівчина і хлопець, майбутні молоді батьки, повинні її полюбити і дбати про її здоров'я.

Весілля в Україні — це радість не однієї родини. Свято любові, народження нової сім'ї — громадська подія. Поняття «весілля», на думку К. Сумцова та Я. Головацького, походить від язичницького свята на честь Бога Сонця Дажбога. Давні слов'яни відзначали кожен фазу сонцестояння обрядами. Найбільш урочисті, пов'язані з весняним сонцестоянням, коли тривалість дня збільшується, що асоціювалось із народженням Сонця. Свята давніх слов'ян на честь Бога Сонця сповнені веселощами, танцями, хороводами, драматургічними сценками називалися «в'єселія». У дні цих торжеств, які знаменували собою перемогу Дажбога над Чорнобогом, що підтверджувалось збільшенням тривалості дня і розквітом природи, члени племені, роду одружувались, святкували весілля. Пізніше весілля відділилось від річного свята, почало існувати окремо як освячення нової сім'ї.

Весільні обрядам передувала своєрідна система дошлюбних стосунків, яка проявлялася у формі знайомства, залицяння, сватання тощо. Молодь спілкувалася в межах свого села або вулиці, але не виключався вибір нареченого за межами місця мешкання. Традиційно місцями зустрічей були свята з танцями та іграми, спільна робота — «толока». Частіше за все молодь збиралася на «вечорниці», куди не допускалися дорослі. Для проведення вечорниць звичайно наймали хату (найчастіше у вдів), приносили їжу, влаштовували танці. Врешті-решт, основною функцією вечорниць був вибір судженого. У більш ранні часи вибір нареченого цілком залежав від волі батьків, як, зрештою, і всі питання, пов'язані зі шлюбом.

Власне весільний ритуал складався з цілої низки обрядів, необхідних для надання шлюбу юридичної сили. В українському середовищі шлюб вважався далеко не особистою справою, тому на нього мали великий вплив як родичі, так і оточення — друзі, дівоча і парубоцька громада, сусіди тощо.

Висновки

1. Демографічна криза в Україні триває і якщо цей процес не призупинити, то менше, ніж через половину століття нація прийде до напіврозпаду, тобто майже до зникнення. Щоб уповільнити або й призупинити цей процес, серед здійснення інших корінних заходів

потрібно відроджувати народну (родинну) педагогіку, особливо ті її аспекти, які унеможливають виродження нації.

2. Зміст виховання народної (родинної) педагогіки, на думку М. Стельмаховича, охоплює піклування про здоров'я і фізичний розвиток дитини, передачу певного обсягу знань, трудових умінь і навичок, привчання та залучення до організації домашнього побуту, підготовку до сімейного життя та формування духовного світу [5, 43–44].

3. Цей зміст народної (родинної) педагогіки охоплює численні питання виховання дітей щодо їх духовної підготовки, він перевірявся і удосконалювався тисячолітнім досвідом багатьох поколінь і являє собою досконалу систему правил щодо сімейного життя та формування духовного світу.

4. На думку численних дослідників народної (родинної) педагогіки, вітчизняних авторів монографій, дисертацій та наукових статей вважають (і ми приєднуємося до цієї точки зору), — відродження цього багатого, перевіреного тисячоліттями, народного досвіду, як частини національної культури, дозволить уповільнити і навіть призупинити демографічну кризу в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Коротєєва В. О. Уроки народного дитинознавства / В. О. Коротєєва, В. І. Шахненко, В. Ф. Іванов, Л. О. Іванова. — Миколаїв, 1992. — 30 с.
2. Основи національного виховання: Концептуал. Положення / В. Г. Кузь, Ю. Д. Руденко, З. О. Сергійчук та ін.; За заг. ред. В. Г. Кузя та ін. — К.: Інформ.-вид. центр «Київ», 1993. — 152 с.
3. Стельмахович М. Г. Мудрість народної педагогіки / М. Г. Стельмахович. — К.: Т-во «Знання» Української РСР. — 46 с.
4. Стельмахович М. Г. Народна педагогіка / М. Г. Стельмахович. — К.: Рад. школа, 1998. — 312с.
5. Стельмахович М. Г. Українська народна педагогіка / М. Г. Стельмахович. — К.: ІЗМН, 1997. — 232 с.
6. Стельмахович М. Г. Українська родина / М. Г. Стельмахович. — К., 1995. — 32 с. — (Спецвипуск журналу «Корисні поради»).
7. Струманський В. Педагогіка народно-побутового життя української людності / В. Струманський // Рідна школа. — 1996. — № 9. — С. 31–50.
8. Супруненко В. П. Народина: витоки нації, символи, вірування, звичаї та побут українців / В. П. Супруненко. — Запоріжжя: МП «Берегиня». — СП «ФАСЗ», 1993. — 136с.

ВАЛЕОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ЕКСПЕРИМЕНТ

УДК 159.922.1

ОТЛИЧИТЕЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ГЕНДЕРНОГО ВОСПИТАНИЯ

Безуглая Л. И.
Горловский государственный педагогический
институт иностранных языков
Горловка, Украина

В статье проанализированы работы зарубежных ученых по вопросу гендерного воспитания. Сосредоточено внимание на физиологических и психологических различиях развития мальчиков и девочек. Гендерное воспитание должно стать одним из приоритетных в системе воспитания, потому что это не только проблема индивидуальная, которая касается интимных сфер личности, но и социальная, которая касается здоровья молодежи, оказывает влияние на представления юношей и девушек о значении института семьи и качества воспроизведения популяции в целом.

Ключевые слова: гендерное воспитание, развитие, отличия, здоровье.

У статті проаналізовані роботи закордонних вчених з питань гендерного виховання молоді. Зосереджено увагу на фізіологічних та психічних відмінностях розвитку хлопців та дівчат. Саме гендерне виховання повинно стати одним із пріоритетних в системі виховання, бо є проблемою не тільки індивідуальною, що зачіпає інтимні сфери особистості, але і соціальною, що стосується здоров'я молоді, впливає на уявлення юнаків та дівчат про значущість інституту сім'ї і якість відтворення популяції в цілому.

Ключові слова: гендерне виховання, розвиток, різниця, здоров'я.

The article analyses the works of foreign scientists concerning the question of gender education. The author focuses on physiological and psychological differences in the development of boys and girls. The researcher states that gender education should take one of the main places in the system of education, as it is not only an individual problem concerning intimate spheres, but also a psychological one concerning young people's health and the one that influences the notion of youth about the significance of family institution and quality of population reproduction in whole.

Key words: gender education, development, differences, health.

Постановка проблемы

С шестидесятых годов идет активная пропаганда гендерной демократии, которая, заставляя пренебречь своими биологическими особенностями. Характерными признаками такой политики есть утверждение о равенстве и равноправии женщин и мужчин в разных сферах деятельности. О чем свидетельствуют такие публикации как: «Гендерний аналіз українського суспільства», «Гендерна політика в Україні», «Жінка: самореалізація в сім'ї і суспільстві» и другие, а также проведение конференций по гендерной проблематики.

Алан и Барбара Пиз отметили, что: «Мужчинам и женщинам должны быть предоставлены равные права в полной реализации своего потенциала, но, без сомнения, они имеют разные врожденные способности. Равенство мужчин и женщин есть концепция политики и морали; существом различий между ними занимается наука. Поэтому не следует путать два понятия равенство и одинаковость. Различия мужчин и женщин не препятствует равенству. Равенство означает свободу выбора, а различия ведут к тому, что мужчины и женщины выберут разные сферы деятельности» [4, с.5].

Анализ публикаций. Первые зарегистрированные исследования различий мозга мужчин и женщин провел Френсис Гаттон в 1882 году. С 1990 года количество исследований в области различий между мужчинами и женщинами резко возрастает. Этому способствовало компьютерное оборудование, которое позволило рассмотреть работу мозга и получить ответы на многие вопросы о характере различий между мужчинами и женщинами. Мы проанализировали работы таких ученых как: Гюнтер Дорнер, Берте Паккенберг, Дорин Кимура, Роджер Горский, Роджерс Сперри, Маркус Райчл, Беннетом и Салли Шейвиц, Рубен Гур, и др. Несмотря на актуальность проблемы, к сожалению многие вопросы по данной теме, не находят достаточно полного освещения в научной литературе.

Цель, задачи работы, материал и методы

Цель исследования заключается в рассмотрении психологических и физиологических отличий мужчин и женщин и определение перспективных направлений гендерного воспитания мальчиков и девочек.

Результаты исследования. До недавнего времени считалось, что мозг ребенка при рождении чист, как белый лист бумаги, и учитель, воспитатель, родитель может написать на нем все, что хочет, по своему выбору и усмотрению. Сегодня мы еще воспитываем мальчиков и девочек и применяем к ним одинаковый подход, внушаем им, что они одинаковые, что каждый имеет одни и те же способности. Имеющие же в настоящее время научные данные свидетельствуют о совершенно противоположном.

Ученые сделали вывод, что базовая операционная система мозга и ее конфигурация закладывается через 6–8 недель после зачатия и к моменту нашего рождения базовые программы уже загружены в мозг [6,8]. Таким образом, наша среда и наши учителя могут только её добавлять, расширять и незначительно корректировать, так как остаётся мало пространства для изменений. «...Мужчины и женщины любой расы, воспитанные в любой культуре и среде, постоянно оспаривают мнение, поведение, отношение и убеждение друг друга. Мужчины и женщины не хуже, не лучше друг друга – они разные, они живут в разных мирах, для них приоритетны разные ценности и действуют они по разным жизненным правилам. Единственное, что у них есть общего — они особи одного вида» [4,с.26].

Различия мужчин и женщин заложено эволюцией. Мужчина охотился и защищал, женщина собирала, убирала, нянчила детей. Разный вид деятельности способствовал тому, что мозг мужчины и женщины эволюционировал с разной скоростью, в направлении разных талантов и способностей. Мужчины, ответственные за охоту, развивали мозговые области, отвечающие за навигацию дальнего действия, тактическое мастерство, необходимое для убийства добычи, и отточенное умение поразить цель. Им не требовалось искусство вести беседу и умения воспринимать эмоциональные потребности других, поэтому области мозга, отвечающие за межличностные контакты, значительного развития не получили. Женщины должны были овладеть широким периферийным сектором видения, чтобы следить за окружающей обстановкой, способностью вести несколько дел одновременно и эффективной коммуникабельностью [3]. В результате развитие как физическое, так психическое и духовное шло разными путями.

Фундаментальное исследование, проведенное в Гарвардском университете, показывает, что мы не жертва социальных стереотипов, а в первую очередь, запрограммированная особь. Было доказано, что при воспитании детей на необитаемом острове в отрыве от организованного общества и родителей, которые руководили бы их поступками, девочки все равно будут нянчить, одевать и воспитывать кукол, а мальчики соревноваться друг с другом физически и интеллектуально и образовывать группы с четко обозначенной иерархией [14].

Нейропсихолог профессор Рубен Гур из университета штата Пенсильвания провел исследования с помощью сканирования мозга. Он установил, что мозг мужчины, запрограммированный на охоту, обеспечивает узкое поле зрения, «туннельное» видение, что означает способность видеть четко и ясно прямо перед собой, но на большое расстояние. В то же время у женщины, как хранительницы очага, периферическое зрение достигает 180 градусов. Это различие сказывается и в количестве деталей, используемых при описании

цветовой гаммы. Мужчины обычно говорят о базовых элементах спектра, у женщин значительно больше цветовой диапазон [15]. Биологические особенности зрения мужчин и женщин ведут к разным возможностям и способностям. У мужчин утомляемость глаз гораздо выше, чем у женщин, поскольку их зрение приспособлено для смотрения вдаль. Глаза женщины могут лучше подходят для обзора вблизи, что позволяет ей гораздо дольше работать с мелкими деталями.

В 1997 году датский ученый Берте Паккенберг из отдела неврологии Копенгагенского муниципального госпиталя продемонстрировал, что мужской мозг содержит в среднем на четыре миллиона больше мозговых клеток, чем женский, но в целом тесты свидетельствуют, что степень умственной одаренности у женщин на 3% выше, чем у мужчин [13]. Женский мозг обладает способностью разделять звуки, относить их к разным категориям и принимать решение в отношении каждого из них. В результате женщины слышат лучше мужчин и различают звуки в области высоких частот. Женщины лучше улавливают нюансы произвольной мимики жестикуляции, звуковые полутона и другие сигналы. Женщины лучше распознают звуки, но мужчины могут определить, откуда они исходят, и опознавать их. По мере роста мальчиков, особенно в период полового созревания, их слуховые каналы претерпевают стремительный рост, следствием которого может быть временная форма глухоты. Острый слух женщин вносит весомый вклад в то, что называют женской интуицией.

Дорин Кимура, профессор психологии Университета штата Онтарио установила, что с момента рождения девочки имеют большую чувствительность к прикосновениям, чем мальчики. Женская кожа тоньше мужской и имеет гормон окситоцин, стимулирующий желание прикоснуться. Исследования показывают, что мужчины имеют меньшую чувствительность к боли и в условиях стресса избегают прикосновений, замыкаясь в себе, женщины же наоборот. У женщин сенсорные способности значительно превосходят мужские, они более тонко настроены на восприятие нюансов и имеют более широкую палитру выражения чувств. Чувства запаха и вкуса у женщин также превосходят мужские [4,с.70].

В Йельском университете группа ученых во главе с доктором Беннетом и Салли Шейвиц показали, что левая сторона мозга у девочек развивается быстрее, чем у мальчиков, в результате чего девочки начинают говорить, читать, раньше и лучше мальчиков, быстрее овладевают иностранным языком. Невролог Роджер Горский из калифорнийского университета в Лос-Анджелесе подтвердил, что женский гормон эстроген способствует образованию большого количества соединений между двумя полушариями, результатом чего есть беглая речь женщин [11]. Так как у женщин за речь отвечает особая область, расположенная во фронтальной части левого полушария, и несколько меньшая по размеру область находится в правом полушарии. Наличие областей речи сразу на двух полушариях позволяет женщинам лучше владеть речью и наслаждаться этим процессом. Связь двух полушарий мозга способствует тому, что женщина одновременно может делать несколько не связанных между собой дел.

Речью заведует левая сторона мозга, это объясняет тот факт, что мальчики не очень хорошо говорят, у них хуже произношение, они часто пользуются словами-паразитами, проглатывают окончания, поэтому у специалистов по патологии речи лечатся в основном мальчики. Мужчины используют в речи только три тона, сравнительно с пятью у женщин.

У мальчиков быстрее развивается правая сторона мозга, что обеспечивает им лучшее пространственное и логическое мышление, а также лучшее восприятие. Мальчики превосходят девочек в математике, строительстве, решении загадок. Количество мальчиков с математическими способностями превосходит количество таких же девочек в соотношении 13:1 [4,с.120].

Мозг у девочек развивается быстрее, чем у мальчиков. Поэтому, с первых дней мальчики в школе учатся хуже девочек, поскольку и речь у них развита слабо. Но после полового созревания мальчики догоняют их, а в старших классах по предметам, требующим

математических способностей или, где требуется пространственное воображение, перегоняют девочек. В связи с этим несколько школ в Англии ввели раздельное обучение мальчиков и девочек [2].

Профессор психологии Университета штата Айова доктор Камилла Бенбоу провела сканирование мозга более миллиона мальчиков и девочек при исследовании способностей к пространственной ориентации. Было установлено, что девочки отлично видели в двух измерениях, а мальчики в трех. Хорошая ориентация в пространстве позволяет мужчине разворачивать карту в уме и точно определять направление, в котором нужно двигаться [4,с.160].

Исследования в Йельском университете показали, что мозг мужчины может измерять скорость и расстояние. Мальчики показывают лучшие результаты в тестах на координацию, что делает их более ловкими в играх с мячом. Мозг мужчины специализированный, его конфигурация способствует концентрации на одной отдельной задаче в отдельный промежуток времени [10].

Канадская исследовательница Сандра Уитлсон и профессор нейropsychологии Университета штата Пенсильвания Рубен Гур провели первыми тестирования мужчин и женщин для определения области мозга, отвечающей за эмоции. И пришли к выводу, что мозг мужчины, отличающийся более строгими делениями на области, оперирует эмоциями на более низком животном уровне. У женщин эмоции связаны с обширной областью обоих полушарий, и их функционирование может происходить одновременно с действием других функций. Женщина в эмоциональном состоянии использует мимические сигналы, жесты, широкий диапазон речевых приемов. В то время как мужчина в аналогичной ситуации будет либо словесно нападать или станет, агрессивен [15].

Разительные отличия мужчин и женщин и в восприятии одного и того же явления. Мужчина нацелен на то, чтобы достигнуть цели, завоевать определенный социальный статус и власть, победить в конкретной борьбе и успешно достигнуть «итоговой черты». Фокус женских интересов — общение, сотрудничество, гармония, любовь, взаимопонимание. Таким образом, мозг девочек запрограммирован так, что они реагируют на людей и лица, а мозг мальчиков — на объекты и их форму. В соответствии с этим у девочек и мальчиков разный круг интересов и ценностей. Женщины отдают предпочтение служению другим, встречам с интересными людьми, мужчины считают важными престиж, власть и владение вещами. Биологические особенности мозга влияют и на выбор профессии. Женщины успешно трудятся в таких областях, как искусство, преподавание, работа с людьми, литература, то есть везде, где не требуется абстрактное мышление. Мужчины выбирают профессии, требующие пространственного воображения и математической логики.

Отличительными особенностями проявляются и в половом созревании. Половое созревание девочек начинается с 9–11 лет и заканчивается к 17 годам. В 18–20 лет у девушек происходит второй пик сексуального развития. У мальчиков период полового созревания начинается значительно позже с 12–14 лет и продолжается до 20–22 лет. У девочек половое развитие происходит быстро а у мальчиков нарастает медленно.

Приведенные материалы, показывают, какую большую роль играет учет особенностей пола в интеллектуальных процессах и эмоциональных проявлениях человека. Недостаточные же знания родителей, воспитателей и учителей в области гендерного воспитания приводит к конфликтам в отношениях между полами и к девиантному поведению молодежи.

Выводы

1. Организация деятельности клеток нашего мозга, сложившаяся еще во внутриутробном состоянии, и влияние гормонов определяют характер нашего мышления и поведения. Любая концепция, основанная на признании идентичности разных полов, таит в себе угрозу, поскольку требует в схожих обстоятельствах одинакового поведения мужчин и женщин, мозг которых запрограммирован по-разному.

2. Разница в скорости развития мальчиков и девочек обусловлена тем, что правая половина мозга у мальчиков растет и развивается быстрее по сравнению с левой. Появляется,

больше соединений внутри правого полушария и меньше между полушариями. У девочек скорости роста и развития полушарий сбалансированы в большей степени, в результате чего у девочек проявляется больший диапазон способностей. Тесты свидетельствуют, что степень умственной одаренности у женщин на 3% выше, чем у мужчин.

3. Сложившаяся система образования благоприятна для мальчиков и не учитывает специфики развития девочек. В связи с исследованиями было доказано, что мальчиков отдавать в школу нужно на год позже девочек. А экзамены для девочек устраивать в биологически приемлемое для них время.

Перспективы дальнейших исследований требуют рассмотрение связи гендерного воспитания с социально-этическими и психогигиеническими требованиями.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абраменкова В. В. Половая дифференциация и межличностные отношения в детской группе / В. В. Абраменкова // *Вопр. психологии*. — 1987. — № 5. — С. 70–78.
2. Агеев В.С. Психологические и социальные функции полоролевых стереотипов / В.С. Агеев // *Вопр. психологии*. — 1987. — № 2. — С. 152–158.
3. Айслер Р. Чаша и клинок: (Взгляд на историю через призму взаимоотношений мужчины и женщины) / Р. Айслер / Пер. с англ. М.: Древо жизни. — 1993. — 288 с.
4. Аллан и Барбара Пиз: Язык взаимоотношений / Пер. с англ. — М.: Эксмо. — 2008. — 352 с.
5. Бадмаева С. В. Профессионально-этическая подготовка учителя к формированию полоролевого поведения школьников: дис... канд. пед. наук: 13.00.04 / С. В. Бадмаева. — М., 1997. — 193 с.
6. Бендас Т.В. Гендерная психология: учебное пособие. / Т. В. Бендас — СПб.: Питер, — 2005. — 431с.
7. Сиксу Э. Хохот Медузы / Э. Сиксу // *Введение в гендерные исследования*. Хрестоматія /под.ред. С. В. Жеребкина. – Ч. II; СПб.: Алетейя, Харков: ХЦГИ, 2001. — с. 537–768.
8. Інтеграція гендерного підходу в сучасну науку і освіту: результати та перспективи // *Науковий вісник ПДПУ ім. К. Д. Ушинського: зб. наук. пр.* — Одеса, 2005. – спец. вип. — 254с.
9. Benzval M. ex sex. Tacking inequalities in health - an agenda for action. — London: King`s Fund, 1995
10. Bronfenbrenner U. Dio okologie der menschlichen entwicklung. Weinheim, 1981.
11. Kolberg L. A cognitive developmental analysis of children`s sex-role concepts and attitudes // Maccoby E. (ed.). *The development of sex differences*. Stanford: Univ Pres. 1966. P. 82–172.
12. Maccoby E. E. Gender and relationships: a developmental account // *American psychologist*. 1990. Vol. 45. №4. P. 513–520.
13. Maccoby E. E. *The two sexes: growing up apart, coming together*. L, 1999
14. Stockard J., Jonson M. *Sex roles*. N.Y. 1980. 334 p.
15. Weitzman L. *Sex role socialization: A focus on women*. Palo Alto, Cal. 1979. V. 12. 105 p.

УДК: 37.01.008:373.5.035:613

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ВИЗНАЧЕННЯ РІВНЯ ЗДОРОВ'Я ТА АДАПТАЦІЙНИХ МОЖЛИВОСТЕЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Воскобойнікова Г. Л.

Інституту педагогічної освіти й освіти дорослих НАПН
Київ, Україна

Стаття присвячена проблемі вивчення і моніторингу стану здоров'я та адаптаційних можливостей дітей молодшого шкільного віку. Обґрунтовано методологічні підходи до вивчення даної проблеми, а також значимість ведення моніторингу здоров'я молодших школярів з метою раціональної організації навчально-виховного процесу у початковій школі та зміцнення і збереження здоров'я молодших школярів. Також акцентовано увагу на формуванні медико-валеологічної компетентності майбутніх учителів початкової школи, яка є необхідною умовою здійснення успішної профілактично-виховної роботи майбутніх педагогів.

Ключові слова: рівень здоров'я, моніторинг здоров'я, адаптаційні можливості, медико-валеологічна компетентність учителя початкової школи.

Статья посвящена проблеме изучения и мониторинга состояния здоровья и адаптационных возможностей детей младшего школьного возраста. Обосновано методологические подходы к изучению данной проблемы, а также значимость ведения мониторинга здоровья младших школьников с целью рациональной организации учебно-воспитательного процесса в начальной школе для укрепления здоровья детей. Также акцентировано внимание на формировании медико-валеологической компетентности будущих учителей начальной школы, которая является необходимым условием осуществления успешной профилактически-воспитательной работы будущих педагогов.

Ключевые слова: уровень здоровья, мониторинг здоровья, адаптационные возможности, медико-валеологическая компетентность учителя начальной школы.

Article is dedicated to problem of the study and monitoring the picture of health and adaptation possibilities children younger school age. The methodological approaches is Motivated to study given problems, as well as value of conduct of the monitoring of health younger schoolboy for the reason rational organization scholastic-education of the process in grade school for fortification of health children. Also attention is accented on shaping physician-valeological competention future teachers of the grade school, which is a necessary condition of the realization successful preventive-education of the work future teacher.

The Keywords: level of health, monitoring sound, adaptation possibility, physician-valeological competention teacher of the grade school.

Постановка проблеми. Підґрунтям для гармонійного розвитку особистості є оптимальний для вікового розвитку рівень усіх складових здоров'я: соматичного, психічного, соціального, особистісного і морального, що забезпечується умовами природного і соціального довкілля. Початкова школа є центром соціокультурного середовища, у якому формується і розвивається особистість молодшого школяра, отже оздоровча навчально-виховна робота учителя початкової школи є визначальною компонентою психолого-педагогічного впливу, що сприяє оздоровленню всіх учасників педагогічного процесу. Профілактично-виховну і навчальну роботу з основ здоров'я людини у початковій школі має здійснювати учитель, який володіє оптимальним рівнем професійної компетентності, складовою якої є медико-валеологічна.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблеми розвитку та вдосконалення шкільної освіти в сучасних умовах спрямовано у площину цінностей особистісного розвитку, варіативності й відкритості школи, що зумовлює необхідність переосмислення ролі компетентного вчителя, від діяльності якого значною мірою залежать результати навчання, виховання та рівень розвитку дитини. Компетентнісний підхід, на думку багатьох фахівців, має досвід традиційної педагогіки і здатний істотно збагатити практику розвитку педагогічних інновацій.

Оскільки, як зазначає В. Мелешко, компетентнісна парадигма прямо пов'язана з ідеєю

всебічної підготовки й виховання індивіда не тільки фахівця, професіонала своєї справи, а і як особистості та члена колективу й соціуму, то цей підхід за своєю суттю вважається гуманітарним. А метою гуманітарної освіти є не тільки передача майбутньому спеціалістові сукупності знань, умінь і навичок у певній сфері, а й розвиток інтелекту, кругозору, здатності до індивідуальних креативних рішень, до самонавчання, а також формування гуманістичних цінностей. Цей арсенал характеристик, на думку науковця, визначає сутність компетентнісного підходу.

Вивчення сутності ключових компетентностей у різних галузях знань, дає змогу визначити підгрунтя для їх формування у конкретній категорії фахівців. Завдання педагогічного ВНЗ — підготувати компетентного вчителя, здатного працювати у нових умовах, застосовувати інноваційні технології, що реалізуються у педагогічній практиці, позитивно впливати та змінювати педагогічну систему [6, с.1–4].

В умовах соціоекологічної кризи діти та молодь мають знижені адаптаційні можливості, підвищену стресостійкість, ризики виникнення психоневрологічних порушень та інших стійких біологічних змін в організмі, що спричинюють порушення росту і розвитку школярів та їх укорінення. Понад 40% виникнення патологій у дітей відмічаються ще у початковій школі [1; 7].

За статистичними даними за останні 10 років захворюваність дітей та молоді в Україні збільшилась на 26,8% [8].

Відповідно критеріїв визначення функціонального стану органів та систем, ступеню опірності організму, рівня гармонійності фізичного та нервово-психічного розвитку виділяють 5 груп здоров'я: 1 група — здорові діти з нормальним розвитком та нормальним рівнем функцій; 2 група — здорові діти, що мають функціональні та деякі морфологічні відхилення, а також знижену опірність до гострих і хронічних захворювань, і, отже часто і тривало хворіють; 3 група — діти, які страждають хронічними захворюваннями у стані компенсації, зі збереженням функціональних можливостей організму; 4 група — діти, які страждають хронічними захворюваннями у стані субкомпенсації, зі зниженими функціональними можливостями організму; 5 група — діти та підлітки, які страждають хронічними захворюваннями у стані декомпенсації, зі значно зниженими функціональними можливостями організму, інваліди I та II групи [5, с.121].

Важливо оцінити адаптаційні можливості дітей при їх систематичному навчанні. За даними досліджень групи науковців на чолі з Камінською Т. М., напружену адаптацію мають 59,3% дівчаток та 60% хлопчиків, наряду з цим незадовільну адаптацію відмічено у 18,5% дівчаток та у 11,4% хлопчиків, зрив адаптації відмічено у понад 11% обстежених дітей.

Оцінка фізичного розвитку дітей показала, що гармонійний розвиток мали 58,8% хлопчиків і 50% дівчаток, у значної частини дітей відмічено дисгармонічний розвиток.

Всім дітям молодших класів проводилося вивчення резервної функції серцево-судинної системи шляхом дозованого навантаження. Як свідчать дані обстеження низький та нижче середнього рівні адаптації серцево-судинної системи до фізичного навантаження переважають у дітей 6-річного віку, що свідчить про її функціональну незрілість та детренованість [4, с.134–136].

Науковці Гуменна О.А., Єжова О.О., Ситник Р.М. вивчаючи вплив умов навчання на функціональні можливості дітей молодшого шкільного віку, аналізували динаміку змін адаптаційного потенціалу дітей молодшого шкільного віку загальноосвітньої школи і прогімназії та визначали стан адаптаційних можливостей організму. Так, при дослідженні рівня адаптації дітей молодшого шкільного віку загальноосвітньої школи були помічені стабільні адаптаційні показники протягом трьохрічного навчання в молодших класах. Незначні зрушення цього показника були помічені в першому класі — 2,48%, що пояснюється напруженням функціональних систем, пов'язаних з адаптацією до навчальної діяльності. Починаючи з 8 до 10 років змін адаптаційного потенціалу майже не виявлено. Серед загальної кількості обстежених школярів тільки 1,85% мали напружені механізми

адаптації, решта — задовільну адаптацію. Достовірної статевої різниці у адаптаційному потенціалі серед школярів не виявлено [3, с.72–73].

Метою даного дослідження є обґрунтування методологічних основ визначення рівня здоров'я та адаптаційних можливостей дітей молодшого шкільного віку.

Виклад основного матеріалу. Функціональний стан органів та систем визначається клінічними методами з використанням у необхідних випадках функціональних проб.

Про ступінь опірності організму судять за кількістю гострих захворювань (у тому числі загострень хронічних захворювань) у попередньому році. До групи дітей, що часто хворіють відносять дітей, які протягом року хворіли 4 рази і більше.

Рівень гармонійності фізичного та нервово-психічного розвитку визначається шляхом порівняння індивідуальних показників із середніми показниками розвитку для даного віку та статі.

Використана нами методика валеологічного тестування стану фізичного здоров'я та можливих відхилень фізичного розвитку дітей молодшого шкільного віку є впровадженням валеодіагностичних та моніторингових інновацій, побудована на підґрунті вітчизняних та зарубіжних наукових досягнень у галузі педіатрії та медичної валеології. При визначенні норми вікового розвитку слід акцентувати увагу на еутрофії — стані організму дитини, коли приріст маси тіла і збільшення зросту не виходять за межі фізіологічного співвідношення.

Тестування слід проводити в три етапи.

I етап: визначення росту та вікового розвитку.

Нормальний ріст відповідно віку дитини визначали за формулою:

$$NR = 6n + 80 \text{ см, де}$$

NR — нормальний зріст;

n — вік дитини.

II етап: визначення необхідної маси тіла.

Нормальну масу відповідно віку дитини визначали за формулою:

$$NM = 2n + 8 \text{ кг} \pm 20\%, \text{ де}$$

NR — нормальний вага тіла дитини;

n — вік дитини.

III етап оцінка індивідуальних особливостей фізичного розвитку дітей з використанням центильних таблиць.

Комплексний аналіз відповідності нормального фізичного розвитку пропонуємо здійснювати за шкалою можливих відхилень антропологічних показників і порушень вікового розвитку дітей:

а) шкала зросту — *карликовий зріст* — показник нижче 0,5 центиля (центиль — сота частина варіаційної шкали нормального розподілу, низький зріст (субнанізм) — нижче 3-го центиля, відхилення 10% (2 сигми), великий (макросомія, або субгігантизм) — вище 97 центиля, гігантський (гігантизм) — вище від норми на 15% (3 сигми);

б) шкала маси тіла — атрофія нижче норми 30%, дистрофія нижче норми 15–20%, надлишковість — вище норми 15%, ожиріння — вище норми 25%.

Комплексний аналіз відповідності нормального фізичного розвитку дітей — порівняльна характеристика індивідуального фізичного стану відповідно антропологічних показників нормального розвитку: зріст в діапазоні від 25 до 97 центиль; маси тіла — від 25-го до 90 центиля.

Стан здоров'я та адаптаційні можливості молодших школярів визначали як комплексну характеристику, яка включає наступні показники:

1) рівень здоров'я за показником аеробної продуктивності, полягає у визначенні суми балів наступних показників: маси тіла, тест Купера; працездатність, захворюваність, загартованість (максимальна кількість балів кожного показника — 3);

2) функціональні показники тестування рівня здоров'я молодших школярів за обсягами функціональних резервів: частоти серцевих скорочень, артеріальний систолічний тиск, пульсовий тиск, частота дихання, дихальний обсяг;

3) об'єктивні показниками лікарсько-педагогічного контролю та самоконтролю: частота серцевих скорочень, артеріальний тиск, частота дихання, життєва ємкість легенів, затримка дихання, вранішній тест частоти серцевих скорочень (лежачи і стоячи), а також рівень здоров'я за показником аеробної продуктивності у балах, коефіцієнт резерву, визначають як відношення частота серцевих скорочень максимальна при навантаженні до частоти серцевих скорочень у стані спокою, маса тіла фактична, коефіцієнт маси тіла ($KMT = V:3p^2$, зріст у см., тип нервової системи, рівень психічного здоров'я;

4) інтегральною оцінкою (ІО) суб'єктивних показників самоконтролю (у балах): самопочуття; сон; апетит; працездатність, шляхом визначення ІО як середнього арифметичного суми всіх балів;

5) кардіореспіраторний потенціал та адаптаційний потенціал.

Наступним етапом стала розробка і впровадження моніторингової технології «Моніторинг здоров'я та адаптаційних можливостей молодших школярів», яка включає періодичне визначення всіх фізіологічних показників стану здоров'я та адаптаційних можливостей організму на початку навчального року і вкінці, ведення моніторингу протягом навчання дітей у початковій школі.

Особливого значення моніторинг здоров'я та адаптаційних можливостей молодших школярів набуває для навчання і формування умінь та навичок самоконтролю за власним здоров'ям у молодших школярів.

Висновки

1. Психолого-педагогічні засади навчання самоконтролю за власним здоров'ям на уроках основ здоров'я у початковій школі є підґрунтям формування, зміцнення і збереження здоров'я молодших школярів.

2. Започаткування і розвиток валеологічної освіти і культури особистості, що розвиватиметься упродовж всього життя саме у початковій школі набуває першочергового значення, отже навчати молодших школярів основам здоров'я є пріоритетним напрямком початкової освіти.

Перспективами подальших пошуків у напрямку досліджень є розробка і впровадження програмного забезпечення для моніторингової технології «Моніторинг здоров'я та адаптаційних можливостей молодших школярів».

ЛІТЕРАТУРА

1. Воскобойнікова Г. Л. Валеологічна освіта, культура, виховання, як складові якості життя, формуючі здоров'язбережливе соціокультурне середовище для дітей та молоді Північного Приазов'я. / Г. Л. Воскобойнікова // Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції «Здорове довкілля-здорова нація». — Бердянськ. — 2010р. — 6–7.
2. Гуменна О. А. Вплив умов навчання на функціональні можливості дітей молодшого шкільного віку/ О. А. Гуменна, О. О. Єжова, Р. М. Ситник // Адаптаційні можливості дітей та молоді: Матеріали VI міжнародної науково-практичної конференції. Одеса 14–16 вересня 2006 року: —Одеса: ПУДПУ ім. К. Д. Ушинського, 2006. — С. 72–75.
3. Долинський Б. Т. Теоретико-методичні засади підготовки майбутніх учителів до формування здоров'язбережувальних навичок і вмінь у молодших школярів у навчально-виховній діяльності: монографія / Б. Т. Долинський. Одеса: Видавець М. П. Черкасов, 2010. — 269с.
4. Камінська Т. М. Функціональний стан і показники здоров'я дітей молодшого шкільного віку/ Т. М. Камінська, В. П. Неділько, С. А. Руденко, Л. П. Пінчук // Медико-екологічні та соціально-гігієнічні проблеми збереження здоров'я дітей в Україні. Збірка тез доповідей науково-практичної конференції з міжнародною участю 10–11 вересня 2009р. — Київ, 2009. — С.133–140.
5. Коцур Н. І. Динаміка стану здоров'я учнів на першому році навчання у школі. / Н. І. Коцур, Л. С. Гармаш, Л. П. Товкун // Педагогіка здоров'я: збірник наукових праць Всеукраїнської науково-практичної конференції / За загальною редакцією проф. О.М. Микитюка. — Х.: ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2011. — С.120–123.
6. Мелешко В. Компетентний учитель як умова розвитку педагогічної системи сільської школи / В. Мелешко // Початкова школа. — 2010. — №1. — С. 1–4.
7. Моніторинг здоров'я учнів ЗНЗ. Методичний посібник / За ред. В. І. Шахненка. — Дрогобич, 2008. — 24с.

8. Польша Н. Стан здоров'я учнів загальноосвітніх навчальних закладів: пререалізм, 04.12.2008: прес-центр МОЗ України. — [Електронний ресурс] / Н. Польша — К., 2008. — Режим доступу: <http://moz.gov.ua/ua/main/press>.

УДК 37.15:004.9

ВПЛИВ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА НАВЧАННЯ СТУДЕНТІВ КЛАСИЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Гончаренко М. С., Кучук Н. Г.
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Харків, Україна

Використання комп'ютерних технологій у процесі навчання, є нагальна потреба сучасної освіти. Залучення студентів до навчання із застосуванням інформаційних технологій засвідчило підвищення якості засвоєння ними навчального матеріалу, настрою і бажання надалі із задоволенням вивчати предмет та виконувати різноманітні завдання. Інформатизація навчального процесу істотно вплинула на процес одержання знань.

Ключові слова: студенти, процес навчання, інформаційні технології.

Использование компьютерных технологий в процессе обучения является неотъемлемой частью современного образования. Привлечение студентов к обучению с применением информационных технологий, показало повышение качества усвоения ими учебного материала, желание в дальнейшем с удовольствием изучать предмет и выполнять различные задания.

Ключевые слова: студенты, процесс обучения, информационные технологии.

Using computer technology in education is an integral part of modern education. Engaging students in learning using information technology, showed an increase in mastery of their teaching material, the desire to further explore the subject with pleasure and to perform various tasks. Informatization of the educational process significantly influenced the process of knowledge acquisition.

Key words: Students, information technology, learning.

На сучасному етапі розвитку суспільства, не можна уявити навчання студента без використання комп'ютерних технологій. У національній доктрині розвитку освіти у ХХІ столітті зазначено, що пріоритетом розвитку освіти є впровадження сучасних інформаційних технологій, які забезпечують доступ до мережі високоякісних баз даних, розширюють можливості до сприйняття складної інформації. Це здійснюється шляхом побудови індивідуальних навчальних програм різних рівнів складності, залежно від конкретних потреб, використання можливостей Інтернету.

Одним із шляхів підвищення якості навчання і виховання, зазначених у Концепції Державної програми розвитку освіти, є впровадження новітніх педагогічних та інформаційних технологій.

З початку 1990-х рр. увійшло в мову соціальних наук і практик, поняття технології у тому числі і педагогічну, з наук і практик науково-технічних, виробничих та в повсякденній педагогічній лексиці. Такий перенос став можливим у рамках уявлення про педагогічний процес (будь-якому іншому соціальному процесі) як штучно створеній керованій системі. З іншого боку, поняття технології в педагогіці стало вживатися в зв'язку зі зростаючою роллю інформаційних технологій у процесі формування умінь та навичок. У науковій літературі термін «інформаційні технології» визначається як сукупність методів і програмно-технічних засобів збирання, організації, збереження, опрацювання, передачі та подання інформації, що розширює знання людей і розвиває їхні можливості щодо керування актуальними проблемами.

В останні роки все частіше порушується питання про застосування нових інформаційних технологій у вищих навчальних закладах. Це не тільки нові технічні засоби, але й нові форми і методи викладання, новий підхід до процесу навчання. До основи інформаційних технологій можна віднести: друковані видання, електронні видання та посібники, комп'ютерні навчальні системи, мультимедійний комплекс, аудіо- та відео навчальні матеріали, система тестування, мережева Web-версія курсу.

У процесі навчання за допомогою інформаційних технологій можна вирішувати цілий ряд дидактичних завдань: формувати навички й уміння, використовуючи матеріали глобальної мережі; поповнювати знання стосовно оздоровчих технологій; формувати у майбутніх спеціалістів стійку мотивацію до здорового способу життя [6].

У статті проводиться історичний аналіз використання інформаційних технологій та їх впровадження до навчального процесу.

Метою даної статті є виявлення можливостей використання інформаційних технологій для організації у класичному університеті посилення мотивів навчання студентів.

Досягнення цієї мети потребує виконання наступних завдань:

- аналіз методичної літератури з досліджуваної теми;
- розглянути сутність інформаційних технологій;
- вивчити вплив інформаційних технологій на мотивацію навчання.

Значні перетворення в галузі освіти торкнулися і навчання у вищих навчальних закладах. Зокрема стали інтенсивно впроваджуватися у навчальний процес нові інформаційні технології, такі як використання Інтернет-ресурсів, навчаючі комп'ютерні програми і т. п.

Розробкою і впровадженням у навчальний процес нових інформаційних технологій активно займаються такі дослідники як, Н. Наволокова, О. Когут, С. Сисоева та інші.

Застосування інформаційних технологій значно підвищує інтенсивність навчального процесу. При комп'ютерному навчанні засвоюється набагато більша кількість матеріалу, ніж це робилося за такий же проміжок часу в умовах традиційного навчання. Крім того, за допомогою методу наочності, матеріал при використанні комп'ютера краще засвоюється [3]. Застосування інформаційних технологій змінює і функції викладача щодо організації навчального процесу, активізації аудиторії, проведення інструктажу, індивідуального підходу до студентів, підготовки до використання комп'ютерних технологій.

Комп'ютерну грамотність на сьогоднішній день слід розглядати як критерій загальної професійної підготовки майбутнього вчителя, який повинен володіти основними поняттями та термінами інформатики, розуміти будову і принципи роботи комп'ютерної системи, використовувати операційні системи, вдосконалювати навички практичного використання програмного забезпечення [4, 5]. Непродумане застосування комп'ютерних технологій у навчальному процесі не поліпшує, а погіршує якість засвоєння знань. Введення комп'ютерних технологій навчання може ускладнити процес засвоєння знань, умінь та навичок, якщо буде просте механічне перенесення діючих навчальних посібників та підручників на електронні носії. Тому педагог при підготовці до проведення заняття за допомогою комп'ютерних технологій повинен уміти планувати та передбачати результати навчання, моделювати ситуації, розробляти програму курсу. Комп'ютерні технології урізноманітнюють навчальний процес, тому що часто студенти є пасивними слухачами, які «споживають» знання. Використання комп'ютерних технологій дозволяє студентам співпрацювати з носієм інформації, здійснювати вибір інформації, темп подання, компонувати матеріал та бути активним учасником процесу навчання.

Застосування сучасних технічних засобів дає можливість ефективно використовувати та миттєво отримувати інформаційний ресурс завдяки світовому інформаційному простору, що значно поліпшує процес навчання. Окрім того, комп'ютер допомагає в реалізації науково-дослідної роботи та орієнтує на практичну діяльність студентів. Слід зауважити, що навчальний процес із використанням комп'ютерної техніки спонукає до самостійної роботи кожного студента, створює сприятливу комунікативну ситуацію та умови для розвитку творчих здібностей особистості, які особливо значущі для майбутніх спеціалістів; підвищує

мотивацію та пізнавальну активність, покращує індивідуалізацію, диференціацію та інтенсифікацію процесу навчання, розширює та поглиблює міждисциплінарні зв'язки, систематизує та інтегрує знання окремих навчальних предметів, організовує систематичний та достовірний контроль, уникає суб'єктивізму в оцінці [7].

Використання комп'ютерних технологій дає можливість у навчальному процесі організувати неперервне і ґрунтовне засвоєння навчального матеріалу. За нашими спостереженнями, у навчальній практиці більше застосовують комп'ютерні технології як допоміжний засіб навчання в комплексі з іншими засобами, що значно інтенсифікує процес навчання.

При мотивації до навчання за допомогою комп'ютерних технологій в процесі навчання, можна одночасно поєднати разом різного роду інформацію: зорово-ілюстративну, текстову, звукову, що є дуже зручним для викладача та студентів. Проте слід пам'ятати, що для підвищення ефективності навчального процесу сучасні технічні засоби можна використовувати як цілісний самостійний продукт.

Науково-технічний прогрес іде настільки швидко (зміна та поповнення інформації), що книжки не встигають виходити друком, тому застосування комп'ютерної технології дає змогу користуватись електронними підручниками, обмінюватися інформацією за допомогою світового інформаційного простору та електронної пошти із закордонними та вітчизняними науковцями. Сучасні комп'ютерні пакети дозволяють не лише проводити складні розрахунки та отримувати будь-яку довідкову інформацію, але й моделювати типові ситуації. Навчальні комп'ютерні середовища дають можливість студентові виступати в ролі дослідника та здійснювати віртуальний експеримент. Слід зазначити, що проведення експерименту в реальних умовах у деяких випадках вимагає значних матеріальних затрат, тому доцільним є використання комп'ютерних програм, що в економічному та соціальному аспекті більш вигідне. Комп'ютерні моделі здатні відтворити на екрані монітора різноманітні явища та процеси. Тому комп'ютерні технології на сучасному етапі є дієвим засобом навчання [8].

Основним недоліком використання комп'ютерних технологій є зменшення безпосереднього спілкування студента з викладачем та колективом, значні матеріальні затрати на комп'ютеризацію навчальних закладів [1,2].

У сучасній освіті один із пріоритетних напрямів розвитку є інформатизація та впровадження комп'ютерних технологій у навчальний процес, що значно покращує якість та ефективність навчання майбутніх фахівців, підвищує конкурентоспроможність на ринку праці. Застосування комп'ютерних технологій потребує перегляду форм і методів навчальної діяльності, підвищує активність студента, веде до перебудови навчального процесу в бік самостійних форм навчання. Без переважань можна інтенсифікувати процес навчання в умовах профільного навчання завдяки раціональному використанню комп'ютерних технологій. Використання сучасних технічних засобів для розв'язання фахових завдань на базі отриманої комп'ютерної підготовки є запорукою конкурентоспроможності майбутнього фахівця. При масовому забезпеченні комп'ютерами зберігається його індивідуальність, можливість отримання достовірної оцінки без великих затрат часу на проведення контролю.

Головним для майбутнього фахівця в сучасному інформаційному середовищі є подальше використання комп'ютерних технологій як методів та інструментів майбутньої педагогічної діяльності для розв'язання задач предметної галузі.

Висновки. Виходячи з вище зазначеного, використання комп'ютерних технологій у процесі навчання, є нагальна потреба сучасної освіти. Практикою доведено, що тільки ті знання, які студент здобув самостійно, завдяки власному досвіду та діям, будуть насправді міцні. Залучення студентів до навчання із застосуванням інформаційних технологій, засвідчило підвищення якості засвоєння ними навчального матеріалу, настрою і бажання надалі із задоволенням вивчати предмет та виконувати подібні завдання. Інформатизація істотно вплинула на процес одержання знань. Нові технології навчання на основі інформаційних і комунікаційних дозволяють інтенсифікувати освітній процес, збільшити швидкість сприйняття, розуміння та глибину засвоєння знань.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сисоєва С. Сучасні аспекти професійної підготовки вчителя / С. Сисоєва // Педагогіка і психологія. — 2005. – №4(49). — С. 60–66.
2. Енциклопедія педагогічних технологій та інновацій / Автор-укладач Н. П. Наволокова. – Х.: Вид. група «Основа», 2009. – 176 с.
3. Інноваційні технології навчання української мови і літератури / Укладач О. І. Когут. — Тернопіль: АСТОН, 2005. — 204 с.
4. Аверин И. А. Информационные технологии при многоуровневой подготовке специалистов / И. А. Аверин // Педагогическая информатика. — 2005. – №2. – С.19-27.
5. Вища освіта в Україні: Навч. посіб. / В. Г. Кремень, С. М. Ніколаєнко, М. Ф. Степко та н.; За ред. В. Г. Кременя, С. М. Ніколаєнка. — К.: Знання, 2005. — 327 с.
6. Вища освіта в Україні і Болонський процес: Навч. посіб. / За ред. В. Г. Кременя. Авторський колектив: М. Ф. Степко, Я. Я. Болубаш, В. Д. Шинкарук, В. В. Грубіянюк, І. І. Бабич. — К.: Освіта, 2004. — 384с.
7. Вітвицька С. С. Основи педагогіки вищої школи: Методичний посібник для студентів магістратури / С. С. Вітвицька — К.: Центр навчальної літератури, 2003. – 316 с.
8. Сидоренко В. Фундаменталізація професійної підготовки як один із пріоритетних напрямів розвитку вищої освіти в Україні / В. Сидоренко, Білевич С. // Вища освіта України. — 2004. – №3. — С. 35–41.

УДК 613.9:612.1

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПОКАЗНИКІВ ФУНКЦІОНУВАННЯ СЕРЦЕВО-СУДИННОЇ СИСТЕМИ ЗДОРОВИХ СТУДЕНТІВ ТА СТУДЕНТІВ ІЗ ПОРУШЕННЯМ ЗОРУ

Гончаренко М. С., Суза К. І.

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Харків, Україна

У статті розглядається порівняння функціональних показників серцевосудинної системи, інтегральних показників стану здоров'я здорових студентів та студентів із порушенням зору. За допомогою апаратно-програмного комплексу ОМЕГА М в роботі також розглянуто загальний стан здоров'я молоді і надана оцінка ступені саморегуляції в режимі біологічно зворотнього дихання. Результати дослідження взяті за основу подальшої розробки корекції здоров'я слабкозорої молоді та впровадження в Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна.

Ключові слова: молодь із порушенням зору, серцевосудинна система, біологічно зворотній зв'язок.

В статье рассматриваются сравнения функциональных показателей сердечнососудистой системы, интегральных показателей состояния здоровья здоровых студентов и студентов с нарушенным зрением. С помощью аппаратно-программного комплекса ОМЕГА М В работе также рассмотрено общее состояние здоровья молодежи, и дана оценка степени саморегуляции в режиме биологически обратного дыхания. Результаты исследования взяты за основу разработки в будущем коррекции здоровья слабовидящей молодежи, а также внедрения в Харьковском национальном университете имени В. Н. Каразина.

Ключевые слова: молодежь с нарушенным зрением, сердечнососудистая система, биологически обратная связь.

Article considers comparisons of functional indicators cardiovascular systems of healthy student, integration showings of student's health and students with the broken sight. In work it is considered as the general state of health of youth and it is stated an estimation of degree of self-control in a mode of biologically return breath on the operating-program complex OMEGA M. Results of research are taken for a working out basis in the future corrections health youth with sight infringements and also introduction at the Kharkov national university of a name of V.N. Karazina.

Keywords: youth with the broken sight, cardiovascular system, biologically feedback.

Постановка проблеми в загальному виді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. За даними МОЗУ встановлено, що найбільш поширеними серед

молоді на березень 2011 року є захворювання: роботи органів зору, серцево-судинної системи, опорно-рухового апарату[2, 3]. При цьому 35% школярів мають прояви короткозорості, 17% перебувають у групі ризику на виникнення хвороб органів зору. Звідси виникає необхідність ретельно переглянути традиційну систему оздоровлення школярів та студентів, внести в неї доцільні зміни та доповнення[4, 5, 6]. Поряд з цим виникає необхідність розробки й опробування нових якісних методів корекції та підтримання здоров'я, серед яких почесне місце займає саморегуляція, або біологічно зворотній зв'язок, суть якого полягає в управлінні особистості своїм станом здоров'я.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, а також виокремлення невирішених проблем. Переважну більшість інформації про оточуючий світ людина отримує через зоровий аналізатор. Однак дані медичної статистики свідчать про зростання офтальмологічної патології у світі. Так, за даними ВООЗ, щохвилини у світі сліпою стає одна дитина. Пошкодження периферичного або центрального відділу зорового аналізатора у ранньому дитинстві створює своєрідні умови для розвитку, що призводить до формування в подальшому специфічної психічної сфери та до появи морфофункціональних відхилень [1, 4, 6]. Аналіз літератури показав, що даній темі приділялося недостатньо уваги, в основному досліджувалися показники слабозорих дітей дошкільного віку.

На сьогодні одним із актуальних питань вікової фізіології є вивчення вікових особливостей серцево-судинної системи, як найбільш інформативного індикатора функціонального стану всього організму. Вивчення цієї системи у дітей з вадами зору обумовлено пріоритетними завданнями сучасної колекційної педагогіки та адаптивної фізичної культури, оскільки спрямовуватиме отримані результати на розробку адекватних корекційно-реабілітаційних програм [4,5].

Встановлено, що слабозорі діти, порівняно з нормальзорими ровесниками мають дещо вищу частоту серцевих скорочень та пульсового тиску. Найсуттєвіші відмінності між дітьми з різним станом зорової функції стосуються показників діастолічного артеріального тиску, серцевого об'єму крові, хвилинного об'єму крові та загального периферичного судинного опору. Достовірно нижчими у слабозорих дітей виявилися показники діастолічного артеріального тиску та загального периферичного судинного опору. Все це обумовило більш високі показники серцевого об'єму крові та хвилинного об'єму крові у слабозорих дітей [1, 5].

Формування цілей статті. Метою даної роботи є дослідження показників функціонування серцево-судинної системи здорових та слабозорих студентів, а також аналіз розбіжностей, з використанням технологій біологічно активного зворотного дихання на АПК ОМЕГА.

Виклад основного матеріалу дослідження. Нами було проведено дослідження стану ССС здорової молоді та молоді з порушенням зору. Обстежені студенти 1–4 курсів філософського факультету ХНУ імені В. Н. Каразіна чоловічої та жіночої статі. На момент проведення експерименту мали відмінне або задовільне самопочуття. В рамках скринінг-діагностики проводилася оцінка рівня функціонування ССС: спектральний аналіз (на основі аналізу гістограми), нейродинамічний аналіз (енергетичні ресурси організму) та картування біоритмів мозку (інтегральний показник психоемоційного стану).

За результатами можемо спостерігати зміни показників ССС, а саме: у здорової молоді превага симпатичної регуляції, регуляція парасимпатичної НС та тотальний спектр знаходяться у межах норми, що свідчить про адекватність показників спектрального аналізу ССС (Рис. 1). З рис.2 бачимо, що у слабозорої молоді високий рівень регуляції парасимпатичної НС, а також зависокий показник симпатичної регуляції, що свідчить про перевагу серцевого м'яза.

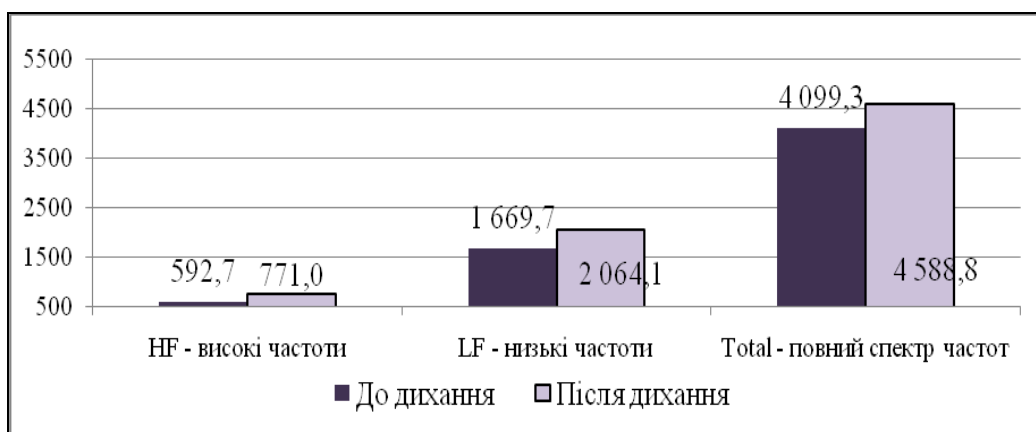

Рис. 1. Варіаційний аналіз ритму серця здорової молоді.

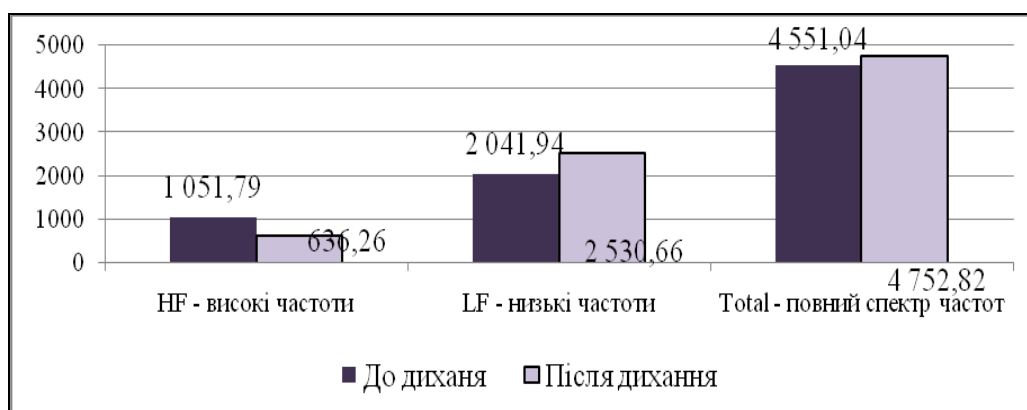

Рис. 2. Варіаційний аналіз ритму серця слабозорої молоді.

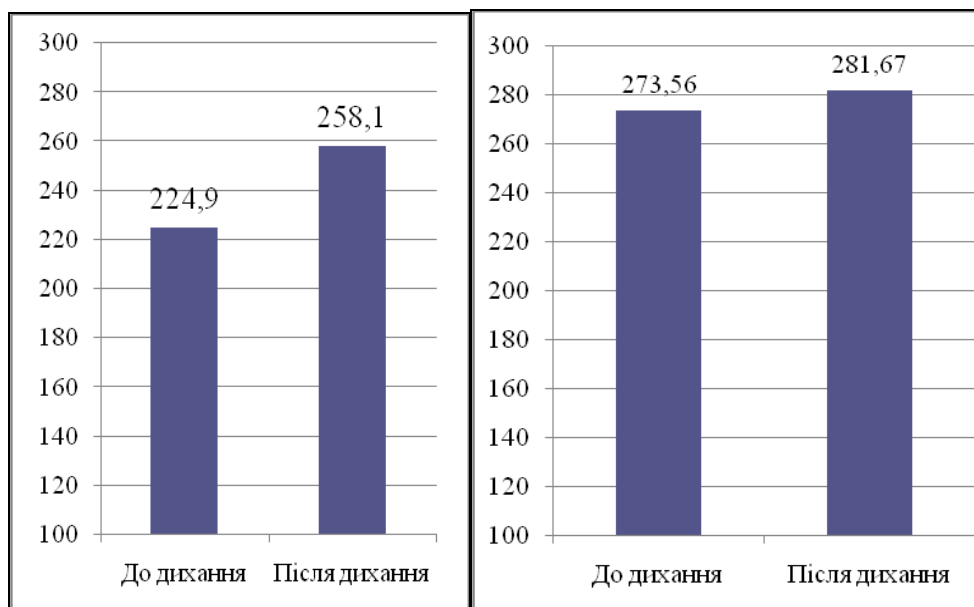

Рис. 3. Показники енергетичного обміну, зліва направо: здорова молодь, студенти із порушенням зору.

Виходячи з даних рис. 3, можна говорити про перевищення рівня норми енергетичних ресурсів організму у студентів із вадами зору (норма 220–250), що свідчить про перевагу в організмі компенсаторних механізмів над механізмами регуляції. Звідси виникає необхідність урівноваження процесів катаболізму/анаболізму в слабозорих студентів, адже

організм забагато енергії тримає в запасі, тоді як у нормі вона повинна витратитися в процесі життєдіяльності. Як видно з рис. 3, дихальна гімнастика підвищила показник енергетичного обміну у двох групах, причому значно (17%) він змінився у здорових студентів, а у слабозорих він говорить про максимальний ліміт, котрий необхідно взяти до уваги

Метод біологічно зворотнього зв'язку — це передача людині додаткової, не передбаченої природою інформації про стан її органів та систем у доступній, наглядній формі. На її основі людина здатна включати механізми саморегуляції та цілеспрямовано використовувати величезні функціональні можливості організму з метою вдосконалення своїх функцій у нормі.

Фрактальність ССС у здорової молоді зросла на 9 у.о. (72–81), у слабозорих — на дві (80–82). Норма показника фрактальності є 80–100, що говорить про злагоджену роботу серця та організму по відношенню до ССС.

Картування біоритмів мозку (показник психоемоційного стану) наглядно демонструє знижені резерви управління у студентів із порушенням зору як до, так і після корекційного дихання. Це означає, що у слабозорих студентів існує перенапруження нервової системи та ознаки втоми.

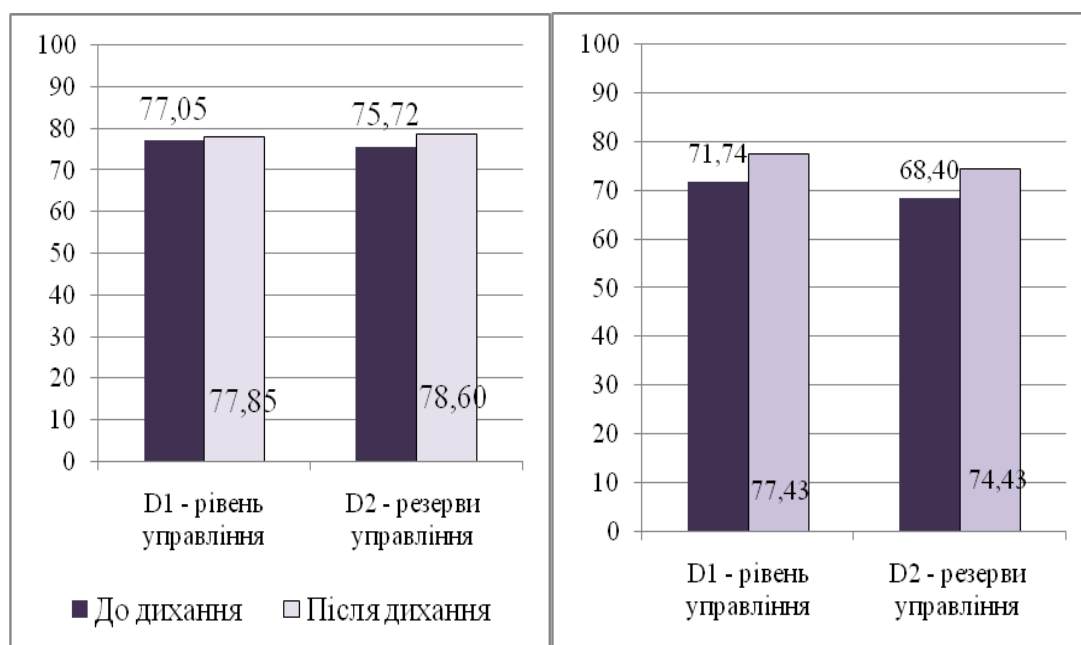

Рис. 4. Картування біоритмів мозку, зліва направо: здорова молодь, студенти із порушенням зору.

Висновки і перспективи подальшого розвитку дослідження

В результаті проведеного дослідження нами було зроблено наступні висновки:

1. Проведений спектральний порівняльний аналіз ритму серця здорових студентів та студентів з порушенням зору дозволили виявити суттєві розбіжності у функціональних характеристиках, активності вегетативної регуляції, енергетичного обміну серед осіб з порушенням зору, а саме: переважно парасимпатичне регулювання, надмірний енергетичний резерв, порушення в регуляції компенсаторних механізмів, збільшений тотальний спектр частот.

2. З метою корекції та збереження здоров'я студентів було апробовано біокерувальне дихання, що дозволяє зняти напругу та поліпшити роботу ССС. На практиці БЗД дало позитивні результати: зменшилась напруга, зросли резерви ССС як у здорових, так і в слабозорих студентів.

3. Здійснено вивчення стану здоров'я здорових студентів та студентів із порушенням зору.

В подальшому планується визначити ефективність розробленої програми діагностики поряд з керувальним диханням на рівень функціонування студентів, зокрема на студентів із порушенням зору, з метою визначення механізмів покращення їх оздоровлення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Іванова І. О. Проблеми профілактики захворювань та фізичного розвитку дітей // Соціальна психологія. – 2008. № 5 — С.13–16.
2. Ковиліна В. Г. Корекція рухових якостей дітей середнього дошкільного віку з порушенням зору. Автореф. Дис. канд. біол. н Н: 13.00.03. — О., 2004. — 21 с.
3. Особливості розвитку координаційних здібностей дітей старшого дошкільного віку з порушенням зору / Н. І. Воловик, НПУ імені М. Драгоманова // Педагогічні, психологічні та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту: наукова монографія за редакцією Єрмакова С. С. — Х.: ХДАДМ (ХХП), 2006. – №9. — 166 с., с.36–39.
4. Редька І. В. Особенности биоэлектрической активности сердца и регуляции сердечного ритма у слабовидящих детей дошкольного возраста. / И. В. Редька // Украинский медицинский альманах. — 2008. – Том II, №3. — С. 132–135.
5. Редька І. В. Особливості кардіореспіраторної системи слабозорих дітей дошкільного віку / І. В. Редька. Автореф. канд. біол. н Н: 03.00.13. — Х.: 2009. — 21 с.
6. Щербина Т. І. Фізіологічні особливості функціонування серцево-судинної та дихальної системи у слабозорих дітей молодшого шкільного віку / Т. І. Щербина. Дис. к. б. н. — Харків. – 2005. — 168 с.

УДК 612.6. – 053.6 «712»

РЕПРОДУКТИВНЕ ЗДОРОВ'Я СУЧАСНИХ ПІДЛІТКІВ: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЗБЕРЕЖЕННЯ

Рибалка О. Я.

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г.Короленка
Полтава, Україна

У статті розглядаються основні причини порушення репродуктивного здоров'я сучасних підлітків. Наводяться статистичні дані про захворювання, які впливають на стан репродуктивного здоров'я. Висвітлюються проблеми статевого виховання сучасної молоді.

Ключові слова: репродуктивне здоров'я, підлітки, статево виховання, аборт, підліткова вагітність, статева зрілість, соціальна зрілість.

В статье рассматриваются основные причины нарушения репродуктивного здоровья современных подростков. Приводятся статистические данные относительно заболеваний, влияющих на состояние репродуктивного здоровья. Освещаются проблемы полового воспитания молодежи.

Ключевые слова: репродуктивное здоровье, подростки, половое воспитание, аборт, подростковая беременность, половая зрелость, социальная зрелость.

O.J. Rybalka. Reproductive health of modern teenagers: problems and ways of maintainance

Principal reasons of violation of reproductive health of modern teenagers are examined in the article. Statistical information over is brought in relation to diseases, influencing on the state of reproductive health. Light up the problems of sexual education of young people.

Keywords: reproductive health, teenagers, sexual education, abortion, juvenile pregnancy, puberty, social maturity.

Постановка проблеми. Завдання зміцнення й забезпечення здоров'я молодого покоління повинна ставити перед собою кожна держава, прагнучи зберегти свій народ. Надто ж це актуально для України, яка сьогодні знаходиться в глибокій демографічній кризі, оскільки починаючи з 1991 року приріст населення є від'ємним.

Сьогодні на зміну переважно економічним стимулам народження дітей у минулому, дедалі відчутніше приходять духовно-моральні: глибока моральна і психологічна потреба у своїй дитині, бажання мати її від коханого чоловіка чи жінки; прагнення відтворити в дітях себе, повторити разом з ними життєвий шлях; надія і впевненість у майбутній духовній

спорідненості з дітьми та внуками, що скріплюють кровно-родинний союз; іменна гордість, гордість за своє прізвище. В сучасних умовах середня сім'я в Україні складається здебільшого з 3 чоловік і майже третина сімей — з 4–5 чоловік, а отже, актуальність збереження репродуктивного здоров'я продовжує зростати.

Аналіз наукових досліджень. Наукова цінність проблеми репродуктивного здоров'я на сьогодні є досить актуальною серед дослідників різних аспектів життя людини. Вагомою вона є і в сфері педагогіки, оскільки саме виховання молодого покоління вирішує низку актуальних проблем.

В основі відповідних напрямків виховного впливу знаходяться сьогодні положення, що розкриваються у працях Говорун Т. В., Каган В. Е., Кікінеджи О. М., Кон І. С., Кравець В. П., Лукашук-Федик С. В., Плахтій П. Д., Юнда І. Ф., Юнда Л. І. та ін., характеризуючи медико-біологічні, соціальні та педагогічні аспекти репродуктивного здоров'я.

Негативні показники здоров'я дітей та підлітків (у першу чергу дівчаток) ведуть до формування замкнутого кола: хвора дівчинка, хвора дівчина, хвора жінка, хвора мати — хвора дитина. Тому важливе завдання як медиків, так і педагогів та батьків розірвати це коло.

Метою даної статті є розкриття проблеми збереження репродуктивного здоров'я в контексті навчально-виховного процесу загальноосвітньої школи.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що формування здоров'я, в тому числі і репродуктивного, в дитячому і підлітковому віці залежить від спадкових факторів, способу життя сім'ї, в якій росте дитина, стану навколишнього середовища та інших чинників.

За останні роки народжуваність в Україні зменшилась майже на 40%. У зв'язку з забрудненням навколишнього середовища, нездоровим способом життя, безвідповідальним ставленням до свого репродуктивного здоров'я виникають різні ускладнення при виношуванні дитини. Близько 85% вагітних жінок хворі на різні грибкові й вірусні захворювання статеві системи. І, як наслідок, на 100 новонароджених тільки 5–7 дітей є здоровими; кожне третє немовля має певні генетичні вади, а кожна 17 дитина народжується психічно неповноцінною. Основними причинами дитячої смертності є вроджені вади, патологія органів дихання, інфекційні хвороби, нещасні випадки, травми, отримані при народженні [6].

Унаслідок зниження народжуваності спостерігається зменшення кількості підлітків віком 15–17 років, які складають репродуктивний потенціал нашої країни. Саме ці юнаки й дівчата в найближчий час будуть визначати приріст населення. Але у багатьох із них відзначається затримка статевого розвитку. До того ж, на сьогодні в цілому збільшилась кількість гінекологічних захворювань у дівчаток-підлітків.

Статистичні дані свідчать, що до 30% сімей страждають бездітністю, причому 40% з них — із причин безплідності чоловіка. Крім того, молодь, яка вступає в ранні статеві зв'язки, до створення ними нової молодої сім'ї, збільшує ризик безплідності, що спричиняється абортами, запальними та інфекційними захворюваннями статеві системи [4].

Статистика засвідчує постійне зростання безплідності та нездатність багатьох жінок виносити і народити дитину. Жіноче та чоловіче безпліддя зумовлене багатьма причинами. Серед них на першому місці знаходяться запальні процеси різної етіології. В структурі хронічної патології дівчат дітородного віку інтенсивно зростає патологія ендокринної системи, збільшується частота ураження статевої і сечостатевої системи. Навіть серед дівчат 15-17 років майже 8% страждають на запалення жіночих статевих органів, які в основному є ускладненням після штучного переривання вагітності. Серед причин негативних змін стану репродуктивного здоров'я жінок велика кількість абортів у молодому віці посідає одне з головних місць. 75% вагітностей у ранньому віці закінчуються перериванням. Офіційна статистика в нашій країні свідчить про те, що протягом року у нас проводиться від 370 до 450 тисяч таких операцій, а за неофіційними даними ця цифра сягає мільйона. 15% усіх абортів роблять неповнолітні. На 100 народжуваних припадає 101 аборт. Серед наслідків підліткового сексуального життя — патології при вагітності та пологах, низький рівень

здоров'я новонароджених та безпліддя. 70% ранніх вагітностей закінчуються недоношеністю плоду, 15% — викиднями.

Другий за значенням шкідливий чинник — захворювання, що передаються статевим шляхом (ВІЛ/СНІД, сифіліс, гонорея, трихомоніаз, статевий герпес, мікплазмоз, токсоплазмоз, хламідіоз та ін.), кількість яких останнім часом значно зросла, особливо серед підлітків та молоді, яким часто притаманна низька культура статевої поведінки та безвідповідальне ставлення до свого здоров'я, зокрема до репродуктивного [4].

До причин, які негативно впливають на стан репродуктивного здоров'я, відноситься також порушення санітарно-гігієнічних вимог до навчально-виховного процесу, перевантаження навчальною роботою, неправильний підбір парт відповідно до зросту учнів, нераціональне харчування, гіподинамія, фізичні та емоційні навантаження, шкідливі звички, захоплення комп'ютером. Праця на комп'ютері викликає не лише порушення, пов'язані з гіпокінезією та погіршенням зору. Відомо, що під час дії електромагнітного випромінювання відбуваються патологічні біохімічні, гормональні порушення та зниження опірності організму за рахунок змін у кровотвірних органах.

Значний внесок щодо збереження репродуктивного здоров'я майбутніх матерів вносять дослідження з гігієнічної діагностики донозологічних станів у дівчат, які перебувають у різних навчальних закладах. Харківським НМУ розроблено алгоритм диспансерного спостереження за ученицями, що навчаються з використанням комп'ютерних технологій, спрямований на ранню діагностику патологічних змін статевого розвитку. Визначено роль судинних порушень у виникненні розладів менструальної функції у дівчат-підлітків [1].

Однією з особливостей підліткового віку є великий розрив у часі між статевим дозріванням підлітків і соціальною зрілістю, економічною самостійністю. Широке коло сексуальних виявів у цьому віці обумовлене не тільки біологічними, але і соціокультурними факторами. При цьому сексуальна активність у підлітка може значною мірою випереджати соціальну зрілість та потребу. Підлітки, будучи статево зрілими з морального та фізіологічного погляду, ще не готові до самостійної побудови сім'ї.

Для адекватного розуміння підліткової сексуальності педагогові необхідно враховувати три обставини. Перша полягає в тому, що сексуальність ізольована від інших складових кохання, які класично визначають як розум, так і душу. Дружба, повага та бажання не поєднуються, і у хлопчиків цей розлад особливо драматичний. Відомо, що в деяких людей започаткований і не розв'язаний у цьому віці конфлікт духовного і тілесного зберігається протягом усього життя, заважаючи нормальним статевим взаєминам.

Друга обставина полягає в тому, що переживання статевого потягу, яке тільки в цьому віці набуває особливих еротичних форм, часто виявляється набагато сильнішим за сам потяг.

Нарешті, третя обставина: сексуальна поведінка на цьому етапі носить характер переважно сексуального експериментування, що може закінчитися як у цілому позитивними для подальшої дорослості, так і негативними, психотравмуючими, шкідливими з важко коригованими наслідками, як це, на жаль, часто буває [2].

За опублікованими у спеціальних джерелах даними, у віці до 12 років статеві стосунки почали 2,2% юнаків і 0,5% дівчат. У віці 12–14 років – 20,9% юнаків і 6,2% дівчат, у віці 15–18 років — відповідно 70,9% і 70,5%. Вік «сексуального дебюту» в Україні знижується. Досвід європейських країн, які пережили «сексуальну революцію» у 60-х та 70-х роках, свідчить, що ця тенденція зберігатиметься, доки показник не досягне близько 15 років. Швидкість цього процесу залежить від соціального ставлення до статевої відносин, а також інформованості підлітків про власне репродуктивне здоров'я та догляд за ним [5].

Сучасні підлітки та молодь виховуються в складній соціально-економічній ситуації. Значний вплив на формування світогляду і статевої поведінки молоді мають ЗМІ, які заохочують їх до шкідливих звичок. Відзначено негативний вплив порнографії у багатьох інформаційних полях, у тому числі пропаганда сексуального насильства. В наш час вживання алкоголю в різних його іпостасях (пиво, вино, горілка, ром-кола і т. п.), наркотичних речовин (серед школярів переважає куріння коноплі, вживання трамадолу і

маріхуани), а також і тютюнопаління стали патологічно необхідними атрибутами проведення вільного часу молоді. Вживання алкоголю і тютюнопаління стало майже сенсом життя серед значної частини молоді. Нікотин, який містить цигарковий дим, негативно діє на репродуктивну систему як жінки, так і чоловіка. Особливо шкідлива його дія на підлітковий організм через різні ураження внутрішніх органів. Хоча, при анкетуванні учнів підліткового віку (проанкетовано 40 чол.), було з'ясовано що в поведінці сучасної молоді (дівчат і хлопців) всім опитаним найбільш не подобаються поширені шкідливі звички.

Гостра проблема раннього початку статевого життя серед підлітків виявляється і в тому, що майже в кожній школі трапляються випадки підліткової вагітності, яка переважно закінчується абортom. Цікавим і невтішним фактом є те, що 22,5 % дітей віком від 14 до 17 років вважають, що початок статевого життя в 13–15 років є цілком нормальним явищем. 25% відповіли на це запитання, що вони не вбачають в цьому нічого поганого. Лише 25 % опитаних вважають початок статевого життя в 13–15 років явищем, що негативно впливає на здоров'я, і 12,5 % засуджують це. На момент проведення дослідження 15% з 40 опитаних підлітків уже мали статевий контакт з особою протилежної статі.

Разом з тим, 25 % старшокласників стверджують, що в школі з ними не проводиться роз'яснювальна робота щодо статевої поведінки, а 32,5% підлітків відзначають, що на тему статевого життя з ними не розмовляють і вдома батьки. Про низький рівень знань і малу поінформованість свідчить також той факт, що старшокласники не можуть назвати більшість наслідків початку статевого життя в ранньому віці: 65 % відмітили незаплановану вагітність; 60 % — венеричні захворювання; 22,5 % — психологічні травми, стрес, депресію; лише 15 % згадали про аборт і 7,5 % — про безпліддя.

При високій статевій активності молоді знання про контрацепцію також не вражають: 72,5 % опитаних знають про презервативи, 55 % написали про таблетки, але жоден не уточнив більше ніякої інформації про них, 20 % чули про внутрішньоматкові спіралі і лише 7,5 % написали про гормональні препарати.

На запитання, якими будуть ваші дії, якщо подруга завагітніла — 17,64% хлопців відповіли, що це її проблеми; 11,76 % порадять зробити аборт, 29,4% одружаться і 41,17 % опитуваних ніколи не задумувались над цим.

На запитання для дівчат, якими будуть дії, якщо ви завагітнієте до повноліття — 30,4 % представниць прекрасної статі відповіли, що зроблять аборт, а 39,13 % — погодились народити і виховувати дитину.

Результати опитування свідчать, що підлітки не володіють достатньою інформацією стосовно негативних наслідків раннього початку статевого життя та шкідливих звичок на ріст і розвиток організму, на здоров'я, особливо репродуктивне.

Висновки

Для покращення стану здоров'я в першу чергу необхідно виховати в підлітків і молоді культуру статевої поведінки, формувати здоровий спосіб життя. Насамперед саме в сім'ї у дитини формується позитивна чи негативна мотивація стосовно збереження і зміцнення свого здоров'я, ведення здорового способу життя. А в підлітковому віці ставлення до свого здоров'я набуває особливого значення.

Тому необхідна систематична робота з підлітками щодо формування моральності і ціннісного ставлення до свого здоров'я, ведення здорового способу життя. Таку роботу необхідно починати в сім'ї, продовжувати в школі і вищому навчальному закладі.

Шляхи розв'язання проблем статевого виховання підлітків і молоді повинні вибудовуватись згідно сучасних світових педагогічних тенденцій, що пов'язано з входженням України до світового освітнього простору, але із обов'язковим урахуванням набутого українським народом історичного досвіду виховання молоді.

ЛІТЕРАТУРА

1. Коренев М. М., Даниленко Г.М., Подрігайло Л.В., Бориско Г.О. Роль проблемної комісії МОЗ та АМН України «Охорона здоров'я дітей шкільного віку та підлітків» в міжгалузевій співпраці щодо збереження

- та зміцнення здоров'я дітей / Мат. науково-практичної конференції з міжнародною участю «Моніторинг здоров'я школярів: міжсекторальна взаємодія лікарів, педагогів, психологів». – Харків: 2009 – С 3-11.
2. Майерс Д. Социальная психология. Пер. с англ / Д. Майерс. — СПб.: Издательство «Питер», 1999. — 688 с.
  3. Навроцька Г. М. Це треба знати всім / Г. М. Навроцька. — К.: Техніка, 2003. — 136 с.
  4. Рендюк П. Г. Соціологія сім'ї та шлюбу: лекція для студентів пед. вузів / П. Г. Рендюк / Полт. держ. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. — Полтава, 2002. — 60 с.
  5. Рибалка О. Я. Статеве виховання підлітків. Навчально-методичний посібник для вчителі загальноосвітніх шкіл / О. Я. Рибалка. — Полтава, 2006. — 72с.
  6. Страшко С. В. та ін. Інфекційні хвороби, що набули соціального значення // Додаток до підручника з основ медичних знань для студентів усіх спеціальностей вищих педагогічних навчальних закладів. / С. В. Страшко — Київ: Освіта України, 2006. — 56 с.

УДК 37.011.31 (017)

ЕТИЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ І МОРАЛЬНЕ ЗДОРОВ'Я ЯК СКЛАДОВІ ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ УЧИТЕЛЯ ГУМАНІТАРНИХ ПРЕДМЕТІВ

Слесик К. М.

КВНЗ «Харківська академія неперервної освіти»

Харків, Україна

У статті виявлено тенденції сформованості гностичної складової етичної компетентності учителів гуманітарних предметів, здійснено визначення структури етичної компетентності і структури морального здоров'я педагога, намічено перспективи підвищення рівня етичної компетентності педагогів.

Ключові слова: етична компетентність, моральне здоров'я, гностична складова професійної компетентності учителя.

В статье обнаружены тенденции сформированности составляющей гностицизма этической компетентности учителей гуманитарных предметов, осуществлено определение структуры этической компетентности и структуры морального здоровья педагога, намечены перспективы повышения уровня этической компетентности педагогов.

Ключевые слова: этическая компетентность, моральное здоровье, гностицистическая составляющая профессиональной компетентности учителя.

In the article found out the tendencies of formed of constituent of gnosticism of ethic competence of teachers of humanitarian objects, determination of structure of ethic competence and structure of moral health of teacher is carried out, the prospects of increase of level of ethic competence of teachers are set.

Keywords: ethic competence, moral health, constituent of gnosticism of professional competence of teacher.

Актуальність проблеми: Модернізація системи освіти спрямована на забезпечення її якості відповідно до новітніх досягнень науки, культури і соціальної практики. В сучасних умовах модернізаційних змін дедалі більшої гостроти набуває проблема моральності особистості, що знайшла відображення в освітніх документах, зокрема в Національній доктрині розвитку освіти. Тому особливо актуальним стає питання формування етичної культури учнів, що має забезпечити професійно компетентний учитель.

Нові завдання школи саме і пред'являють все більше вимог до професійного боку у викладацькій діяльності, одним з найважливіших компонентів якої є етичний компонент. Це обумовлено тим, що в сучасному суспільстві виробництво і споживання заміняють стосунки людини з людиною на відношення речі з річчю.

Проблема професійної компетентності учителя завжди була предметом уваги науковців (Н. Кузьміна, А. Маркова, В. Сластьонін та ін.). В останні роки проводилась низка досліджень щодо визначення моделей професійної компетентності педагога (О. Білостоцька, Л. Карпова, І. Кулагіна, Л. Фрідман та ін.). Разом з тим, проблема етичної компетентності

учителя у формуванні етичної культури учнів не знайшла належного відображення в науковій літературі.

Метою статті є виявлення тенденцій у галузі сформованості етичної компетентності учителя гуманітарних предметів, визначення структури етичної компетентності і структури морального здоров'я педагога, визначення шляхів формування етичної культури педагогів.

Професійна компетентність педагога є складним індивідуально-психологічним утворенням на засадах теоретичних знань, практичних умінь, значущих особистісних якостей та досвіду, що зумовлюють готовність педагога до виконання педагогічної діяльності. Як зазначає О. Білостоцька, професійна компетентність розглядається як «особистісне утворення, єдність потребнісно-мотиваційної, операційно-технічної сфер особистості і самосвідомості (рефлексія); рівень професійної майстерності» [1, 296–297].

Поняття «професійна компетентність» є багатоаспектним, змінюється у відповідності з процесами, які відбуваються в суспільстві та освіті. Найбільш поширеними підходами до визначення структури професійної компетентності педагога є аксіологічний та системний. Ідея гуманізації освіти, що є наслідком втілення аксіологічного підходу в педагогіці, змінила звичні уявлення про мету освіти як формування систематизованих знань й умінь. Сьогодні стало очевидним, що від змісту і характеру спрямованості особистості залежить вирішення соціальних та економічних проблем. Ціннісні характеристики належать як до окремих подій, явищ життя, культури і суспільства в цілому, так і до суб'єкта, що здійснює різні види творчої діяльності, а в даному випадку — педагога. Virізняють цінності-цілі, цінності-засоби, цінності-відносини і цінності-якості. Вони «являють собою норми, що характеризують педагогічну діяльність...» [4, 116].

Розробляючи проблему педагогічної діяльності, Н. Кузьміна дотримується системного підходу до структури педагогічної діяльності. У цій моделі позначені п'ять функціональних компонентів: гностичний — становить сферу знань педагога; проектувальний — включає уявлення про перспективні завдання навчання і виховання; конструктивний — це особливості конструювання педагогом власної діяльності; комунікативний — специфіка взаємодії педагога з учнями; організаторський — система умінь педагога організувати власну діяльність [2, 32].

Аналіз вищеописаних підходів дозволив з'ясувати, що будь-який підхід до структури професійної компетентності (або діяльності) вчителя перш за все включає професійні знання педагога. Найважливішим складником компетентності вчителя, який приділяє увагу формуванню етичної культури учнів, є етичні знання: етичні поняття, етичні принципи, особливості змісту гуманітарних предметів, які сприяють формуванню етичної культури школярів. Під такою культурою у загальних рисах розуміють усвідомлену сформованість та гуманістичну спрямованість ціннісних орієнтацій, духовних потреб і мотивів поведінки в способі життя особистості, основою якого є служіння життю, людині [7].

Важливість етичної підготовки вчителя відмічали видатні педагоги минулого і сучасності (Я. Коменський, І. Песталоцці, А. Дістервег, К. Ушинський, В. Сухомлинський, Н. Щуркова та ін.). Ціла низка праць присвячена дослідженню психологічних, педагогічних і культурологічних аспектів формування моральних уявлень учителя, його ціннісних орієнтацій, переконань, принципів на різних етапах становлення його як фахівця (В. Давидов, Л. Мітина, В. Сластенін та ін.). Сьогодні сучасною педагогічною наукою визначений перелік професійно значущих і професійно необхідних якостей особистості вчителя (Ф. Гоноболін, Е. Гришин).

Разом з тим проблема етичної компетентності учителя належить до недостатньо розробленої в педагогічній науці. Не визначено зміст і структуру поняття «етична компетентність». Рівень вивченості проблеми нині недостатній для практичної розробки способів розвитку і підвищення етичної компетентності вчителя.

Поняття «етична компетентність» визначається як складне індивідуально-психологічне утворення на основі інтеграції теоретичних знань, практичних умінь в галузі етики і певного

набору особистісних якостей, обумовлює готовність учителя до етично адекватної поведінки в ситуаціях морального вибору» [8].

Пошук ефективних шляхів вирішення проблеми формування етичної компетентності учителя, недостатня наукова розробленість, теоретична і практична значущість привели нас до вибору теми нашого дослідження, в якому етична компетентність розглядається як чинник професійної підготовки вчителя. Проблема вищеназваної компетентності потребує додаткового теоретичного освітлення і в пошуках ефективних шляхів її формування. Суть професійної компетентності полягає в системній єдності професійних знань, досвіду, властивостей і якостей особистості, що дозволяють ефективно здійснювати свою діяльність, а також припускати особистий розвиток і вдосконалення.

Аналіз літератури в галузі моралі і здоров'я дозволив зробити висновок про структуру етичної компетентності педагога. До її складу входять такі складові: когнітивна (володіння вчителем знаннями етичної культури особистості та її складових), операційна, ціннісна складові, а також моральне здоров'я, під яким ми розуміємо стан морального благополуччя особистості. У свою чергу моральне здоров'я передбачає наявність моральних якостей у складі етичної компетентності педагога, комунікативні вміння. Насамперед, учитель повинен володіти емпатією — умінням бачити світ очима інших людей; доброзичливістю — здатність не тільки відчувати, але й показувати людям своє доброзичливе ставлення; автентичністю — уміння бути природним; відкритістю — готовність відкрити свій внутрішній світ, співвідносити свої вчинки із совістю — моральним контролером поведінки та ін.

Під поняттям «етична культура» прийнято розуміти три компоненти: етична свідомість (етичні знання, поняття, принципи, норми); етичні почуття і відносини: емпатія, співчуття, повага та ін.; етична діяльність і поведінка. Гностична модель професійної компетентності учителя щодо формування етичної культури учнів передбачає володіння педагогом знаннями у сфері етики, етичної культури та інструментальних підходів до формування її в учнів.

З метою визначення показників гностичної складової моделі етичної компетентності учителів гуманітарних предметів у межах діяльності факультету підвищення кваліфікації КВНЗ «Харківська академія неперервної освіти» було запроваджено анкету, яка пропонувала слухачам дати визначення або пояснити зміст восьми категорій етики, які є основними, і часто є предметом обговорення учителя й учнів у процесі навчання гуманітарних предметів (див. анкету).

Зміст анкети:

Дайте визначення або опишіть, що для Вас означають поняття: Добро — ... Зло — ... Гуманність — ... Суспільний обов'язок — ... Совість — ... Щастя — ... Честь — ... Гідність — ...

В опитуванні взяли участь слухачі курсів підвищення кваліфікації 6 груп: група № 1 — учителі етики (23 особи), група № 2 — учителі етики (25 осіб), група № 3 — учителі англійської мови (22 особи), група № 4 — учителі світової літератури (12 осіб), група № 5 — учителі історії (15 осіб), група № 6 — учителі української літератури (17 осіб) — усього 114 осіб. Результати опитування відображені в таблицях (умовні позначення: П — правильна відповідь; Ч — частково правильна відповідь; Н — неправильна відповідь; Н/в — не визначене поняття; В — вузьке відображення сутності поняття «щастя» («замикання» в собі і своїй сім'ї); Ш — широке відображення того самого поняття). З метою інтерпретації результатів та здійснення обґрунтованих висновків доцільно спочатку навести визначення, зазначені у науковій літературі (*Примітка).

*Примітка. «Добро — категорія етики, що відповідає змісту вимог моральності...»; «Зло — морально-етична категорія, що є найбільш узагальненим відображенням уявлень про аморальне, те, що суперечить вимогам моралі...»; «Обов'язок — одна з основних категорій етики; суспільна необхідність, відображена у моральних вимогах...»; «Совість — категорія етики, яка характеризує здатність людини здійснювати моральний самоконтроль...»; «Щастя — поняття моральної свідомості, що означає такий стан людини, який відповідає найбільшому внутрішньому задоволенню умовами свого буття, повноті й осмисленості

життя, здійсненню свого людського призначення»; «Честь — поняття моральної свідомості і категорія етики..., яка розкриває ставлення людини до самої себе і ставлення до неї з боку суспільства» [6, 72, 77, 86, 289, 306, 356]; «Гідність — сукупність високих моральних якостей і повага цих якостей у самому собі»; «Гуманний — спрямований на благо інших, людинолюбний і чуйний» [6, 149, 177].

Порівняння результатів опитування слухачів груп може дозволити отримати значну кількість даних для висновків. Межі статті не дозволяють здійснити опис усіх порівнянь, тому обмежимося порівнянням за кількістю правильних і неправильних відповідей. Так, найбільшу кількість правильних відповідей надали учителі історії (32 відповіді) та англійської мови (26 відповідей). Слухачі інших груп надали приблизно однакову кількість правильних відповідей, яка коливається в межах від 16 до 21. Вражає те, що серед груп, які дали найбільше неправильних відповідей, дві групи учителів етики (відповідно 41 і 49 відповідей); вчителі англійської мови дали 57 несумісних із суттю понять відповідей, а у вчителів української мови та літератури їх відмічено 59. Найкраще у цьому переліку виглядають відповіді вчителів світової літератури — 26 неправильних відповідей. Показовим також є те, що зафіксовано сумарно 116 випадків не визначення понять. Підрахунок показав, що правильних відповідей загалом — 14%, таких, що не розкривають сутність понять — 86%.

Аналіз результатів засвідчив: значну складність викликало визначення понять «добро» і «зло»; поняття «гуманний» трактується більшістю недостатньо точно; поняття «совість» має різні тлумачення, які іноді значно розходяться з його сутністю»; найменшу кількість правильних визначень учителі дали відносно понять «честь» і «гідність»; переважна більшість учасників опитування досить вузько трактують поняття «щастя», обмежуючи його розуміння сімейною радістю і здоров'ям близьких людей. Для того, щоб аналіз таблиць набув більш чіткого конкретного обґрунтування, наведемо кілька, найбільш яскравих висловлювань слухачів: «гідність — культура поведінки, бути коректним»; «добро — це коли тобі дають те, що просиш»; «зло — якість людини, що погано впливає на себе»; «суспільний обов'язок — допомога державі»; «честь — це правила»; «добро — одна з найкращих рис українського народу»; «гідність — вміти триматися в суспільстві, здатність до рішучих дій»; «гідність — це патріотизм»; «щастя — це комфорт»; «добро — почуття, яке в наш час не трапляється»; «бути гуманним сьогодні нікому не потрібно». Можна сказати, що ці вислови не потребують коментарів (див.рис. 1).

Отже, говорити про якість формування етичної культури в процесі навчання гуманітарних предметів важко, якщо більшість учителів неправильно тлумачать моральні категорії, а отже — не зможуть сприяти розумінню цих понять учнями. Проведене дослідження виявило, що показники гностичної складової етичної компетентності вчителів суспільно-гуманітарних предметів недостатньо відповідають визначенню у науці дефініціям етичних категорій. Отже, вчителі відповідних фахових напрямів не мають достатньої культурологічної та професійної підготовки, що не дозволяє забезпечувати якісне навчання етики і формування етичної культури учнів основної школи в процесі вивчення гуманітарних дисциплін. Це свідчить про необхідність посилення професійної підготовки учителів гуманітарних предметів у вищих навчальних закладах і закладах післядипломної освіти. Необхідним є запровадження у систему підвищення кваліфікації спеціальних курсів з формування етичної культури учнів для вчителів не лише етики, а й інших гуманітарних предметів.

З метою подолання бездуховності громадян і підвищення професійної компетентності учителів етики у КВНЗ «Харківська академія неперервної освіти» створена система спеціальних курсів за цими напрямками.

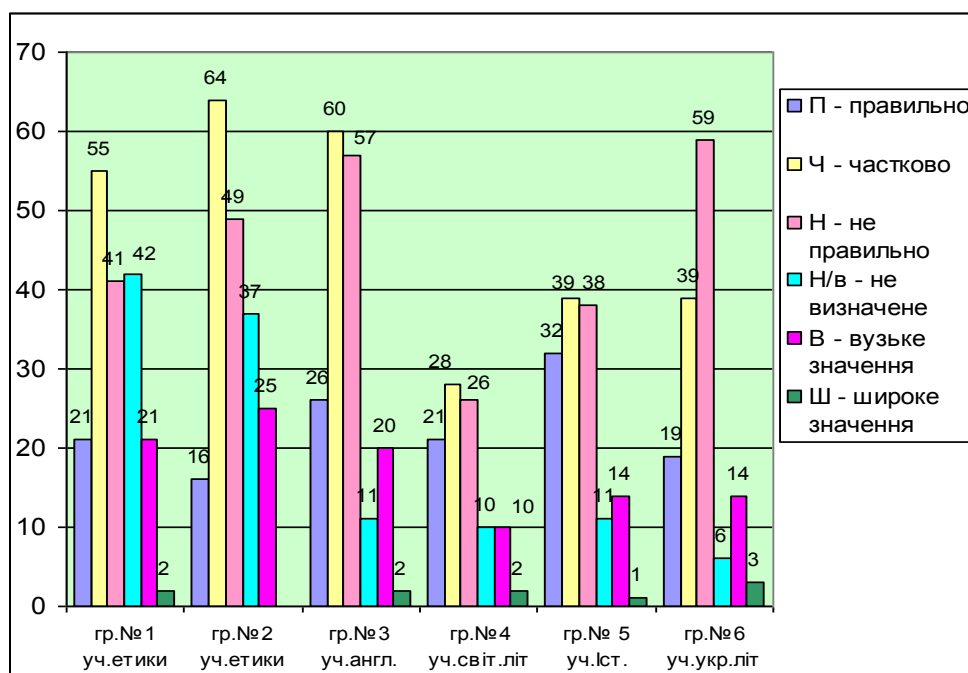

Рис 1. Узагальнений результат анкетування учителів

У структурі цієї навчальної системи уведено три спецкурси для вчителів, зокрема: «Християнська етика в українській культурі», «Викладання предмету «Етика» у 5–6 класах ЗНЗ», «Православна культура Слобожанщини». У системі підвищення кваліфікації учителів працює постійно діючий семінар для вчителів етики за темою «формування етичної культури учнів ЗНЗ». За аналогічною темою працює творча група вчителів загальноосвітніх навчальних закладів м. Харкова і області. У 2011 році завершився перший етап цієї роботи. Проводиться моніторинг якості знань і компетентності учителів етики. Під час проведення спецкурсів використовуються найрізноманітніші організаційні форми роботи: лекції, семінари, тренінги, проектні роботи слухачів та ін.

На новому етапі роботи зусилля працівників академії слід спрямувати на формування мотивації вчителів до самоосвіти і самовдосконалення. Позитивна мотивація педагогів — один з кроків до успішного поступу етичної освіти, до підвищення її якості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білостоцька О. В. Компетентність викладача як умова підвищення ефективності науково-дослідницької роботи студентів / О. В. Білостоцька // Наука і соціальні проблеми суспільства: якість, культура, духовність: Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції, 20-21 травня 2008 р.. У 2 ч. / Харківський національний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди. – Харків, 2008. – Ч. 1. – 475 с. – С. 296 – 297.
2. Кузьміна Н. В. Способности, одаренность, талант учителя / Н. В. Кузьміна — Л.: Знание, 1985. — 32 с.
3. Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова // Российская академия наук. Ин-т русского языка им. В. В. Виноградова. – 4-е изд., доп. — М.: Азбуковник, 1999. — 944 с.
4. Педагогика: учебное пособие для студентов педагогических учебных заведений / В. А. Сластенин, И. Ф. Исаев, А. И. Мищенко, Е. Н. Шиянов. – 4-е изд. — М.: Школьная пресса, 2002. — 512 с.
5. Словарь по этике / Под ред. О. Г. Дробницкого и И. С. Кона. – Изд. Второе. — М.: Изд-во полит литературы, 1979. — 397 с.
6. Шемшурин А. И. Основы этической культуры: книга для учителя / А. И. Шемшурин. — М.: Владос, 1999. — 112 с.
7. Равен Джон. Компетентность в современном обществе. Выявление, развитие и реализация / Джон Равен — М., 2002. — 285 с.

ЗДОРОВ'Я УЧНІВ ТА СТУДЕНТІВ — ЧЕРЕЗ ОСВІТУ

УДК 371: 378

ІДЕЇ ГУМАНІЗАЦІЇ ОСВІТИ ТА ВИХОВАННЯ В СУЧАСНІЙ ПЕДАГОГІЧНІЙ ПРАКТИЦІ

Водолазька О. М.

Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна
Харків, Україна

У статті розглядаються питання та основні риси гуманізації освіти й виховання в педагогічній практиці сучасного соціуму. Розглянуто вплив теоретичної розробленості даної проблеми та ступінь її практичного рішення на суспільний розвиток.

У статті обґрунтована мета та необхідність гуманізації сучасного суспільства, а також пріоритети та головні педагогічні ідеї гуманізації сучасної освіти.

Ключові слова: гуманізація, освіта, виховання.

В статье рассматриваются вопросы и основные черты гуманизации образования и воспитания в педагогической практике современного социума. Рассмотрено влияние теоретической разработанности данной проблемы и степень ее практического решения на общественное развитие.

В статье обоснована цель и необходимость гуманизации современного общества, а также приоритеты и главные педагогические идеи гуманизации современного образования.

Ключевые слова: гуманизация, образование, воспитание.

In this paper, and the main features of the humanization of education and training in the pedagogical practice of modern society. The effect of the theoretical elaboration of the problem and the degree of practical solutions to social development.

In the article the purpose and need for the humanization of modern society, as well as the priorities and main pedagogical idea of humanization of modern education.

Keywords: humanistic, education, unbringing.

Постановка проблеми. Гуманістичні ідеали доброти, краси, справедливості, моральних відносин між людьми давно увійшли в золотий фонд нашої культури. Вони завжди визначали і високе значення діяльності педагогів минулого та сучасності. Сьогодні, коли частина ідеалів втрачена, знову зростає інтерес до механізму їх відтворення. Проблема зводиться до того, щоб реалізувати гуманістичні ідеали в таких соціальних інститутах, як сім'я, сучасна школа, заклади професійної освіти в умовах сучасного соціуму з його суперечностями, соціально-економічною кризою, дегуманізацією особистості.

Аналіз актуальних досліджень. Окреслена проблема була і є предметом досліджень у різні історичні часи. Причому в науковій літературі вона розглядається з точки зору різних наук: філософії, педагогіки, психології, історії тощо. Так, відомий педагог середини XIX ст. Фрідріх Адольф Вільгельм Дістервег, якого називали учителем німецьких учителів, висував загальнолюдську мету виховання: служіння істині, добру, красі: «У кожному індивідуумі, в кожній нації повинен бути вихований спосіб думок, названий гуманністю» [2]. Великий російський письменник і педагог Лев Миколайович Толстой бачив в педагогічній професії перш за все гуманістичний початок, який знаходить своє вираження в любові до дітей. Він писав: «Якщо вчитель має любов до своєї справи, він буде гарним учителем. Якщо вчитель

має любов тільки до учня, як батько, мати, він буде краще того вчителя, який прочитав усі книги, але не має любові ні до справи, ні до учнів. Якщо вчитель поєднує в собі любов і до справи, і до учнів, то він — досконалий учитель» [6,362].

У 50–60-і рр. ХХ ст. найбільш вагомий внесок у теорію і практику гуманістичного виховання зробив В. О. Сухомлинський. Його ідеї «громадянськості й людськості» в педагогіці знайшли відображення у сучасному житті.

Виховання заради щастя дитини — гуманістична теза педагогічних праць В. О. Сухомлинського, а його практична діяльність є доказом того, що без віри в можливість дитини, без довіри до неї, вся педагогічна мудрість, всі методи і прийоми навчання й виховання не дійсні

Карл Роджерс, який є одним із засновників сучасного гуманістичного напрямку в західній педагогіці та психології стверджував, що суспільство сьогодні зацікавлене у величезній кількості конформістів. Це пов'язано з потребами промисловості, армії, неспроможністю і, головне, небажанням багатьох, починаючи від рядового учителя і до керівника вищого рангу, розлучитися зі своєю, нехай і маленькою, але владою. Він підкреслював, що нелегко стати глибоко людяним, довіряти людям, поєднувати свободу з відповідальністю [1].

Метою статті є висвітлення ідей гуманізації освіти та виховання в сучасній педагогічній практиці.

Виклад основного матеріалу. Головними педагогічними ідеями гуманізації освіти й виховання є відродження загальнолюдських цінностей, далеких від насильства та агресії, передача підростаючому поколінню емпіричного досвіду пізнання світу та світової практики в таких видах діяльності, як навчання, праця, культура тощо. Ці ідеї лягли в основу гуманістичної педагогіки.

Еволюція цих ідей в педагогічній теорії та практиці прослідковується протягом всього розвитку людства й віддзеркалюється як у світових, глобальних проблемах суспільства, так і в індивідуально-особистих проблемах кожної людини. Ідеї гуманізації стосуються взаємовідносин людей у суспільстві, в сім'ї, в закладах освіти. Ці ідеї торкаються питань збереження фізичного і духовного стану учасників освітнього та виховного процесів, їх соціального статусу.

На межі третього тисячоліття в українському суспільстві народжується нова система суспільних цінностей. На зміну минулого соціального досвіду приходить новий досвід, оснований на визнанні особистих прав і свобод. Все голосніше звучить останнім часом головна загроза соціокультурної ситуації — дегуманізація людини. Дегуманізація, що виступає на рівні відчуження людини від праці, суспільства, культури, має ще один невіддільний логічний та здоровому глузду аспект, а саме: втрата людиною своєї людської сутності — людяності. Розкрадання природних ресурсів та руйнування природного середовища. Все це викликає необхідність перегляду «технократичної парадигми» суспільства. Єдиною альтернативою технократичному виклику може стати гуманістична парадигма, що проголошує людину вищою цінністю на землі й вирішує проблеми «людина і світ», «людина і природа», «людина і суспільство», «людина і людина» на основі загальнолюдських цінностей.

Проблема гуманізації — це не лише проблема сім'ї та системи освіти, а глобальна, загальнолюдська проблема, яка має широке філософсько-антропологічне, соціальне і навіть політичне значення, оскільки від її рішення залежить побудова суспільного розвитку. Вирішення проблеми гуманізації суспільства спрямоване на те, щоб економічний і науково-технічний розвиток відбувався на благо людини, на створення моральної гармонії в світі, а також на те, щоб сама людина мала всі можливості для гармонічного розвитку та протягом всього життя прагнула цього.

У філософії діалектичного матеріалізму людина розглядається як вища цінність суспільства. У зв'язку з цим методологічною основою дослідження гуманізації освіти та виховання може виступати діалектико-матеріалістична аксіологія — філософське вчення про

природу цінностей. Під впливом історичних умов ієрархія цінностей змінюється, гуманізація викликає до життя таку ціннісну орієнтацію, як «людина — вища цінність». Дана орієнтація характеризує гуманістичний зміст мотивів поведінки сучасної людини.

Що стосується освіти, то її гуманізація на сучасному етапі розвитку суспільства являє собою соціально-педагогічний феномен, що відбиває сучасні суспільні тенденції в побудові і функціонуванні всієї системи освіти. Мета гуманізації в освіті має зовнішню та внутрішню спрямованість. Так, зовнішня проявляється у сприянні життєзабезпечення суспільства при даних конкретно-історичних умовах, у розвитку загальної культури людства. У внутрішній меті враховується той факт, що в сучасному, швидко мінливому світі знання, уміння та навички є явищами несталими. Вони достатньо швидко втрачають необхідну їм стабільну відповідність реальним явищам і процесам. У світлі цього, випускник освітнього закладу повинен бути не тільки «утримувачем» акцій-знань, але й активним та творчим користувачем. Йому необхідно вміти долати шаблони мислення і дій, які віджили свій час. Пріоритетом гуманізації освіти є збереження психічного і фізичного здоров'я учасників навчального процесу.

На питання, що таке гуманізація освіти, в педагогічній літературі ми знаходимо такі відповіді: гуманізація освіти – це створення умов, спрямованих на олюднення шкільного життя, на розвиток здібностей учнів, їх самореалізації; це духовна і моральна орієнтація практичної педагогіки на систему моральних цінностей, ядром якої є учень як особистість; це багатоплановий процес, що включає багато проблем, пов'язаних з особистістю вчителя. Йому належить важлива роль у побудові гуманістичної освіти. К. Роджерс серед професійно необхідних для вчителя якостей виділяв такі: «відкритість» учителя своїм почуттям, здатність відкрито висловлювати їх у спілкуванні з учнями; вираження впевненості педагога в можливостях і здібностях кожного учня; бачення вчителем поведінки учня, оцінка його реакцій, дій з точки зору самого учня, так зване «емпатичне розуміння», яке під час спілкування з учнями дозволяє вчителю, кажучи словами американського вченого-педагога К. Роджерса, «постояти в чужих черевиках», подивитись на все навкруги й на себе, у тому числі очима дітей.

Таким чином, у ситуаціях, при яких учитель розуміє та сприймає внутрішній світ своїх учнів, доброзичливо відноситься до учнів, він створює всі необхідні умови для гуманістичного спілкування. Гуманізація виховання (як в широкому соціальному, так і у вузькому, педагогічному сенсі) представляє собою процес, спрямований на розвиток особистості як активного суб'єкта творчої праці, пізнання та спілкування. Вона виступає як умова (фактор) гармонічного розвитку особистості, збагачення її творчого потенціалу, росту здібностей. Мета гуманізації освіти й виховання – розвиток тих якостей особистості, які потрібні їй та суспільству для включення в соціально значиму діяльність.

Розкриваючи основні риси гуманізації сучасної освіти й виховання, необхідно спиратися на сукупність наукових знань і практичного досвіду міждисциплінарного характеру у таких галузях, як педагогіка, психологія, соціологія, філософія, право тощо. Виходячи з основної мети гуманізації, що об'єднує всі компоненти системи освіти — формування гідного громадянина, що володіє високим інтелектом, гуманними людськими якостями, компетентного, здатного до самоосвіти, самовдосконалення, самореалізації, толерантного, такого, що веде здоровий спосіб життя. Гуманізація освіти та виховання як спеціальна галузь осмислення об'єктивної дійсності підсумовує, поступово осмислює і теоретично узагальнює емпіричний досвід пізнання світу. Одночасно в змісті поняття гуманізації освіти й виховання входить досвід світової суспільної практики. Завдяки цьому відбувається раціональне осмислення людських цінностей, активне позитивне перетворення дійсності, формується ставлення до суспільства й усвідомлення свого місця в ньому.

Гуманізація освіти і виховання пов'язана з розвитком активно-творчих можливостей людини, соціально-вольового та морального потенціалу особистості, стимулювання у неї прагнення до реалізації себе в інтересах суспільства, бо розвиток багатства людської природи виступає як самоціль. Така ідеальна гуманістична мета освіти і виховання —

виведення кожної людини в її індивідуальному розвитку на передній край людської культури. Перехід людини на новий рівень, оволодіння культурою, зміна її ставлення до світу, інших людей і до себе, підвищення відповідальності за свої дії та їх наслідки — основний результат гуманізації освіти і виховання.

Філософський аналіз дозволив встановити, що проблема гуманізації освіти і виховання має широке філософсько-антропологічне, соціальне, політичне значення. Рівень теоретичної розробленості даної проблеми та ступінь її практичного рішення впливає на суспільний розвиток у зв'язку із затвердженням пріоритету людських цінностей, з формуванням здорового способу життя, відповідальності кожного учасника освітнього та виховного процесів за свою долю, за долю суспільства в цілому. Гуманізацію як явище педагогічної науки можна реалізувати в тому випадку, якщо цілі навчально-виховного процесу будуть спрямовані на розвиток особистості учня; методи освітньої діяльності будуть спрямовані на формування патріотизму, толерантності, здатності до формування своєї індивідуальності та самоудосконалення. Про гуманізацію освіти і виховання можна говорити лише в тому випадку, коли учень стає автономним суб'єктом особистого розвитку. При цьому він сам зацікавлений в роботі над самоосвітою, комплексно розвиває свою інтелектуальну й емоційну сфери, засвоює соціокультурні цінності освіти та виховання, тісно пов'язані з життям і перспективами розвитку суспільства.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Вивчення проблеми гуманізації освіти й виховання в історії педагогіки дозволяє побачити в гуманізації ефективний засіб, що сприяє формуванню особистості як активного суб'єкта творчої праці, пізнання й спілкування, фактор її гармонійного розвитку, зростання її здібностей. Узагальнюючи різні погляди вчених на гуманізацію освіти і виховання, можна зробити висновок, що гуманізація — це багатопланове соціально-моральне явище духовного життя суспільства. У педагогіці — це соціально-педагогічний феномен, який виступає і як педагогічне явище, процес, принцип, педагогічна практика, проблема, і як напрямок дослідження педагогічної дійсності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Берулава М. Н. Стан і перспективи гуманізації освіти / М. Н. Берулава // Педагогіка. — 1996. — № 1.
2. Дистервег А. Руководство к образованию немецких учителей Избранные педагогические сочинения / А. Дистервег. — М., 1956. — 237 с.
3. Колеснікова І. А. Про критерії гуманізації освіти / І. А. Колеснікова // Гуманізація освіти: Теорія. Практика. — СПб, 1994.
4. Кулюткін Ю. Н. Ціннісні орієнтири і когнітивні структури в діяльності учителя / Ю. Н. Кулюткін, В. П. Бездухов. — Самара: Вид-во СамГПУ, 2002. — 400 с.
5. Сухомлинский В. А. Хрестоматия моральных ценностей человека. Избранные педагогические сочинения: в 3 т./ В. А. Сухомлинский. — М., 1981. — Т. 3. — С. 123–124.
6. Толстой Л. Н. Общие замечания для учителя. Педагогические сочинения / Л. Н. Толстой — М., 1956. — 362 с.
7. Шиянов Е. Н. Гуманизация педагогического образования: состояние и перспективы / Е. Н. Шиянов. — Москва, Ставрополь, 1991. — 206 с.
8. Rogers C. Freedom to learn for the 80-s. — Toronto; London; Sydney, 1983. — P. 307.

УДК 378.14:504

ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГО-ПРАВОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ У ПРОЦЕСІ ВАЛЕОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ

Глухов І. Г.

Херсонський державний університет
Херсон, Україна

У статті розкривається актуальність та сутність формування еколого-правової компетентності майбутнього вчителя в сучасних умовах переходу суспільства до сталого розвитку. У зв'язку з тим, що правова охорона навколишнього середовища пов'язана з проблемою збереження, відновлення та розвитку здоров'я людини, обґрунтовується роль валеологічних дисциплін і методичні підходи до цього процесу.

Ключові слова: сталий розвиток, еколого-правова компетентність, майбутній учитель, валеологічні дисципліни.

В статье раскрывается актуальность и сущность формирования эколого-правовой компетентности будущего учителя в современных условиях перехода общества к устойчивому развитию. В связи с тем, что правовая охрана окружающей среды связана с проблемой сохранения, восстановления здоровья человека, обосновывается роль валеологических дисциплин и методические подходы к этому процессу.

Ключевые слова: устойчивое развитие, эколого-правовая компетентность, будущий учитель, валеологические дисциплины.

In the article actuality and essence of forming of ecological and right competence of future teacher open up in the modern terms of transition of society to steady development and the role of valeological disciplines and methodical going are grounded near this process.

Key words: development sustainability, ecological and right competence, future teacher, valeological disciplines.

Постановка проблеми

Сталий розвиток як провідний напрям ноосферогенезу в сучасних умовах екологічної кризи передбачає у відносинах суспільства з природою обов'язкового нормативного характеру. Екологічне право у регулюванні еколого-економічних суспільних відносин є дійовим засобом співіснування наукового-технічного прогресу з одного боку та реалізації природоохоронної політики — з іншого. Охорона навколишнього середовища є однією з функцій держави. Екологічне право закріплює норми поведінки стосовно природи, визначає сукупність еколого-правових норм, установлює відповідальність за порушення екологічного законодавства [4, с. 258].

Саме така специфічна риса правових норм, як їх загальна обов'язковість, означає необхідність їх дотримання всіма: і спеціалістами, які в силу професійної діяльності впливають на природу і охорона природи входить до їх службових обов'язків, і громадянами, обов'язок яких охороняти природу та її багатства закріплений конституційно.

Ефективність дії еколого-правових норм залежить від рівня сформованості еколого-правової компетентності особистості. Ураховуючи соціальну місію вчителя, центр суспільної уваги фокусується навколо професіоналізму та еколого-правової компетентності саме його особистості [4, с. 315].

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Нами визначено сутність та структурні компоненти еколого-правової компетентності майбутнього вчителя як ключової професійної компетентності, яка передбачає ціннісне ставлення до природи та зумовлює необхідність в природоохоронній діяльності, оволодіння еколого-правовими знаннями, уміння їх співвідносити з правовими нормами і моральними вимогами екологічного імперативу та застосовувати на практиці з метою регулювання відносин у сфері природокористування, формування творчий досвід вирішення конфліктних екологічних ситуацій антропогенного характеру в рамках правового поля [2].

Правова охорона навколишнього середовища безпосередньо пов'язана з проблемою збереження, відновлення та розвитку здоров'я людини» [1]. Це зумовлює важливе значення валеологічних дисциплін у процесі формування еколого-правової компетентності майбутнього вчителя.

У зв'язку з цим **метою** даної статті нами було обрано обґрунтування ролі валеологічних дисциплін у формуванні еколого-правової компетентності майбутнього вчителя.

Виклад основного матеріалу

Дане дослідження виконувалося на базі факультету фізичного виховання та спорту Херсонського державного університету, де студенти здобувають кваліфікацію вчителя фізичної культури та основ здоров'я. Провідне місце у формуванні еколого-правової компетентності займали дисципліни валеологічного спрямування — «Безпека життєдіяльності» (I курс), «Фізіологія людини» (II курс), «Валеологія», «Фізична реабілітація» (III курс), «Рекреаційно-оздоровчий туризм» (IV курс), «Сучасні рекреаційні технології» (V курс).

Виходячи з визначеної нами структури еколого-правової компетентності майбутнього вчителя, головним завданням є формування її мотиваційно-особистісного, когнітивного, операційно-діяльнісного та рефлексивно-оцінного компонентів [2].

На особливу увагу заслуговує формування позитивної мотивації у студентів до оволодіння високим рівнем еколого-правової компетентності. Важливість і водночас складність цього завдання полягає насамперед у тому, що необхідно «запустити механізм» розвитку та саморозвитку студента, його інтересів, потреб, настанов, особистісних якостей. Цього можна досягти через усвідомлення студентами в процесі вивчення валеологічних дисциплін того, що здоров'я людини та середовище її існування невіддільні у своїх виявленнях, оскільки благополуччя людини обмовлене фізичною, соціальною і духовною адаптацією до тих природно-соціальних умов, у яких вона змушена жити [1].

Це зумовлює використання широкого спектру видів роботи зі студентами. Саме під час вивчення валеологічних дисциплін студентів можна: ознайомити з Концепцією сталого розвитку України, яка є основою для визначення стратегічних напрямків майбутньої освітньої діяльності вчителя; з цікавими фактами з історії й сьогодення еколого- та здоров'ябезпечного природокористування, з найважливішими еколого-валеологічними та еколого-правовими проблемами сучасної цивілізації та основними шляхами їх подолання; зробити підбір дидактичних завдань з урахуванням інтересів і можливостей студентів, розробити вправи для індивідуальної роботи над власним удосконаленням.

Значущим аспектом формування мотивації набуття еколого-правової компетентності студента є концентрація уваги на вихованні його духовності, що передбачає виховання національної гордості, високої моральності, прагнення до подолання байдужості, індиферентності, корпоративності, високих етичних ідеалів, особистої відповідальності за екологічне благополуччя своєї Вітчизни. Формування відповідальності передбачає здатність особистості до самостійного мислення, готовність до практичної еколого-правової діяльності. Вирішення таких завдань потребує спеціальної організації позааудиторної (культурно-виховної, науково-дослідної, громадської) роботи, спрямованої на максимальне використання її навчально-виховного потенціалу для формування екологічно значущих рис особистості, її гуманізму, патріотизму, культури естетичних почуттів.

На змістово-практичному етапі основну увагу слід приділити формуванню еколого-правових знань і умінь як необхідних складників еколого-правової компетентності майбутнього вчителя. У процесі вивчення валеологічних дисциплін студенти мають змогу одержати знання про сучасні концептуальні основи й методологічні підходи, які спрямовані на вирішення проблеми забезпечення еколого- та здоров'ябезпечної взаємодії людини з природним середовищем; принципи методології та методи оцінки різномірних екологічних небезпек для здоров'я людини; шляхи правового регулювання відносин суспільства і природи у сфері забезпечення екологічної безпеки та; еколого-правові норми, які регулюють право людини на здорове середовище існування [3].

Високий рівень засвоєння еколого-правових знань передбачає формування еколого-правового мислення. Тому необхідно, щоб студенти були в змозі виділяти, аналізувати, порівнювати, класифікувати екологічні ризики, прогнозувати вплив техногенних чинників на екологічний стан навколишнього середовища та здоров'я людини, моделювати правові заходи та рекомендації з охорони навколишнього середовища, надавати пропозиції щодо захисту екологічних прав та екологічного здоров'я громадян в різних конкретних ситуаціях, оцінювати їх екологічну та правову ефективність.

Для інтенсифікації конструктивного рівня засвоєння знань слід використовувати активні форми та методи навчання: діалогово-дискусійні семінарські заняття, що включають у себе дискусії і дебати з актуальних еколого-правових проблем, метод «мозкового штурму», «круглі столи», «аналіз конкретних ситуацій», метод еколого-валеологічних проектів тощо.

Провідним підходом до формування практичних умінь та навичок є обов'язкове включення еколого-правової компоненти до практичних занять з валеологічних дисциплін; еколого-правова та валеологічна діяльність студентів під час проходження педагогічної практики. Важливим доповненням до навчально-практичної діяльності така форма позанавчальної діяльності студентів як членство у громадських еколого-валеологічних організаціях (наприклад, таких як «МАМА-86», «Зелені лікарі») тощо.

Висновки

Отже, урахувавши нерозривні зв'язки здоров'я людини і навколишнього середовища, залежності екологічного стану останнього й нормативної поведінки, серед навчальних дисциплін, які сприяють формуванню еколого-правової компетентності майбутнього вчителя, визначено, що провідне місце належить дисциплінам валеологічного спрямування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Глухов І. Г. Екологічні виміри здоров'я сучасної людини / І. Г. Глухов // Проблеми сучасної валеології, фізичної культури та реабілітації: V Всеукр. наук.-пр. конф., 7 квітня 2011 р.: зб. наук. пр. — Херсон: Вид-во ХДУ, 2011. — С. 181–184.
2. Глухов І. Г. Проблеми еколого-правового виховання студентської молоді / І. Г. Глухов // Хімічна освіта в контексті хімічної безпеки: стан і перспективи : Міжнар. наук.-пр. конф., 25–26 лютого 2011 р.: зб. тез доп. — К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. — С. 93–94.
3. Глухов І. Г. Про право доступу громадян України до екологічної інформації : [методичні рекомендації для студентів] / Глухов І. Г. — Херсон, 2011. — 36 с.
4. Основи екології та екологічного права: [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / Бойчук Ю. Д., Шульга М. В., Цалін Д. С., Дем'яненко В. І.; за заг. ред. Ю. Д. Бойчука і М. В. Шульги. — Суми: ВТД «Університетська книга», 2004. — 352 с.

УДК 378.147:37.041(004)

РОЛЬ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В ОРГАНІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУ НАВЧАННЯ СТУДЕНТІВ ВНЗ З АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Котова А. В.

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Харків, Україна

У статті висвітлена роль мережі Інтернет в організації навчального процесу студентів ВНЗ з англійської мови. Розкрито переваги інформаційних технологій в освітньому процесі. Показано деякі особливості електронних посібників та курсів з англійської мови. Проаналізовано роль інформаційних технологій в організації самостійної роботи студентів.

Ключові слова: інформаційні технології, навчальний процес.

В статье раскрыта роль сети Интернет в организации учебного процесса студентов ВУЗов по английскому языку. Представлены преимущества информационных технологий в процессе обучения. Раскрыты некоторые особенности электронных пособий и курсов по английскому языку. Проанализирована роль информационных технологий в организации самостоятельной работы студентов.

Ключевые слова: информационные технологии, учебный процесс.

The role of the Internet in the organization of students' training in higher educational establishments is given. Some advantages of information technologies in educational process are elucidated. Some peculiarities of e-courses and e-manuals are presented. The role of information technologies in students' independent work organization is analyzed.

Key words: information technologies, educational process.

Початок третього тисячоліття характеризується глобалізацією суспільного розвитку, зближенням націй, народів, держав, укріпленням міжкультурних зв'язків, відбувається перехід людства від індустріальних технологій до науково-інформаційних. Такий стан речей позначився і на концепції вищої освіти в Україні, головною метою якої є не тільки підготовка високоякісних спеціалістів різних галузей, але й сприяння розумовому, емоційному, моральному й фізичному розвитку студентів, всебічному розкриттю їх творчих можливостей, забезпеченні умов для вияву індивідуальності.

Зауважимо також, що стрімке збільшення обсягу навчального матеріалу з англійської мови з одночасним зменшенням часу на його вивчення вимагає інтенсифікації процесу навчання.

Одним із засобів модернізації процесу підготовки майбутніх спеціалістів у вищих навчальних закладах педагоги вбачають у використанні інформаційних технологій, які дозволяють модернізувати традиційну методику, значно розширити рамки навчального процесу, створити умови, які сприяють розвитку самостійної, пошукової, науково-дослідницької діяльності, підвищенню професійної цікавості студентів до навчальних предметів.

Розробкою питань використання інформаційних технологій у процесі навчання займаються багато науковців та педагогів, серед яких В. Маланін, С. Суслонов, Б. Полянін, А. Кокарева, М. Зверева, Т. Сідельникові, О. Виштак та ін. Разом з тим, проблема організації процесу навчання за допомогою інформаційних технологій з англійської мови, на наш погляд, недостатньо представлена в педагогічній літературі.

Отже, **метою даної статті** є висвітлення деяких підходів до використання інформаційних технологій під час організації навчання з англійської мови

Викладачі іноземної мови все частіше звертаються до використання інформаційних технологій, які дозволяють змінити характер навчально-пізнавальної діяльності студентів, активізувати їх навчальну діяльність за допомогою мережі Інтернет та різноманітних електронних засобів навчального призначення. Зокрема, Інтернет дозволяє вирішити ряд таких дидактичних завдань як:

- формування навичок читання оригінальної літератури;
- удосконалення уміння аудіювання за допомогою спеціальних сайтів;
- поповнення лексичного запасу та граматичних конструкцій;
- ознайомлення з культурою країни, її традиціями тощо.

До того ж, за допомогою мережі Інтернет розвивається писемне мовлення студентів під час спілкування з носіями англійської мови за допомогою таких програм як Skype та ICQ.

Мережа Інтернет та електронна бібліотека надає змогу студентам виконати реферати не тільки з мовних проблем, а також з історії та культури народу, мова якого вивчається. Робота над публіцистичними текстами, формування професійної лексики здійснюється за допомогою сайтів англійськомовних країн. Також студенти мають змогу спілкуватися з носіями мови в різноманітних чатах, форумах та т.і.

До переваг інформаційних технологій також можна віднести:

- можливість вибору студентом індивідуального режиму роботи;
- варіативність завдання з урахуванням рівня володіння англійською мовою;
- можливість створення студентом навчального середовища за межами університету за допомогою електронних носіїв інформації;
- підвищення професійної мотивації студентів;
- можливість об'єктивного електронного контролю за засвоєнням студентом навчального матеріалу [5; 6; 8].

Зазначимо, що комп'ютерний контроль знань виконує ті ж самі функції, що й традиційний (контролюючу, навчальну, освітню, розвивальну та інформаційну), але при цьому набуває деякої специфіки, обумовленої використанням електронних засобів. Особливості навчальної та освітньої функції комп'ютерного контролю заключаються у тому, що студент не тільки відповідає на питання контролюючого блоку, але й отримує зворотній зв'язок з аналізом своїх відповідей. Завдяки цьому студент ще раз повертається до лексичних та граматичних конструкцій, які було включено до навчального блоку, що сприяє розвитку його пізнавальних здібностей та закріпленню матеріалу, що вивчається.

В педагогічній літературі виділяють дві основні групи завдань, спрямованих на організацію контролю знань. До першої групи можна віднести завдання, які вміщують у себе готові відповіді. На відміну від традиційних відповідей, у них є підказка, що підвищує освітню функцію цих завдань, але зменшує об'єктивність оцінювання. Завдання студента в цьому випадку — лише самостійно вибрати один із запропонованих варіантів. Більш складною формою контролю виступають тести з декількома варіантами відповідей.

Разом з тим зазначимо, що високий тестовий бал ще не означає вміння самостійно та творчо підходити до вирішення навчальних проблем. Тестування не відображає культуру мислення студента, уміння логічно та грамотно висловлювати свої думки іноземною мовою. Тому, тестування обов'язково повинно бути доповнено іншими формами контролю навчальної діяльності, бажано творчими.

До числа творчих завдань із застосуванням мультимедійних навчальних програм, які використовуються на етапі контролю, можна віднести:

- письмовий аналіз різних (у тому числі й протирічних) точок зору на одну й ту ж проблему, формулювання та аргументація своєї позиції;
- підготовка різноманітних презентацій;
- метод проектів тощо.

Зупинимося більш детально на застосуванні методу проектів, який поєднує сукупність різноманітних прийомів, що спрямовані на детальну розробку навчальної проблеми, яка повинна завершитися конкретним результатом. Такі методи спрямовуються на індивідуальну або групову самостійну роботу, що виконується протягом певного часу. Студентам пропонується опрацювати актуальну для їх спеціалізації тему, використовуючи відповідні англійськомовні сайти та електронні бібліотеки. Разом з тим, використання студентами ресурсів

Інтернету потребує методичного супроводу з боку викладача: треба вчити студентів об'єктивно оцінювати якість отриманої інформації, критично її осмислювати.

На кінцевому етапі проектної роботи (етапі презентації) також доцільно заохочувати студентів до застосування комп'ютерів, що допоможе іншим студентам краще зрозуміти матеріал презентації: матеріал, представлений іноземною мовою краще сприймати не тільки на слух, але й наочно.

Як підкреслює Н. Іщук, проектна робота дозволяє студентам оволодіти комунікативною компетентністю (здатністю спілкуватися іноземною мовою на відповідні теми), соціальною компетентністю (здатність брати на себе відповідальність за прийняття рішень), дослідницькою компетентністю (здатність аналізувати, синтезувати та застосовувати отриману інформацію на практиці). Безперечною перевагою цього методу організації самостійної роботи є те, що під час виконання проектного завдання у процесі активної іншомовної діяльності виникають зв'язки між іноземною мовою і власним світом студента [4; 7; 9].

Одним із пріоритетних напрямів організації процесу навчання є електронні посібники та курси з англійської мови. Електронні курси – це сукупність дидактичних програмних засобів для проведення усіх видів та форм занять з англійської мови та, як правило, включають у себе путівник, допомогу, електронну бібліотеку, в якій знаходиться навчально-методичний матеріал, робочу програму, теоретичну базу знань, практикуми до лабораторних робіт, відео- та аудіо- супровід, блок самоконтролю. Такі курси дозволяють студентам ефективно працювати в самостійному режимі, зосереджувати увагу на необхідному саме для нього матеріалі, варіювати темп та види роботи.

Що стосується електронних посібників, то вони теж дозволяють самостійно опрацювати велику кількість навчального матеріалу та включають у себе блок навчального матеріалу; блок внутрішнього контролю та самоконтролю; блок самоосвіти (додаткові питання для самостійного вивчення, посилання на джерела); блок зовнішнього контролю.

Такі посібники забезпечують найкращий для кожного студента порядок подання навчального матеріалу, оптимальну швидкість сприйняття, можливість самостійного регулювання вивчення теорії, вправ, відпрацювання навичок та умінь, прищеплюють навички аналітичної й пошукової діяльності, потребують менше часу на вивчення курсу, забезпечують можливість самоконтролю якості знань та навичок [1; 2; 3].

Отже, використання інформаційних технологій під час організації процесу навчання з англійської мови відіграють значну роль: дозволяють підвищити ефективність та якість навчальної роботи, збагатити процес навчання. Разом з тим, інформаційні технології не можуть замінити «живого» спілкування між викладачем та студентами, тому доцільно поєднувати традиційні форми навчання з новітніми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бекрешева Л. А. Урок інострого мови з екрана / Л. А. Бекрешева // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка – № 12. – Ч. 1. — 2011. — С. 90–96.
2. Волинський В. П. Проектування і створення аудіовізуальних електронних засобів (проблеми, завдання, шляхи розв'язання) / В. П. Волинський, О. С. Красовський, О. В. Черноус та ін. // Педагогіка і психологія. – № 1 (70). — 2011. — С. 77–86.
3. Гостева Т. Л. Електронний посібник з англійської мови для студентів педагогічного коледжу [Електрон. ресурс] / Т. Л. Гостева, Ю. О. Дем'янова — Режим доступу: www.confcontact.com/2009obraz/gosteva.htm
4. Іщук Н. Ю. Використання інформаційно-телекомунікативних технологій в проектній методиці викладання іноземної мови майбутнім економістам / Н. Ю. Іщук // Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти на сучасному етапі : міжпр. зв'язки : зб. наук. пр. – Вип. 14. — Харків : Вид-во ХНУ імені В. Каразіна, 2009 — С 95–101.
5. Курпата Н. Я. Інтернет технології у дистанційному навчанні мови / Н. Я. Курпата, В. В. Ногай // Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти на сучасному етапі: міжпр. зв'язки: зб. наук. пр. – Вип. 16. — Харків: Вид-во ХНУ імені В. Каразіна, 2010 — С. 130–137.
6. Макенбаева Ш. К. Использование компьютерных технологий при организации самостоятельной работы студентов по естественным и гуманитарным дисциплинам [Электрон. ресурс] / Ш. К. Макенбаева, З. Ж. Еркебаева — Режим доступа: www.conf.muh.ru/010305/doc/makenbaeva.doc

7. Мітрясова О. П. Проблеми комп'ютеризації навчання / О. П. Мітрясова // Педагогіка і психологія. – № 4 (69). — 2010. — С. 93–99.
8. Петрук В. Проблеми соціалізації та індивідуалізації навчання в умовах сучасного інформаційно-освітнього середовища / В. Петрук // Освіта і управління. – Т. 14. – № 2–3. — 2011. — С. 86–94.
9. Сенегноева Н. А. Тестирование как одна из форм оценки учебной деятельности / Н. А. Сенегноева // Педагогіка. – №5. — 2006. — С. 29–38.

ХАРКІВСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ ПАЛАЦ ДИТЯЧОЇ ТА ЮНАЦЬКОЇ ТВОРЧОСТІ — ОСВІТНЬО-ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЦЕНТР З РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ МЕРЕЖІ ШКІЛ СПРИЯННЯ ЗДОРОВ'Ю

Макеєв М. В., Набока І.Є.

КЗ «Харківський обласний Палац дитячої та юнацької творчості»
Харків, Україна

У статті розглядаються питання організації відділу «Центр валеологічних знань» у харківському обласному палаці дитячої та юнацької творчості; впровадженню «програми валеологізації учбово-виховного процесу» як програми формування здорового образу життя у дітей та молоді — виховаників палацу. Аналізуються передумови впровадження здоров'яберігаючих та здоров'ястворюючих технологій в учбову та виховну працю гуртків палацу. Представлені етапи розвитку позашкільного учбового закладу як інформаційно освітнього центру розвитку національної мережі шкіл сприяючих здоров'ю України. Наведені перспективні питання розвитку відділу «Центр валеологічних знань» харківського обласного палацу дитячої та юнацької творчості. У статті аналізуються передумови впровадження в учбово-виховний процес позашкільного закладу здоров'ястворюючих технологій, наведені етапи розвитку закладу як учбово-інформаційного центру розвитку національної мережі шкіл сприяючих здоров'ю.

Ключові слова: здоров'є, діти, валеологія, освіта, виховання, програми.

В статье рассматриваются вопросы организации отдела «Центр валеологических знаний» в харьковском областном дворце детского и юношеского творчества; внедрение «программы валеологизации учебно-воспитательного процесса» как программы формирования здорового образа жизни у детей и молодежи — воспитанников дворца. Анализируются предпосылки внедрения здоровьесохраняющих и здоровьесоздающих технологий в учебную и воспитательную работы кружков дворца. Представлены этапы развития внешкольного учебного заведения как информационно образовательного центра развития национальной сети школ содействия здоровью Украины. Приведены перспективные вопросы развития отдела «Центр валеологических знаний» харьковского областного дворца детского и юношеского творчества.

В статье анализируются предпосылки внедрения в учебно-воспитательный процесс внешкольного учреждения здоровьесоздающих технологий, приведены этапы развития заведения как учебно-информационного центра развития национальной сети школ содействующих здоровью.

Ключевые слова: здоровье, дети, валеология, образование, воспитание, программы.

In this paper, questions of organization «Center valeological knowledge» in the Kharkov regional palace of children and youth art, the introduction of a «program valeologization educational process» as a program of healthy lifestyle among children and young people — inmates of the palace. Examines the preconditions and implementation healthsavers and healthcreating technologies in teaching and educational circles of the palace.

Presents the stages of development as non-formal school education information center of a national network of schools in promoting health in Ukraine. We present long-term issues of development of «knowledge valeological Center» Kharkiv regional palace of children and youth art. This article analyzes the conditions of implementation of the educational process of non-formal institutions healthsavers technologies are the stages of development institutions as training and information center of a national network of Health Promoting Schools.

Key words: health, children, valeology, education, training and programs.

Актуальність проблеми

Аналіз становлення і розвитку позашкільної роботи з дітьми та учнівською молоддю в Україні свідчить про наявність прогресивних досягнень та їх позитивний вплив на творчий розвиток особистості. У процесі свого історичного розвитку позашкільна освіта і виховання

набули певного досвіду, престижу і сформувались як невід'ємна частина цілісної системи освіти України. Поряд з цим десятиріччями існувала невідповідність проблем практичної діяльності позашкільних закладів їх науково-теоретичному обґрунтуванню та забезпеченню.

Позашкільний педагогічний процес має свої особливості: він досліджує механізми розвитку різноманітних дитячих природних інтересів та здібностей, наповнює позашкільне життя дітей яскравими враженнями, досвідом соціальних переживань на основі високої поваги до дитини і великої духовної близькості педагогів та вихованців, їх співробітництво та співтворчість. Він повинен враховувати здоров'я дітей

А сьогодні статистика здоров'я школярів невтішна. Близько 89 % дітей мають різноманітні відхилення в показниках стану здоров'я. Це серцево-судинні захворювання, захворювання верхніх дихальних шляхів, шлунково-кишкового тракту, опорно-рухової системи, зору, неврози тощо. Тому одним із важливіших напрямків роботи позашкільних закладів повинно стати забезпечення повноцінного духовного, психічного та фізичного розвитку дітей, охорона та зміцнення здоров'я і формування здорового способу життя.

Шляхи реалізації проблеми

Розуміючи важливість оволодіння валеологічними знаннями у позашкільних навчальних закладах, у 1997 році у Харківському обласному палаці дитячої та юнацької творчості (надалі Палац) було створено відділ «Центр валеологічних знань» (надалі Центр), який розпочав свою діяльність як Школа сприяння здоров'ю. Науковим керівником була призначена професор, доктор біологічних наук Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна Гончаренко Марія Степанівна.

Метою Центру стало: виховання високорозвиненої творчої особистості, формування і розвиток культури фізичного, психічного та духовного здоров'я в умовах позашкільного навчального закладу.

Завдання Центру:

- 1 створити вихованцям можливості розвинути свій творчий потенціал;
- 2 формувати їх свідоме та творче ставлення до саморозвитку, позитивного мислення та мовлення, духовного збагачення;
- 3 виховувати свідоме відношення та відповідальність за своє здоров'я.

Для вирішення перелічених задач фахівцями Центру була створена валеологічна оздоровча система, яка вміщує в собі комплекс дій, спрямованих на охорону та зміцнення здоров'я дітей і складається із п'яти основних етапів:

І етап. Створення «Програми валеологізації навчально-виховного процесу Харківського обласного палацу дитячої та юнацької творчості».

Мета: підтримка та збагачення здоров'я окремої дитини, колективу, сім'ї.

Завдання: сформувати ціннісне ставлення особистості до свого здоров'я, визначити:

- здоров'я як цінність, як необхідність;
- здоров'я як соціально значуще явище;
- здоров'я як основа для реалізації своїх творчих завдань;
- здоров'я сім'ї як частини здоров'я нації.

Програма валеологізації навчально-виховного процесу стала першим кроком і спробою наукового осмислення розвитку позашкільної освіти та виховання і фактично відкрила простір для розвитку нової галузі педагогічної науки — *валеологічної педагогіки*.

На першому етапі фахівці Центру:

- проводили оздоровчі фізичні вправи з дітьми;
- впроваджували ведення паспортів здоров'я;
- оздоровлювали вихованців сиропом «Валеотон» та профілактичними трав'яними чаями;
- проводили ароматерапію;
- залучали до співпраці педагогів та батьків;
- започаткували проведення акцій здоров'я для молоді області;
- започаткували проведення валеологічних семінарів для педагогів області;

– створили родинний Клуб здорового способу життя.

Центр працював як Школа сприяння здоров'ю української нації.

II етап. Створення Програми розвитку Палацу — Школи сприяння здоров'ю — «Нова хода — в нову епоху!».

Діяльність: проведення роботи з вихованцями Палацу:

- пропагування здорового способу життя;
- впровадження інноваційних форм роботи;
- формування творчого підходу до осмислення свого життєвого шляху;
- відродження народних традицій оздоровлення;
- діагностика, фітоткорекція, ведення паспортів здоров'я.

Складові Програми «Нова хода в нову епоху»:

Блок «Слобожанські обереги»:

- 1 формування національної свідомості дітей та молоді;
- 2 формування громадянської зрілості особистості;
- 3 творчий розвиток народної культури;
- 4 відродження народних традицій оздоровлення.

Блок «Новий хазяїн»:

- 1 формування творчого підходу до осмислення свого життєвого шляху;
- 2 розвиток життєвого потенціалу;
- 3 розвиток соціальної активності особистості;
- 4 розвиток потреби до професійної компетенції.

Блок «Екологія співтворчості»:

- 1 виховання свідомого громадянина, патріота;
- 2 впровадження інноваційних форм роботи;
- 3 розвиток системи пошуку обдарованих дітей;
- 4 співтворчість педагога і дитини в процесі навчання;
- 5 формування загальної культури вихованців;
- 6 організація змістового дозвілля.

Блок «Людина майбутнього»:

- 7 гармонізація особистості;
- 8 стимулювання потреби в самореалізації та творчому самовираженні;
- 9 стимулювання потреби особистості у здоровому способі життя.

На другому етапі валеологізації навчально-виховного процесу до оздоровчої роботи із вихованцями залучилися кілька керівників гуртків Палацу. Вони стали пропагувати на заняттях із дітьми та обласних семінарах для керівників гуртків області здоровий спосіб життя, валеологічне ставлення до оточуючого світу.

III етап. Центр валеологічних знань Палацу став працювати як освітньо-інформаційний центр з розвитку національної мережі шкіл сприяння здоров'ю.

Діяльність фахівців Центру:

для керівників гуртків та педагогів області:

- семінари, валеологічні конференції;
- методична література, залучення до другої вищої валеологічної освіти;

для вихованців області:

- акції та свята здоров'я;
- обласні виставки-конкурси писанкарства;
- відродження народних традицій оздоровлення;
- валеотуризм;

для батьків вихованців:

- Вища школа здоров'я та освіти для дорослих;
- родинний Клуб здорового способу життя.

IV етап. Палац та більшість його гуртків почали працювати як освітньо-інформаційний центр з розвитку національної мережі шкіл сприяння здоров'ю.

Діяльність Палацу:**Робота з вихованцями:**

- виховання гармонійної, здорової особистості у всіх гуртках Палацу;
- розкриття талантів і творчого потенціалу особистості;
- формування культури здоров'я, позитивного мислення, мовлення;
- фізичне, психічне та духовне збагачення;

Робота з батьками вихованців:

- у Вищій школі здоров'я та освіти;
- у родинних Клубах різних гуртків Палацу.

У етап. Тема, над якою працює педагогічний колектив Центру протягом останніх п'яти років: — «Формування у молоді навичок позитивного мислення, мовлення, якості освіти та здорового способу життя як невід'ємного компоненту загальної культури особистості»

Завдання Центру:

- реалізація всебічної наскрізної неперервної освіти дітей та молоді;
- формування, збереження і підтримка фізичного, психічного і духовного здоров'я;
- пропагування науки валеології та здорового способу життя;
- залучення молодих педагогів — валеологів до роботи у Палаці;
- залучення до оздоровчих таборів вихованців Палацу;
- допомога позашкільним навчальним закладам області у створенні на своїй базі Шкіл сприяння здоров'ю.

За 14 років існування відділу «Центр валеологічних знань» впровадження валеологічної культури у навчально-виховний процес закладів освіти поширилось не тільки на Харківщині, але й в Україні. Палац став першою науково-дослідницькою лабораторією по впровадженню в навчально-виховний процес позашкільного закладу оздоровчих методик щодо формування здорового способу життя у дітей та молоді, виховання гармонійної особистості, розкриття її талантів, здібностей та свідомого ставлення до свого здоров'я та життя.

Висновки

1. Програма валеологізації навчально-виховного процесу Палацу дитячої та юнацької творчості стала фундаментом для побудови нової екосистеми позашкільних закладів міста й області, яка сприяє формуванню нового світогляду людини III тисячоліття.

2. Еволюційний розвиток людства на сучасному етапі виявив наявність соціального запиту на зміцнення здоров'я людини (духовного, психічного та фізичного), яка має бажання перетворити себе в талановиту особистість — гармонійну частину нового Всесвіту.

3. Гармонійно всебічно розвинута, здорова особистість здатна ставити перед собою гуманні і перспективні творчі завдання, які зможуть поповнити культурні, наукові та соціальні накопичення рідної Держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гончаренко М. С. Нова хода в нову епоху. Нові технології формування здорового способу життя у дітей і підлітків в умовах сучасного позашкільного закладу: Навч.-метод посібн. для позашкільн. навч. Закладів / М. С. Гончаренко, М. В. Макеєв — Харків, 2001. — 268 с.
2. Гончаренко М. С. Програма валеологізації навчально-виховного процесу Харківського обласного Палацу дитячої та юнацької творчості / М. С. Гончаренко, М. В. Макеєв, І. Є. Набока // Валеологія: сучасний стан, напрямки та перспективи розвитку: Матер. Всеукр. наук.-практ. конф. Т.І. — Харків, 2003. — С. 168–182.
3. Кириленко С.В. До питання вдосконалення валеологічної роботи у позашкільному навчальному закладі / С. В. Кириленко, М. С. Гончаренко, М. В. Макеєв, І. Є. Набока, О. В. Кабацька // Матеріали II Міжнародної наук.-пр. конфер. «Валеологія: сучасний стан, напрямки та перспективи розвитку» — Харків, 2004. Т.ІІІ. — С. 83–85.
4. Макеєв М. В. З досвіду роботи валеологічного супроводу навчально-виховного процесу Харківського обласного Палацу дитячої та юнацької творчості / М. В. Макеєв, І. Є. Набока, О. В. Кабацька, Т. І. Матвеева // Матеріали II Міжнародної наук.-пр. конфер. «Валеологія: сучасний стан, напрямки та перспективи розвитку» — Харків, 2004. Т.ЗА. — С. 109–111.
5. Набока І. Е. Валеологическое оздоровление детей в Харьковском областном Дворце детского и юношеского творчества. И. Е. Набока // Матеріали Всеукраїнської науково-практ. Конференції «Валеологія: сучасний стан, напрямки та перспективи розвитку» — Харків, 2002. — С 162–165.

УДК 371.267

МОНІТОРИНГ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ УЧНІВ ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Пліско О. В.

Харківський національний університет ім.В.Н.Каразіна
Харків, Україна

У статті розкрито зміст моніторингу навчальних досягнень учнів як системи збирання та опрацювання інформації про процес засвоєння ними змісту освіти під час вивчення предметних дисциплін. Визначено три основні типи моніторингових систем, які можна використовувати для вивчення навчальних досягнень школярів: нормативну, рейтингову систему оцінювання, навчальний контракт.

Ключові слова: моніторинг, навчальні досягнення, учні, система, контроль, оцінювання, діагностика.

В статье раскрыта сущность мониторинга учебных достижений учащихся как системы сбора и обработки информации в процессе усвоения ими содержания образования во время изучения предметных дисциплин. Определены три основные типы мониторинговых систем, которые можно использовать при изучении учебных достижений школьников: нормативную, рейтинговую систему оценивания, учебный контракт.

Ключевые слова: мониторинг, учебные достижения, учащиеся, система, контроль, оценивание, диагностика.

The article reveals the essence of students' academic achievement monitoring as a system of collecting and processing the information in the process of mastering the educational content by the students as they study their subject disciplines. Three main types of monitoring systems have been determined that can be used to follow students' academic achievements: standard evaluation system, rating evaluation system, education contract.

Key words: monitoring, academic achievements, students, system, monitoring, evaluation, diagnostics.

Постановка проблеми. Одним із пріоритетних заходів у системі освіти, спрямованих на покращення навчальних досягнень школярів, є розробка та впровадження на практиці дієвого педагогічного моніторингу.

Як свідчить аналіз закордонного досвіду, в розвинених країнах світу цьому питанню приділяється багато уваги. Зокрема, серед найбільш відомих систем моніторингу, які використовуються для діагностики навчальних досягнень учнів, можна назвати такі: моніторинг міжнародного порівняльного дослідження підготовленості учнів TIMSS, моніторинг розвитку знань учнів, розроблений СІТО — національним інститутом з оцінювання навчальних досягнень школярів у Голландії, моніторинг ефективності роботи початкових шкіл у Великій Британії Д. Вілмса тощо. Причому важливо відзначити, що в цих системах моніторингу, з одного боку, спостерігаються певні загальні підходи до її реалізації на практиці, а з іншого — кожна з них максимально пристосована до специфічних особливостей організації освіти, в межах якої вона функціонує [5].

На жаль, в Україні цілісної системи моніторингу навчальних досягнень учнів, яка б діяла на державному рівні, не існує, а той моніторинг, який проводиться на рівні окремих класів чи шкіл, часто не відрізняється високою ефективністю й об'єктивністю. Це визначає необхідність подальшої розробки цього питання.

Аналіз актуальних досліджень. Певні аспекти проблеми організації та проведення моніторингу навчальних досягнень учнів широко досліджуються в науковій літературі. Так, методологічні підґрунтя кількісних вимірювань результатів освітнього процесу визначено в наукових працях В. Беспалька, Л. Ітельсона, М. Поташника, В. Симонова та ін. Шляхи підвищення ефективності педагогічного моніторингу знайшли відображення в доробках

В. Андреева, О. Ляшенка, А. Майорова, І. Маслікової, С. Шишова та ін. Питання, пов'язані з розробкою системи моніторингу, визначення інструментарію для забезпечення безперервності в оцінюванні стану навчальних досягнень школярів, розкриті в дослідженнях Л. Башаріна, Б. Бодрякова, В. Вербицької та ін. Авторські моделі педагогічного моніторингу

схарактеризовані в публікаціях А. Белкіна, І. Маслікової, Л. Назарової, Т. Строкової, Л. Туркіної та ін.

Однак недостатня розробленість проблеми кількісного й якісного аналізу вимірювань навчальних досягнень школярів на теоретичному і практичному рівнях зумовлює необхідність її подальшого педагогічного осмислення.

Метою статті є вивчення процесу проведення моніторингу навчальних досягнень учнів як педагогічної проблеми.

Виклад основного матеріалу. У науковій літературі пропонуються різні визначення поняття «моніторинг». Так, на думку Т. Стефановської, моніторинг як комплексний процес включає в себе діагностику, оцінювання й прогнозування стану педагогічного процесу, відстеження його перебігу, результатів і перспектив розвитку [10, 298].

А. Белкіна, В. Жаворонкова, С. Силіна вважали, що освітній моніторинг — це процес безперервного науковообґрунтованого, діагностико-прогностичного відстеження за станом, розвитком педагогічного процесу в цілях оптимального вибору його цілей, завдань і засобів [3]. Г. Єльнікова розглядає моніторинг як комплекс процедур спостереження, поточного оцінювання, перетворень керованого спрямування на досягнення заданих параметрів його розвитку [4].

І. Шимків під моніторингом розуміє постійний контроль, ретельне дослідження, спеціально організоване спостереження за будь-яким процесом з виявленням його відповідності бажаному результату або початковим прогнозам, систематичний збір даних про важливі аспекти освіти [11]. На думку В. Приходько, моніторинг — це стандартизоване спостереження за певним об'єктом або процесом, оцінювання та прогнозування його подальшого стану [8].

В. Андреев трактує освітній моніторинг як системну діагностику кількісних і якісних характеристик ефективності освітньої системи у плані її функціонування й тенденцій саморозвитку, включаючи всі її структурні компоненти: цілі, зміст, форми, методи, засоби, умови та результати навчально-виховної роботи й саморозвитку особистості кожного учня та колективу загалом. У світлі дослідження викликають також зацікавленість визначені цим автором принципи, реалізація яких забезпечує ефективність проведення моніторингу: концептуальність, системність, бінарність, задачність, управління, прогностичність [1].

Як засвідчує аналіз наукової літератури, певні автори (М. Вайндорф-Сисоева, Є. Галімова, Т. Заславська, І. Кривобоков, Л. Крившенко та ін.) ототожнюють моніторинг з контролем, оцінюванням, діагностуванням тощо. Стосовно цього питання ми приєднуємося до точки зору науковців (Ю. Бабанський, О. Мітіна, В. Приходько, З. Рябова та ін.), які вважають такий підхід некоректним.

Так, терміни «контроль» і «оцінювання» за змістом є більш вузькими, ніж поняття моніторингу. Контроль виявляє відповідність здійснення педагогічного процесу прийнятим управлінським рішенням, тобто він тільки констатує наявні результати [6, 17]. Оцінювання в навчальній діяльності визначає «ступінь виконання школярами завдань, поставлених перед ними у процесі навчання, рівня їхньої підготовки й розвитку, якості набутих знань, сформованих умінь і навичок». Оцінювання є наслідком процедури контролю [7, 251]. Отже, контроль і оцінювання характеризує тільки окремі аспекти стану освітнього процесу та його результатів. На відміну від них, моніторинг дозволяє слідкувати за його перебігом у будь-який момент часу.

Моніторинг також відрізняється від діагностики: 1) технологічністю збору даних, що дає змогу отримувати великі обсяги первинної інформації; 2) виключенням участі зовнішніх експертів у зборі первинних даних та їх подальшому інтерпретуванні; 3) можливістю використовувати інформаційні системи для введення, накопичення й обробки даних, що дозволяє реалізовувати оперативний зворотний зв'язок [8, 38].

На основі аналізу різних точок зору, науковці дійшли висновку, що нашому розумінню поняття «моніторинг» і, зокрема, «моніторинг навчальних досягнень учнів» більш за інші відповідає визначенню О. Мітіної. Тому в контексті дослідження під моніторингом

навчальних досягнень учнів мається на увазі система збирання та опрацювання інформації про процес засвоєння школярами змісту освіти під час вивчення предметних дисциплін, яка дає змогу робити висновки про досягнутий рівень його засвоєння в будь-який момент часу та прогнозувати подальший процес розвитку кожної особистості. У свою чергу, навчальні досягнення учнів розуміються як процес і результат їхнього розвитку через засвоєння ними соціального досвіду (досвіду пізнавальної діяльності, досвіду емоційно-ціннісних відношень, досвіду творчої діяльності) та становлення готовності кожного з них до самостійної організації своєї діяльності [6, 24, 32].

Зрозуміло, що проведення моніторингу передбачає дотримання чітко визначених до цієї процедур вимог, центральне місце серед яких займають вимоги до якості вимірювання. Провідними з них є такі: об'єктивність, надійність і вірогідність. Так, об'єктивність вимірювання проявляється в тому, що, по-перше, його результат має бути зумовлений тільки самим предметом дослідження та не залежати від суб'єктивної точки зору дослідника, по-друге, використані показники повинні мати уніфікований характер, що дозволяє забезпечити рівні можливості вимірювання для будь-якої людини, по-третє, необхідно передбачати зіставлення отриманих результатів цієї процедури. Під надійністю звичайно мають на увазі точність вимірювання. Визначення валідності необхідно для того, щоб встановити, чи дійсно досліджувалося те, що було заявлено. У науковій літературі схарактеризовані різні види вірогідності: змісту, відповідності критерію чи іншому вимірювачу, прогнозу тощо [9, 48-50].

Під час проведення дослідження було з'ясовано, що дослідники визначили три основні типи моніторингових систем, які можна використовувати для вивчення навчальних досягнень учнів. Так, перша з них — це формативна модель моніторингу, яка ґрунтується на застосуванні методів об'єктивного спостереження, шкалювання та інших методів, які традиційно використовуються з цією метою.

Другою з визначених науковцями систем моніторингу є рейтингова система оцінювання, або сумативний моніторинг, в основу якого покладено накопичувальне оцінювання. Значну роль у цій системі відіграє автентичне самооцінювання. Важливо також відзначити, що під час реалізації рейтингової системи оцінювання можна застосовувати діагностику на основі портфолію, але це є виправданим тільки в тому випадку, коли навчальний процес розбудовується на основі особистісно орієнтованого підходу.

Третьою моделлю моніторингу навчальних досягнень учнів названо навчальний контракт, який передбачає максимальний ступінь самопрояву, самоактуалізації і школярів, і вчителів як активних суб'єктів педагогічної взаємодії [2, 135].

Висновки і перспективи подальших досліджень. На основі вищевикладеного можемо зробити висновок, що проведення моніторингу навчальних досягнень учнів є складною педагогічною проблемою, яка вимагає розв'язання на теоретичному та практичному рівнях. У майбутньому планується розробити авторську систему моніторингу навчальних досягнень старшокласників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андреев В. И. Проблемы педагогического мониторинга качества образования / В. И. Андреев // Известия Российской Академии наук. — 2001. — № 1. — С. 35–42.
2. Багаева С. Н. Организация мониторинга качества знаний старшеклассников в процессе использования инфокоммуникационных технологий: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / С. Н. Багаева. — М., 2007. — 186с.
3. Белкин А. С. Педагогический мониторинг педагогического процесса / А. С. Белкин, В. Д. Жаворонков, С. Н. Силина. — Вып. 3. — Шадринск: Изд-во Шадринского педагогического института, 1998. — 47 с.
4. Єльнікова Г. В. Основи адаптивного управління (курс лекцій) / Г. В. Єльнікова. — К.: ЦППО АПН України, 2003. — 133 с.
5. Майоров А. Н. Мониторинг в образовании. Книга 1. — СПб.: Изд-во «Образование-Культура», 1998. — 344 с.
6. Митина О. А. Мониторинг учебных достижений школьников как фактор повышения результативности естественнонаучного и математического образования: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / О. А. Митина. — М., 2008. — 185 с.

7. Педагогика: учеб. пособ. / Под ред. Ю. К. Бабанского. — М.: Просвещение, 1983. — 608 с.
8. Приходько В. М. Моніторинг якості освіти і виховної діяльності навчального закладу: навч.-метод. посіб. — Х.: Вид. група «Основа»: «Тріада», 2007. — 144 с.
9. Севрук А. И. Мониторинг качества преподавания в школе / А. И. Севрук, Е. А Юнина. — М.: Педагогическое общество России, 2003. — 144 с.
10. Стефановская Т. А. Педагогика: наука и искусство / Т. А. Стефановская. — Совершенство, 1998. — 356 с.
11. Шимків І. Моніторинг якості освіти в європейському контексті / І. Шимків // Науковий вісник Чернівецького університету: зб. наукових праць. – Вип. 211: Педагогіка та психологія. — Чернівці: Рута, 2004. — С. 194–203.

ПРАВИЛА ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ ДЛЯ ФАХОВОГО ЗБІРНИКА «ВІСНИК
ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ. Серія: Валеологія: Сучасність і
майбутнє».

Відповідно до постанови Президії ВАК України №7-05/1 2003 р. «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України» при підготовці статей до даного фахового збірника слід дотримуватись поданих нижче вимог.

Стаття повинна мати таку структуру:

- постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями;
- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, на які спирається автор;
- виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрій присвячується означена стаття;
- формування цілей статті;
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- висновки з цього дослідження й перспективи подальших розвідок у цьому напрямі;
- список використаних джерел (література оформляється відповідно до вимог ВАКУ).

До редакції збірника подається паперова та електронна версії статті.

Обсяг статті **6 — 12** сторінок.

Електронна версія подається у форматах ***.doc**. Шрифт **Times New Roman**, 12 кегль, а анотації та списки літератури — кегль 10, через один інтервал. Поля: зверху — 2 см, знизу — 2 см, ліворуч — 2 см, праворуч — 2 см. В тексті статті забороняється використовувати об'єкти Word Art, автофігури, кольорові діаграми та графіки.

Перед основним текстом необхідно вказати ініціали та прізвище автора, установу тощо.

Перед кожною статтею подаються анотації та ключові слова українською, російською та англійською мовами (від 500 знаків, тобто 8–10 рядків). Анотація не повинна містити складних граматичних зворотів, маловідомих термінів і символів. Для перекладу не рекомендується використовувати комп'ютерні програми.

До статті додаються рецензія та довідка про автора (прізвище, ім'я, по-батькові автора чи авторів, установа, посада, науковий ступінь чи наукове звання, контактний телефон та адреса).

Редакція збірника залишає за собою право не друкувати статті, які містять граматичні та стилістичні помилки та виконані з порушенням вищевикладених правил.

Наукове видання

ВІСНИК

Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
№ 978

Серія: Валеологія: Сучасність і майбутнє

Випуск 11

Теорія і методика навчання фізичній культурі та основам здоров'я

Збірник наукових праць
Українською, російською, англійською мовами
Статті подано в авторській редакції
Відповідальний за випуск проф. М. С. Гончаренко

Комп'ютерний набір і верстання: Мельнікова А. В.

Підписано до друку 27.12.11

Формат 60^x841/8. Папір офсетний.
Друк ризографічний
Ум.-друк. арк., Обл.-вид. арк.,
Наклад 100 прим.
Ціна договірна

61077, Харків, пл. Свободи, 4,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна.

Надруковано ФОП «Петрова І. В.»
61144, м. Харків, вул. Гв. Широнінців, 79 в, к. 137. Тел.: 362-01-52
Свідоцтво про державну реєстрацію ВОО № 948011 від 03.01.03

Наукове видання

ВІСНИК

Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
№ 978

Серія «Валеологія: Сучасність і майбутнє»

Випуск 11

«Теорія і методика навчання фізичній культурі та основам здоров'я»

Збірник наукових праць
Українською, російською, англійською мовами
Статті подано в авторській редакції
Відповідальний за випуск проф. М. С. Гончаренко
Комп'ютерний набір і верстання: Мельнікова А. В.

Підписано до друку 27.12.11

Формат 60^x841/8. Папір офсетний.
Друк ризографічний
Ум. друк. арк. 7,3 Обл.-вид. арк. 8,5
Тираж 100 пр.
Ціна договірна

61077, Харків, пл. Свободи, 4,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна.

Надруковано ФОП «Петрова І. В.»
61144, м. Харків, вул. Гв. Широнінців, 79 в, к. 137. Тел.: 362-01-52
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ВОО № 948011 від 03.01.03